નવાં ધોરણ પ્ર...

ધોરણ ત્રીજાની નોટ.

તથા.

ખુલાસો.

લેખક ગૌરીશંકર આશારામ મુ. અમદાવાદ.

પ્રકાશક.

એસ. બી. શાહની કંપનીના માલીક.

સોમચંદ ભગવાનદાસ શાહ.

પબ્લીશર, કમીશન એજન્ટ એન્ડ બુકસેલર.

પાનકોર નાકા—અમદાવાદ.

સને ૧૯૨૫. આવૃત્તિ ૧ લી. સંવત ૧૯૮૧.

કીંમત ૭ આના.

આ "સત્યવિજય" પ્રિ. પ્રે. માં શાહ. સાંકળચંદ હરીલાલે

છાપ્યું. પાંચકુવા—અમદાવાદ.

"Vidhyavijaya" Printing Press.—AHMEDABAD.

ત્રીજી ચોપડીના પાઠના શબ્દોના અર્થ.

ભાગ ૧ લો.

પાઠ ૧ લો.

વાર્તા=વાત.
સામાન્ય=સાધારણ.
મૂળાક્ષરો=મૂળના અક્ષરો, સ્વર, અને વ્યંજનો.
બારાખડી=પદ, બાર અક્ષરની હાર.
રમુજી=આનંદી, ખુશી ભરેલી.
લાભ=ફાયદો, નફો.
પદાર્થો=વસ્તુઓ.
જાણવાજોગ=જાણવા જેવી.
ઉમંગ=હોંશ, ખંત.
રસ=સારી, સુંદર.
ચિત્રો=છબીઓ.
આનંદ=ખુશી.
બોધ=શિખામણ.
હરકોઈ=કોઈ પણ.
વસ્તુ=ચીજ.
બારીક=ઝીણી.
તપાસ=શોધ, ખોળ.
મુકાબલે=સરખામણી.
ભૂગોળ=ગોળ જમીન પૃથ્વીનો ગોળો.
અધિકારી=ઉપરી અમલદાર.
માહિતી=સમજણ, ખબર.
નકશો=કોઈ પણ આકારનો ચિત્રેલો નમુનો.
મઝાની=સારી, ગમ્મત ભરેલી
રસીલી=ગમ્મત ભરેલી આનંદી રસવાળી.
પુસ્તકો=ચોપડીઓ.
સંબંધી=વિષે, બાબત.

નદી=સરિતા.
દરીઓ=સમુદ્ર, સાગર.
મેદાન=ખાડા ટેકરા વગરની જમીન.
નમુના=ઘાટ—આકાર.
વર્ણન=વિવેચન, વિગતવાર કહેવુંતે.
ગુણ=સ્વભાવ, ફાયદા.
ઉપયોગ=ખપ, કામ, જરૂર.
તોળવા=જોખવા.
સોદો=માલ.
છેતરાશો=ઠગાશો.
ઉતાવળે આંબા ન પાકે=ગોટલો. વાવ્યો એટલે જલદીથી કેરી થઇ જતી નથી.
ધ્યાન દઇ=ચિત્ત રાખી.
ખાતરી=ચોકસ તપાસ.
મહેનત=શ્રમ.
પોપટીઉં=પોપટના જેવું, સમજણ વગરનું.
જ્ઞાન=સમજણ, બુદ્ધિ.

પાઠ ૨ જો.

ભાગ ૧ લો.

લિપિમાં=ભાષામાં, બોલીમાં.
સિવાય=વિના, વગર.
બાળાક્ષરી=બાળબોધ, શાસ્ત્રી અક્ષર.
જુનાં=પુરાતન, પ્રાચીન, અસલનાં.
અંક=આંકડા, સંખ્યા.
પંડિતો=ઘણું ભણેલા વિદ્વાનો.
અજ્જુ=હ્રસ્વઇ કે દીર્ઘઇ.
વરડુ=હ્રસ્વ ઉ કે દીર્ઘ ઊ.
અનુસ્વાર=માથે મીંડું.

પાઠ ૨ જો.

ભાગ ૨ જો.

ફક્કડ=છેલ, લ્હેરીલાલ, રહેણાણી.
છેલ્લે=છેવટે.
નીપજે=ઉપજે, પેદા થાય.
લહીઓ=સારા અક્ષરે લખનારો.
લપટાવું=ફસાવું, પડવું.
લાલચ=લોભ, ખોટી આશા.
જાતે=પોતે.
નર્યા=નીરોગી, સાજો, તંદુરસ્ત.
શ્રદ્ધા=ભરોંસો, વિશ્વાસ, આસ્થા.
ઉદ્યોગી=મહેનતુ, કામગરો.
ચેન=મજા, ગમ્મત.
ખાલી=નકામો, ફોગટ.
ઠાઠ=ડોળ, ભપકો.

અણુકતું=અઘટિત, ગેર વ્યાજબી.
કદી=કોઇ વખત.
ભુંડું=ખોટું, ખરાબ.
અસલના=પહેલાંના, અગાઉના.
વિદ્યાભ્યાસ=ભણવું તે.

પાઠ ૩ જો.

ઘરડો=વૃદ્ધ.
ટટ્ટુ=નાનો ઘોડો.
બજાર ભરાતું=બજારમાં વેપારીઓ માલ વેચવા આવતા.
છતે ટટ્ટુએ=ટટ્ટુ હોવા છતાં.
મૂર્ખ=બેવકુફ, અક્કલ વગરના.
ખરેખર=ખચિત, નક્કી.
હડહડતો=પૂરેપૂરો.
કળિયુગ=ખરાબ વખત.
દૂર=આઘે.
બૂમ=હાંક, ઘાંટો.
બુદ્ધિ ફરી ગઇ છે=અક્કલ જતી રહી છે.
મોજથી=આનંદમાં.
ખરું પાન=વૃદ્ધ, ઘરડો.
માંદા=આજારી.
ફીકર=ચિંતા.
શરમાઇ=લજવાઇ.
જોસબંધ=જોરથી અપાટાબંધ.
સંઘ=જાત્રાએ જનારાઓનું ટોળું.
જાતે શ્રાવક=(શ્રાવક લોકો પશુ પંખીઓ તરફ બહુજ દયા રાખે છે.)
ઘાતકી=ક્રુર, પાપી, દયા વગરના.
હાટ ભરાય છે=દુકાનો મંડાય છે, બજાર ભરાય છે.
ખીખરાઇ જશે=ભેરાઇ જશે, ઝુડું પડી જશે.
ખભે=ખાંધપર.
વખતસર=ટાઇમ મુજબ બરાબર વખતે
પુલ=નદી કે ખાડીપરથી આવવા જવાને માટે બાંધેલો રસ્તો.
ઝીકે મોંહે=દીલગીર ચહેરે.
પસ્તાયા=અફસોસ પામ્યા, દીલ-ગીર થયા.
અક્કલનો=બુદ્ધિનો.
ઉપયોગ=ખપ.
સલાહ=મત, વિચાર.
દશા=વલે, હાલત.

પાઠ ૪ થો.

પરગજુ=પારકાનું ભલું કરનાર.
ધણી ધણિઆણી=વર અને વહુ.
ઈશ્વર ભક્તિ=ભગવાનનું ભજન, પુજન.
ગાળતાં=ગુમાવતાં, કાઢતાં.
નરસિંહ ચૌદશ=વૈશાખ સુદિ ૧૪ તે દિવસે ભગવાન થાંભલામાંથી પ્રગટ થયા હતા. તેમનું મોં સિંહ જેવું અને હાથે પગે નહોરવાળાં સીંહના જેવાં આંગળાં અને બાકીનું શરીર માણસ જેવું હતું માટે તે નરસિંહ પ્રભુ કહેવાયા.
પુત્ર=છોકરો.
ભંડાર=ખજાનો.
વાણી=બોલ.
રાજી=ખુશી.
પેદા=ઉત્પન્ન.
ઉપકાર=આભાર, પાડ,
બુદ્ધિ=અક્કલ.
ગુજરી=મરી.
ઉછેરવાનું=પાળી પોષી મોટો કરવાનું.
સ્વભાવ=લક્ષણ.
ગુણ=ટેવ.
સલાહ=શીખ, અભિપ્રાય.
મદદ=સહાય, આશરો.
અસર=લાગણી.
પરગજુ=બીજાઓપર ઉપકાર કરનાર.
નીવડયો=નીકળ્યો, થયો.
માનીતો=વહાલો, પ્યારો.
વર્ગના=કલાસના–ધોરણના.
નાનામોટી=સહેલી, અઘરી.
ઇચ્છે=ચાહે.
સાંઢ=ગોધો, આખલો.
ખડખડ હસવા લાગ્યા=મશ્કરી કરવા મંડી પડયા.
અંતઃકરણમાં=મનમાં, દીલમાં.
એકદમ=અચાનક, ઓચિંતી.
ફેંટો=માથે બાંધવાનું લુગડું.
ઘા,=જખમ.
વખાણ=સ્તુતિ–ગુણ ગાવા તે.
વૈદ=દેશી દવા કરનાર દાક્તર.
શુદ્ધિમાં=ભાનમાં.
પરગજુપણું=પરોપકારીપણું.
આશ્ચર્ય=નવાઇ, અચંબો.
જીવતો ઘેર આવત નહિં=નક્કી મરી જાત.

પાઠ ૫ મો.

લગ્ન=વિવાહ.
ઉમર=વય.
અભ્યાસ કરતાં=ભણતાં ભણતાં.
ગુજરાન=ભરણપોષણ.
ધંધે વળગવાની=કામે લાગવાની.
નાતજાત=નાતને પરનાતનાં માણસો.
પ્રીતિ=હેત, પ્યાર,
દયાથી ઉભરાઇ આવતું=બહુજ દયા ઉત્પન્ન થઇ.
મેદાનમાંથી=જંગલમાંથી.
ખડ=ઘાસ.
જીવ આવ્યો=ચેતન આવ્યું, શુદ્ધિ આવી.
આશીશ=આશીર્વાદ, દુઆ ભલું ઇચ્છવું તે.
નજીક=નિકટ, પાસે.
કાદવમાં=કચરામાં.
ડુબતો=બુડતો.
કાંઠે=કિનારે.
ટંગાવી=લટકાવી.
પાડ=ઉપકાર.
પરોપકારી=પરમાર્થી.
ઇનામ=ભેટ બક્ષીસ.
થોભાય=અટકાય, રહેવાય.
ધાડું=ધાટું, ખીચ.
જંગલી=જંગલનાં.
કૃપાથી=મહેરબાનીથી.
ઇજા=આંચ, પીડા, હરકત, નુકશાન.
સહીસલામત=ક્ષેમકુશળ, સુખેથી કોઇ પણ જાતની અડચણ વિના.
વિવાહના=લગ્નના.
સામેલ થયો=સાથે મળ્યો દાખલ થઇ ગયો.

પાઠ ૬ ઠો.

અદલ=નેક, વ્યાજબી, ચોકખો.
ઇનસાફ=ન્યાય.
પૈસાદાર=બહુ પૈસા વાળો.
હાલત=પૈસા સંબંધી સ્થિતિ.
ગામઠી=ખાનગી, રૂડી. જુની રીત મુજબની.
અક્કલવાળો=બુદ્ધિશાળી.
નસીબદાર=ભાગ્યશાળી.
ધન=પૈસો, દોલત.
ફાવતો ગયો=લાભ પામતો ગયો.
મકાન=ઇમારત, બંગલા.
કીમતી=ભારે કીંમતનાં.

દોલત=દ્રવ્ય, ધન.
ખરીદ્યા=વેચાતા લીધા.
આબરૂ=કીર્તિ, ઇજ્જત.
મરણ પથારી=મરવા વખત.
મરણ=મોત.
મિલકત=જર, જમીન, દાગીના ઘરબાર વિગેરે પુંજી.
ભાગ=હિસ્સા, વહેંચણી.
વર્તીશું=ચાલીશું.
કબુલાત=વચન.
દહાડોપાણી=મરણ પછવાડેનું ક્રિયા ખર્ચ.
તોડ=નિકાલ, ફેંસલો.
દિવાન=પ્રધાન, વજીર, કારભારી.
અક્કલની=ચતુરાઇની. હોશીયારીની
વાહવાહ=વખાણ.

પાઠ ૭ મો.

પોળમાં=શેરીમાં, મહેલ્લામાં.
લખોટા=કાચની કે પત્થરની રમવાની નાની મોટી ગોળી.
સુંદર=સારા, રૂપાળા.
સુશોભિત=સારા શોભિતા.
ચોર=કોઇની કાંઇ ચીજ છાનીમાની લેઇ લેનાર.
અટકાવ્યો=વાર્યો, રોકયો,
નજીવી=નકામી, નમાલી.
ટેવ=હેવા, આદત.
પાપ=નઠારાં કામ.
સજા=શિક્ષા.
શરમાઇ ગયો=લજવાઇ ગયો.

પાઠ ૮ મો.

દર=ભોંયમાં બાકું હોય છે તે.
છાંયે=છાંયડે.
સિંહ=વનનો રાજા,
પંજા=હાથનો થાપો.
સપડાયો=પકડાઇ ગયો.
કાલાવાલા=આજીજી.
ગુનો=વાંક.
માફ=ક્ષમા.
આફત=દુઃખ, આપદા.
સેવક=ચાકર, દાસ,
જીવતદાન=જીવ બચાવવો તે.
મગરૂરી=અભિમાન, ગર્વ, પવરાજી, શેખી.
ભાન=સમજ, અક્કલ, ખબર.
વનનો=જંગલનો.

તળે=નીચે.
જાળ=ફાંસો.
ફાંફાં=ગોથાં, નકામી મહેનત.
અકળાયો=ગભરાયો, મુંઝાયો.
બદલો=સાટું.
વાળવાનો=આપવાનો.
મહારાજ=મોટા રાજા.
ફીકર=ચિંતા.
બજાવશે=કરશે.
સેવા=ચાકરી.
કાતરી=કરડી.
સાંભરતી=યાદ આવતી.
તરણાસરખું=તરખલા જેવું, નકામુ.
જોરનો=બળનો.
ગર્વ=અહંકાર.

પાઠ ૧૦ મો.

ફેરી કરીને=છુટક વેચીને, ફરીને.
ઘરાક=માલ લેનાર.
છેતરતો=ઠગતો.
શાખ=આબરૂ.
ઠરાવ્યા વગર=નક્કી કર્યા સિવાય.
સામાન=માલ, ચીજો.
છેતરવાનું=ઠગવાનું.
પ્રમાણિક=સાચો, સારી વર્તણુંકવાળો
મોહનમાળા=ડોકમાં પહેરવાની સોનાના મણકાની માળા.
લોભાતાં=લલચાતાં, ફસાતાં.
પોલીસથાણું=ગેટ, ચોકી.
અમલદાર=ઉપરી, અધિકારી.
ફરજ=જરૂર, અગત્ય.
ચાહતાં=ઇચ્છતાં
માફક=પેઠે, મુજબ.
ફેરી=માલ લઇને વસ્તીમાં, પોળોમાં વેચવા નીકળવું તે.
કમાયો=પેદા કર્યું.
ભાવ=મૂલ્ય.
જાત્રા=તિર્થ.
ઠીક=સારો.
આગ્રહ=ખેંચતાણ.
કોલેરા=ઝાડા ને ઉલટીનો રોગ.
લાગુ પડવાથી=લાગવાથી.
મહા મુશ્કેલીથી=બહુ મુશ્કેલીથી.
વિધવા=જેનો વર મરી ગયો હોય તેની બૈરી, રાંડેલી બાયડી.
ધન્ય=શાબાશ.

પાઠ ૧૧ મો.

ખેડી ખાવાને=ખેતીકરી ગુજરાન ચલાવવાને.

ભારી સજા=મોટી શિક્ષા, ચારપાંચ વરસ કે તેથી વધારે મુદત સુધી સખત કેદની સજા કરવામાં આવે છે તે ભારે સજા કહેવાય.

તુરંગ=જેલ, કેદખાનું, બંદીખાનું.

છંદ=નઠારી ટેવ.

જાપ્તો=ચોકસાઇ, બંદોબસ્ત.

લાગ ફાવતો=દાવ આવતો, વખત મળતો.

ધનવાન=બહુ પૈસાદાર.

સંઘ=જાત્રાએ જનારાં માણસોનું ટોળું

વિકટ=બિહામણી, ભયંકર.

રાહ=વાટ.

સંતાઇ=છુપાઈ.

તુટી પડયા=લુંટી લેવા કુદીપડયા.

ચોકીદારો=ચોકીઆટ, ચોકી, રક્ષણ કરનારા.

સુખથી=નિરાંતથી.

દ્રવ્ય=ધન, પૈસો.

ગમી=પસંદ પડી.

કંદોઇ=સુખડીઓ.

તાલેવંત=પૈસાદાર.

નસીબ=ભાગ્ય.

ઝેર=વિષ.

ભેળવ્યું=મેળવ્યું.

ઝાડી=ખીચોખીચ ઝાડોનો જથ્થો.

ભુંડું=નઠારૂં.

તાકયું=ઇચ્છયું.

વાવે તેવું લણે=ખેતરમાં જે અનાજ વાવીએ તેજ લણવાનું થાય ઘઉં વાવીએ તો ઘઉં, ને બાજરી વાવીએ તો બાજરીજ લણવાની થાય, પણ બાજરી વાવેથી ઘઉં કે ડાંગર લણવાની નહિં થાય પણ બાજરીજ થશે.

કરે તેવું પામે=જેવાં કામ કરીએ તેવાં ફળ પામીએ, સારાં કામ કરીએ તો સુખી થઇએ, અને નઠારાં કામ કરીએ તો દુઃખી થઇએ.

પાઠ ૧૨ મો.

પાંડવો=(પાંડુ રાજાના છોકરા માટે પાંડવો કહેવાયા) તે પાંચ ભા-

ઇઓ હતા.
સદા=હમેશાં.
ક્રોધ=ગુસ્સો.
વર્તણુંક=ચાલચલગત.
પીતરાઇભાઇ=કાકાના છોકરા, ભાઇ
સહન=સહેવું, ખમવું, વેઠવું.
ઝેરદઇને=વીષ ખવરાવીને.
ફોસલાવી=સમજાવી પટાવીને, ફુ-સાવીને.
જુગાર=જુગટું, હારજીતની બાજી.
દગો=છળકપટ, લુચ્ચાઇ.
જુલમ=ત્રાસ, બળાત્કાર.
ફરજપાડી=જરૂરપાડી.
ઝુંપડીમાં=ઘાસ પાંદડાં અને ઝાડની ડાલીઓથી બાંધેલી મઢુલીમાં
ગાળવા=ગુમાવવા.
રૂચતી=ગમતી, પસંદ પડતી.
કંઇ બાકી રાખતો નથી=જેટલું કરી શકાય તેટલું બધુંય કરે છે.
આનંદ=મજા.
કૌરવો=(કુરૂકુળમાં ઉત્પન્ન થયેલા માટે કૌરવો તેઓસૌ ભાઇ હતા, અને તેમના બાપનું નામ ધૃતરાષ્ટ્ર હતું તે આંધળો હતો.)
બહાને=નિમિત્તે, ઢોંગથી.
ગંધર્વ=(સારામાં સારી ગાયન અને વાદ્યવિદ્યામાં પ્રવીણ થયેલા સંગીતના શોખીન દેવલોકોના ગવૈયાઓ ગંધર્વ કહેવાય છે.)
ક્ષમા=માફી.
લાગણી=અસર.
અપકાર ઉપર ઉપકાર=અવગુણ ને બદલે ગુણ.
લુચ્ચા=લોફર દગલબાજ
અદેખા=ઇર્ષાળુ.
ગળગળા=છાતી ભરાઇ આવેથી નરમ થયેલા.
આફતો=દુઃખો.
ગુસ્સે=ક્રોધે.
વેર=શત્રુતા.
ડગતું=પાછું હઠતું.

પાઠ ૧૩ મો.

ભક્તિ=પ્રભુના ગુણગાન. સ્તુતિ, પ્રાર્થના.
ડહાપણ=હોશિયારી, ચાલાકી.
ખરૂંખોટું=સારૂં ને નઠારૂં.
પારખી=પિછાણી, ઓળખી, જાણી

અદલ=સાચો, વ્યાજબી.
ઇન્સાફ=ન્યાય.
પ્રજાની=રૈયતની.
પ્રીતિ=હેત, પ્યાર.
ઈશ્વરકૃપાથી=પ્રભુની મહેરબાનીથી.
રાજકાજ=રાજ્યનાં કામો, રાજાને કરવાના કામ.
કચેરી=દરબાર, સભા.
કારભારીઓ=અમલદારો, જુદા જુદા ખાતાના અધિકારીઓ.
ચર્ચા=સૌનામત મેળવવા સંબંધી વિચાર.
સાક્ષી=સાહેદી, પુરાવો આપનાર માણસ.
અઘરૂં=વિકટ, વસમું, કઠણ.
ચતુર=હોશિયાર, ચાલાક.
અદલઇન્સાફ=સાચો ન્યાય.
અચરજ=અચંબો, નવાઇ.
હુકમ=આજ્ઞા, આદેશ.
છાનીમાની=ગુપચુપ બોલ્યા વિના.
હક=દાવો, કબજો ભોગવટો, માલકીપણું.
વિચાર્યું=ધાર્યું. નક્કી કર્યું.
ગળેપડુ=ખોટી રીતે હક બતાવનાર.
સજા=શિક્ષા.
બુરાહાલ=ખરાબદશા.
ડાહ્યા=શાણો, ચતુર.
ન્યાયાધીશ=ન્યાય કરનાર, ઇન્સાફ આપનાર.

પાઠ ૧૪ મો.

ગરીબ=રાંક, કંગાલ.
ધનવાન=પૈસાદાર.
ગૃહસ્થ=સારો માણસ.
કકડીને=સખત, બહુજ.
નિસાસો=દુઃખથી નિશ્વાસ નાખવો તે.
નોકરો=ચાકરો, સેવકો.
મઝા=આનંદ.
અભાગીઆના=અકરમીના.
ભાગ્યહીનના, કમનસીબના.
કરમાઇ ગયું=ફીકકું પડી ગયું. વીલું પડી ગયું.
હાલત=દશા, સ્થિતિ.
ફરમાવ્યું=હુકમ કર્યો.
ટેકાવિના=આધાર વગર.
લંગડા=લૂલા, પાંગળા.
પારકાના=પરના, બીજાના.

મહેનત=ઉદ્યોગ.
કાયમ=નિરંતર.
કદાપિ=કદાચ.
તંગી=તાણુ, ભીડ, ટોટો.
મટી=નાશ પામી.

પાઠ ૧૫ મો.

મહોલ્લા=પોળો.
ધંધો=કામ.
મશ્કરી=હાંસી.
ટેવ=આદત.
નોતરૂં=જમવાનું આમંત્રણ તે.
રંગીત=રંગેલા.
ઠરાવેલે=તક્કી કરેલે.
સુશોભિત=સારો શોભાયમાન.
થાળ=મોટી પહોળી થાળી.
પીરસી=મુકી.
ફાંફાં=ગોથાં.
છાબરો=જરા ઉંડો ને પહોળો ખુમચા જેવો.
ચપચપ=ઝડપઝડપ.
રસોઇ=જમવાની વાનીઓ.
જાણ્યુંઅજાણ્યું=પોતે સમજી ગયા છતાં ન સમજ્યાનો ડોળ કરવો તે.
ખામી=ખોડ, ખાંપણ.
ભાવ=હેત, પ્રીતિ.
ભોળા=કપટવગરના, નિખાલસ સ્વભાવના.
ખાતર=બરદાસ, મેમાનગીરી.
શિરોઇ=લાંબી ડોકવાળું ઉંડું વાસણ.
સાટું=બદલો.
મલકાવી=હસી.
સ્વાદે=લહેજતથી.
શરમાયું=લજવાયું.

પાઠ ૧૭ મો.

હંમેશના=દરરોજના.
રિવાજ=નિયમ.
વર્તમાનપત્ર=છાપું.
છાયાતળે=છાંયડા નીચે.
બાંકડો=ખુરશીના ઘાટની લાંબી બેઠક.
ચિત્રો=છબીઓ, ફોટા.
તંબુ=જાડા લુગડાનાં ઘર, ડેહરા.
સપાટ=સરખી, ખાડા ટેકરા વગરની.
સ્વારી=સફર, મુસાફરી.

ઝુંપડં=ઝાડની ડાળીઓ અને ઘાસ પાંદડાંનાં નાંનકડાં ઘરો.
પાકાંઘર=ચુનો ઇંટને પત્થરથી બાંધેલાં મજબુત ઘરો.
નેસ=રબારીવાડો, વગડામાં જ્યાં બારે માસ ઘાસપાણી મળી શકે તેવી જગામાં ભરવાડ લોકો પાકાં ઘર બાંધીને રહે તે નેસ કહેવાય.
બહુભલા=ઘણા સારા.
મીલનસાર=મલતાવડા, હળીમળીને ચાલનારા.
પરોણાચાકરી=મહેમાનગીરી.
ગઇસાલ=ગયે વર્ષે.
પરોણો=મહેમાન.
ભારી=બોજારૂપ.
ચામઠીઆ=કાઠિયાવાડની એક ભટકતી જાત, સરાણીયા.
સામાન=વસ્તુઓ, ચીજો.
ખરીદવામાં=વેચાતાં લેવામાં.
વિદ્યાર્થી=વિદ્યા ભણનાર.

પાઠ ૧૮ મો.

તમાશો=ખેલ, રમત.
શણગારી=શણગાર પહેરાવી.
ખેલવા=રમવા.
સ્વચ્છ=ચોકખું.
ખેલાડીઓ=રમનારા.
રૂપવાન=રૂપાળો, સુંદર.
વરખ=સોનારૂપાના પાતળા કાગળ જેવાં પતરાં.
વાળુ=રાત્રિનું ભોજન.
મનથયું=ઇચ્છા થઇ.
બેભાન=ભાનવિનાનો, શુદ્ધિવગરનો.
રડારોળ=રોવું, કુટવું તે, કકળાટ.
નવાઇ=અચંબો, આશ્ચર્ય.
કરકરૂં=ખરબચડું.
ઢાંકણુ=ઢાંકણું.
શણગાર=પોષાક, શોભા.
લોચા=લચકા.
કંટાળો=સુગ. ચીડ.
છિદ્રો=કાણાં.
પસરે=ફેલાય.
પરસેવો=અકારો.
મોત=મરણ.
રજકણો=ઝીણી ધુળ જેવી કણીઓ.
ભિનાશ=ભેજ.
ચોંટી=વળગી.

ખુલ્લાં=ઉઘાડાં.
સાફ=સ્વચ્છ.
સમજુ=સમજવાળાં.
સમજ=અક્કલ, સમજણ.
મુખ્ય=મોટી.
મતલબ=હેતુ, ધારણા.
કરકરૂં કપડું=વેજા કે જાડા ટુવાલ.

પાડોશણે આવીને શીખામણની વાતો કહેવા માંડી તે કરતાં સમય સુચકતા વાપરી છોકરાને એકદમ નવડાવીને શરીર તદ્દન સાફ કરાવી દીધું હોત તો તેના જીવનની કાંઇક આશા રાખી શકાત.

પાઠ ૧૯ મો.

વિદ્વાન=વધારે ભણેલા, પંડિત.
પ્રમાણિક=સાચી વર્તણુંકવાળા.
ઉદ્યોગી=મહેનતુ.
સહેજ આળસુ=જરાક આળસુ.
ભાઇભાંડુ=સગાંવહાલાં, ભાઇ બેન વિગેરે.
ઉપજ=પેદાશ, આવક.
દુકાળ=વરસાદ ન વરસવાથી અનાજ ન પાકવાથી મોંઘવારીનો વખત આવે છે તે.
ખેડ=ખેતી.
પાક=અનાજની પેદાશ.
સારા વરસમાં=જે વરસમાં વરસાદ જોઇએ તેટલો વરસે ને તેથી જોઇએ તેટલાં ઘાસ દાણો નિપજે તે વરસમાં.
કરકસર=ત્રેવડ, ખપ જેટલું વાપરીને કાંઇક બચાવ કરવો તે, ખાસ ઉપયોગનું જ ખરચ કરવું તે.
ચરૂ=કડાંવાળો તાંબાનો દેગડો.
સોનામહોરો=સોનાના સિક્કા, (એક સિક્કાની કિંમત ૧૫ રૂ થાય.)
ઉતરે=પાછો હઠે.
અધાટ=ધણીપણાના હક સાથે.
ફેંસલો=તોડ, નિકાલ, નિર્ણય.
ચુકાદા=ફેંસલા, નિકાલ.
નિર્ણય=નિકાલ, નક્કી કરવું.
પસંદપડી=ગમી, ધ્યાનમાં આવી.
સારો પાક=ઘણી પેદાશ.

પાઠ ૨૦ મો.

ઇનામ=ભેટ, બક્ષીસ.

પ્રખ્યાત=પ્રસિદ્ધ, નામીચો. જાણીતો થયેલો.

પાદશાહ=બાદશાહ. (મુસલમાનરાજા)

પરાક્રમી=બહાદૂર શૂરો.

શોખીન=શોખવાળો.

આશરો=આધાર, મદદ.

ઉમરાવો=અમીરો, સભાસદો, મોટા જાગીરદારો, અમલદારો.

સભા=દરબાર, કચેરી.

વિષયો=બાબતો.

કવિ=કવિતાઓ બનાવનાર.

મો ઉતરી ગયાં=ઝાંખા પડી ગયા, મોઢાં વીલાં થઇ ગયાં.

સારૂં જ્ઞાન=સારી સમજ શક્તિ.

પાર=અંત, છેડો.

ખુશીનો=આનંદનો.

ખજાનચી=ધન ભંડારી, ખજાનાનો, ત્રિજોરીનો ઉપરી.

નામદાર=રાજા, મહારાજાઓ અને અમીર ઉમરાવોના સાથે 'નામદાર' એ સંબોધનથી વાત કરવામાં આવે છે, નામદારનો અર્થ "સારાં કામથી ઓળખાયલા—માન પામેલા, માનવંતા," એવો થાય છે.

ખરેખરા=જોઇએ તેવા.

મરજી પડે=ઇચ્છા હોય તે.

ફટકા=ચાબુકના સપાટા.

હઠ=મમત, જક્ક.

આજીજી=કાલાવાલા.

ભાગીદાર=ભાગીઓ, ભાગવાળો.

ખુદાવંદ=મોટા માલીક (મોટા ઇજતવાળાને માટે બોલતાં કે લખતાં એ શબ્દ વપરાય છે.)

સરત=કરાર. કબુલાત.

હજુરમાં=રૂબરૂમાં.

લાંચીઆ=લાંચ લેનારા, ફોગટનો પૈસો પડાવી લેનારા.

ઠરાવ પ્રમાણે=સરત મુજબ.

વાંસામાં=બરડામાં.

દ્રવ્ય=નાણું.

માનીતા=વહાલો.

પાઠ ૨૧ મો.

આખલો=ગોધો, સાંઢ.

તોફાની=મસ્તીખોર.

કાયર=હેરાન.

આંકી=નિશાની કરી.

ચરે=ઘાસ ખાય.
ચોમાસું=વરસાદની મોસમ.
ચોમાસું ચર્યો=ચોમાસાનું લીલું લીલું તાજું ઘાસ ખાઇ પહેલવાન થયો.
ફાટયો=અલમસ્ત થયો.
માતેલા=ખાઇપીને લઠ્ઠ થયેલા.
ગર્વ=અભીમાન, અહંકાર.
નીચ=હલકા, નીર્બળ
નબળા=બળ વગરના, કમજોર.
હાથ ચલાવવો=મારવા માટે હાથ ફેરવવો.
ઘટતો નથી=લાયક નથી.
પલકમાં=જરા વારમાં.
કચરી=છુંદી.
યુક્તિ=ખુબી, કળા.
લોબાતોબા=કાયર કાયર'
પોકરાવી=કરાવી.
કાલાવાલા=કરગરવું તે, આજીજી.
ફુલાઇ ગયો=મગરૂર થઇ ગયો. અભિમાનમાં ચઢી ગયો.
અહો=અરે.
જબરો=જોરાવર.
સપડાયો=પકડાયો, ફસાયો.
હલકા મનનો=નીચ સ્વભાવનો.
નમ્ર=નમનતાઇ. ગરીબ, દીન.
માઠાં ફળ=ખરાબ પરિણામ.

પાઠ ૨૨ મો.

મિત્ર=ભાઇબંધ, દોસ્ત.
પુસ્તકાલય=લાયબ્રેરી, પુસ્તકો રાખવાનું ઠેકાણું.
વૃત્તાંત=હેવાલ, હકીકત, જીંદગીનો ઇતિહાસ.
બાળપણ=બચપણ, નાનપણ.
અભ્યાસ કરતા=ભણતા.
જાણવાજોગ=જાણવા લાયક.
ધાર=અણી.
કુહાડી=લાકડાં ચીરવાનું લોઢાનું લાકડાના હાથાવાળું હથીયાર.
આંગણામાં=ઘર આગળની છુટી જમીનમાં.
કરમાઇ=ચીમળાઇ, સુકાઇ.
ધમકાવ્યા=ભય બતાવ્યો, ઠપકો આપ્યો.
હિંમત=ધીરજ, સબુરી.
દીલગીરી=ખેદ, ચિંતા, શોક.
અત્યારે=આ વખતે.

હજારગણો=બહુજ.
રૂપેરી=રૂપાની(રૂપાના જેવા સફેદ રંગની.)
કળીઓ=ખીલ્યા વિનાનાં ફુલ.
સોનેરી=સોનાની-(સોનાના જેવા. પીળા, કેસરી આ રંગનાં.)
પુત્રનાં=છોકરાનાં.
લક્ષણ=ગુણ, ટેવ.
પારણામાંથી=ઘોડીઆમાંથી.
ઊંચા ગુણો=ઉમદા, સારા ગુણો.
અધિકારી=અમલદાર.
પંકાયો=વખણાયો પ્રસિદ્ધ થયો.

પાઠ ૨૩ મો.

સુલતાન=બાદશાહ.
ઇર્ષાખોર=અદેખા.
ઉમરાવો-અમીરો.
શિકાર=જંગલી જનાવરોને મારવાં તે.
ઝડપથી=જલદીથી.
આરામ=વિશ્રાન્તિ, વિસામો.
ફકીર=મુસલમાન લોકનો સાધુ સાંઇ, મૌલા.
બંદગી=પ્રાર્થના, સ્તુતિ.
પાક=પાવન, પવિત્ર.
અલ્લાહનું=પ્રભુનું, પરમેશ્વરનું.
એહસાન=આભાર, ઉપકાર.
લાયક=યોગ્ય.
ખોરાક=ખાવાનું.
ડોલચું=ડોલ.
ભાવથી=હેતથી, હોંસથી.
શાંત=ઠંડો.
વિનંતી=અરજ,
જાગીર=ઇનામી જમીન કે ગામ
મોટા માણસ=ભારે દરજ્જાવાળા, અમીર, ઉમરાવને શ્રીમંત, શેઠીઆઓ.
લાભ=ફાયદો.
નુકશાન=હાની.
સાન=ભાન, સમજ.
સાંઇબાવા=ફકીર, બાપુ.
અંદેશો=શક, વહેમ, શંકા.
માનીતા=વહાલો.
ઝવેરખાનું=જ્યાં હીરા, માણેક મોતી વિગેરે કિંમતી જવાહીર રાખવામાં આવે છે તે.
ઉપરી=અધિકારી, સરદાર.
અદેખાઇ=ઇર્ષા.
ઇલાજ=ઉપાય.

કાનભંભેરવા=ખોટું ખોટું. સમજાવવા.
જુનાં=પહેલાંનાં.
આશ્ચર્ય=નવાઇ.
અસલસ્થિતિ=પહેલાંની હાલત.
હેતથીભેટ્યો=પ્યારથી છાતી સાથે દાબ્યો.
પ્રધાન=વજીર, દિવાન.
દેશનિકાલ=દેશની હદ બહાર.

પાઠ ૨૫ મો.

ગુનાની=વાંકની, કસુરની.
કબુલાત=કબુલ કરવું, માની જવું તે.
આરસો=આયનો, કાચનો તખતો.
ફુટીગયો=ભાંગીગયો.
કસુર=વાંક, ગુન્હો.
જાણેઅજાણે=જાણીજોઇને કે અજાણપણે, ગફલતીથી.
ગુનેગાર=અપરાધી, દોષિત.
નારાજ=નાખુશ.
સાચેસાચું=ખરેખરૂં.
ઉદાસ=દીલગીર, લાચાર, ગમગીન, શોકવાન.
ક્ષોભ=કાઇપણુ.
દોષ=વાંક.
સંતાડવા=છુપાવી રાખવા.
સજા=શિક્ષા.
સહન કરૂં=ખમું, સહુ.
સદ્ગુણી=સારા ગુણવાળાં.
નીવડે છે=નિપજે છે, થાય છે.

પાઠ ૨૬ મો.

પ્રદર્શન=નમુનાદાર ચીજો દેખાડવા માટે એક ઠેકાણે ભેગી કરી રાખવી તે.
હોંસેહોંસે=પ્રીતેપ્રીતે, ખુશીથી
બાળાઓ=કન્યાઓ, છોકરીઓ.
સારેરાગે=મધુર સ્વરે.
શીવણકામ=શીવવાનું કામ.
રંગબેરંગી=જુદાજુદા રંગના.
ગલપટા=ગળે બાંધવાના પટા.
શોભામાં=સુંદરતામાં.
સાદડીઓ=ચટાઇઓ.
ચિત્રકામ=ડ્રોઇંગનુંકામ.
તલ્લીન=એક, ચિત્ત.
કેળવાય છે=કસાય છે, અનુભવી થાય છે.
સંખ્યા=નંબર.

મહેતીજી=કન્યાશાળાનાં મોટાં સ્ત્રી શિક્ષક,, મોટી બ્હેન,
ગુણી=ગુણવાન.
શિક્ષકો=આસીસ્ટંટો.
વર્તે છે=ચાલે છે.
સલાહસંપ=હળી મળીને ચાલવું તે.
માનુ શિક્ષણ=મા તરફની કેળવણી મા ભણાવે તે.
લાભ=ફાયદા, ગુણ.
વિલાયતમાં=સાહેબ લોકોના દેશમાં

પાઠ ૨૭ મો.

સંઘરો કરવા=એકઠું કરવા.
મહેતાજી=હેડ માસ્તર
કુદરતનું=પોતાની મેળે ઉપજેલાં જમીન, દરિયો, નદીઓ પર્વતો ઝાડપાન, સુરજ, ચંદ્ર, તારા, વગેરેનું.
અવલોકન=બારીક તપાસ, ધ્યાન દઈને જોવું તે.
રાજધાની=રાજગાદી, રાજાને રહેવાનું મથક,
ઈમારતો=ઊંચી બાંધણીનાં. મોટા મકાનો, હવેલીઓ, બંગલાઓ,
કિલ્લો=ગઢ.
રચના=બનાવટ ગોઠવણ.
બાંધણી=બાંધ કામ.
ખાણો=અનાજ ભરી રાખવા માટે જમીનમાં ખોદી રાખેલા ઉંડા ખાડા.
અસલના=પહેલાંના.
જાર=જુવાર.
દેશમાં=મુલકમાં.
ખાનગી=પોતાની.
ભુકરો=એક જાતના પોચા પત્થરની રેતી.
ખડ=ઘાસ.
ગંજી=ઢગલો.
સવાલ=પ્રશ્ન.
અગત્યની=જરૂરની.
આગગાડી=જમીપર ચાલતી રેલવે
આગબોટ=પાણીમાં ચાલતાં વહાણ.
સાધન=સાહિત્ય.
પુષ્કળ=ઘણુંજ.
દાણા=અનાજ,
નાણું=દ્રવ્ય.
સંગ્રહ=સંઘરો.
સુકાળના=સારા વખતના.

અવારનવાર=ફરતાફરતી.
દરમાં=પોપડામાં.
કણ=કણીઓ.
જંતુ=જીવડાં.
વસે=રહે.
સદા=હમેશ.
સર્વ=બધાં.
સંઘાત=સાથ.

જુઓ જીવડાંની જાતમાં કીડીઓ પણ અનાજનો સંઘરો કરે છે. અને હમેશાં બધી હળી મળીને સાથેજ રહે છે.

પાઠ ૨૮ મો.

પરબ=રસ્તાઓ પર જતા આવતા મુસાફરોને માટે પાણી પાવા નક્કી કરેલી જગા.
ચળકાટ=પ્રકાશ, ઉજાશ, તેજ.
વારા ફરતી=એક પછી એક.
કઠિઆરા=લક્કડફોડા, લાકડાંકાપીને વેચી ખાનારા.
ડુંગરામાં=પહાડોમાં.
વિસામો=વિશ્રાન્તિ, આરામ.
ધર્માદાના=પુણ્યનાં.
ઉપજનો=આવકનો, પેદાશનો.
ખરાદીલથી=સાફ મનથી.
આશીર્વાદ=આશીષ, દુવા.
ટાળવામાં=નાશ કરવામાં.
મનોહર=મનને ખુશી કરી નાખે તેવી.
શીતળ=ઠંડી.

પાઠ ૨૯ મો.

તરંગ=ખોટા ખોટા વિચાર.
ગુરૂ=વિદ્યા ભણાવનાર માસ્તર
કામે વળગ્યો નહિં=ધંધે લાગ્યો નહિં.
રોજ=હમેશાં.
તર્ક=વિચાર.
ઉઠાવે=કરે, ગોઠવે.
ચિંતા=ફિકર.
ઠરાવી=કક્કી કરી, કબુલાવી.
મરઘી=કુકડી, મરઘડી.
પુત્ર=છોકરો, દીકરો.
ધુણાવી=હલાવી.
ઠપકો=ધમકી,ભયભરેલી શિખામણ
ધાડવો=ઘી ભરવાનું માટીનું વાસણ
ઘર ભાગ્યું=ઘરબાર અને. બૈરાં છોકરાંની આશા જતી રહી.

નકામો=ફોગટ.
ગણી=ગુમાવી.
માફક=મુજબ.
સભા=કચેરી.
આબરૂ=કીર્તી.
ધન=પૈસો દોલત.
ચેતવ્યો=ખબર આપી સમજાવ્યો.

પાઠ ૩૦ મો.

નારાજ=નાખુશ.
ફરીથી કરો=બીજી વખતે કરો.
સપાટાથી=જોસથી, ઝપાટાથી.
દોષ=વાંક, કસુર.
મદદ=સહાય.
ગોથું=ચક્કર.
ગુસ્સે થઇ=ક્રોધે ભરાઇ.
ક્રાયર=હેરાન.
પ્રયાસ=પ્રયત્ન, મહેનત.
ફાવ્યો=પાર પામ્યો.
આસમાન=આભ, આકાશ.

પાઠ ૩૨ મો.

વડોદડારાજ=ગાયકવાડ સરકાર શ્રી શિવાજીરાવનો મુલક.
સેવા બજાવેલી=ચાકરી કરેલી.
વંશપરંપરા=છોકરાંનાં છોકરાં ખાય ત્યાં સુધી.
ભોગવટા= કબજા, હક્ક.
સાંતીની=હળની.
ઉંચા પ્રકારની જમીન=જેમાં સારામાં સારો પાક થાય તેવી, બાગાયત જમીન.
નાન પણથી=બચ પણથી.
ઉછરેલો=મોટો થયેલો.
સાથી=ખેતીના કામ માટેના મદદગાર માણસો.
બે પ્રકારનું=બે જાતનું.
સાથીઓનાં ઘર ભરાયાં=સાથીઓ પૈસાદાર થયા.
સારી પુંજી=સારો પૈસો દોલત.
ઇચ્છતા હો=મરજી રાખતા હો.
માત્ર=ફક્ત.
સાંતી=હળ.
જાઓ=(‘ જાઓ ’ કહેવાથી દહાડીઆઓ ખેતરમાં જઇ ધણીની દેખરેખ વિના મરજી પ્રમાણે કામ કરે.)
ચાલો=(‘ ચાલો ’ કહેવાથી દહા-

ડીઓ સાથે સાથેજ આવે અને ધણીને પોતાની સાથે કામ કરતો જોઇ તેમને સખત કામ કરવું પડે)

ડહેલી=મોટા દરવાજાવાળુ ઘર.

ભરોસા=વિશ્વાસ.

સમાન=સરખું.

મેઘ=વરસાદ.

બળ=જોર.

જળ=પાણી.

આપ સમાન બળ નહિં=આપણું કામ આપણે જેટલા બળને ઉત્સાહથી કરીએ તેટલું બીજાઓથી બની શકતું નથી.

મેઘ સમાન જળ નહિ=વરસાદ સરખું પાણી નહિ(નદીઓ, સરોવરો અને કુવાઓનું પાણી ગમે તેટલું લઇએ તો પણ વરસાદના પાણીથી ઉપજતા પાકની બરાબરી કરી શકે નહિં.)

પાઠ ૩૩ મો.

બેનપણી=સહીપણી, સખી, સાહેલી.

પિડાય છે=દુ:ખી થાય છે.

મંદવાડ=બિમારી.

ગંદકી=ગંદવાડ.

મૂળ નંખાય=શરૂઆત થાય.

નીરોગી=સાજું, આરોગ્ય, તંદુરસ્ત, સુખી.

ઠામ ઠામ=ઠેકાણે ઠેકાણે.

જંતુઓ=ઝીણાં જીવડા.

પાકે છે=પેદા થાય છે.

શ્વાસ=દમ, શરીરમાં લેવાતી હવા.

ઝેરી=ઝેરવાળી.

ખુલ્લાં=ઉઘાડાં

ભિનાશ=ભેજ.

બિછાનાં=પાથરણાં.

મચ્છર=ડાંસ.

ભોંયમાં મરે છે=જમીનમાં મળે છે.

લકવો=એક જાતનો રોગ છે કે જેનાથી શરીરનો કોઈ ભાગ જુદો પડી જાય છે.

ઝીણોતાવ=હાડનો તાવ. (આ તાવથી શરીરની શક્તિ ઘણી ઓછી થઇ જાય છે.)

મોરીઓ=મોટીખાળ, ગટર, નીક.

જાજરૂ=સંડાસ, ટટ્ટી, પાયખાનું.

ઝાડી ઝુડી=વાળી ઝાપટી.

દુર્ગંધી=બદબો, નઠારી વાસ.
ચકલી=પિત્તળ કે લોઢાની પેચવાળી વાંકી નળી.

પાઠ ૩૪ મો.

રાણી=રાજાની વહુ.
પુત્રો=છોકરાઓ, દીકરાઓ.
ઉંચા ગુણવાળા=સદ્ગુણી.
પ્રાણથી=જીવથી.
વૃદ્ધ=ઘરડા.
પાટવી=મોટા, ટીલાટ, યુવરાજ.
સમાચાર=સંદેશો ખબર.
ફેલાતાં=પ્રસરાતાં.
મોસાળ=માને પિયર, મામાને ઘેર.
દાસી=રણવાસમાં રાણીઓ પાસે કામ કાજ કરનારી સ્ત્રીઓ બાંદી
અદેખાઇ=ઈર્ષા.
ઉથાપશે=ફેરવશે.
ઓળખતાં=(આ ઠેકાણે એવો અર્થ થાય છે કે કૌશલ્યાની કુટિલતા એટલે તેની સ્વાર્થ વૃત્તિ ઓળખતાં નથી ? ")
ફળ=પરિણામ.
સંદેહ=શક, વહેમ.
સલાહ=મત અભિપ્રાય.
વરદાન=આપેલાં વચન.
વનવાસ=જંગલમાં જઇ રહેવું તે.
હઠ=મમત, જક.
અણસમજુ=સમજણ વગરની મુર્ખ
શોક=દીલગીરી.
વનમાં=જંગલમાં.
દેહ મુકયો=મરણ પામ્યા.
પ્રજાએ=રૈયતે.
ધિક્કાર=ફિટકાર, તિરસ્કાર.
ભોગવી=વેઠી.
તપ=વનમાં ફળ મૂળ ખાઇને ઝુંપડીમાં રહી પ્રભુ ભક્તિ કરવી તે.
ઠરાવ કર્યો=નક્કી કર્યું.

પાઠ ૩૫ મો.

નટ=ગોડીઆ, બજાણીઆ અંગકસરત કરનારા ખેલાડીઓ.
અંગકસરત=શરીર નાખેલ, કુસ્તી કરવી, દોડવું, શરીર વાળવું વિગેરે.
ખુબીથી=ચાલાકીથી, યુક્તિથી.
ઉઘાડી તરવાર=મ્યાનમાંથી બહાર કાઢેલી તરવાર.

ચક્કર અક્કર=ગોળ ગોળ.
ઝબકારા=ચમકારા.
અંગકસરત=શરીરની કેળવણી
દરકાર=પરવા, ગરજ.
સ્થિર=હાલ્યા ચાલ્યાવગર ટટાર.
સફાઈથી=ખુબીથી, ચાલાકીથી.
ચમત્કારવાળા=અજાયબી પમાડેતેવા.
નજરબંધી=જાદુથી જોનારની આં-
ખને ભુલાવામાં નાખે છે તે.
ખુબીદાર=વખાણવાલાયક.
કેળવે છે=કસેછે, મજબુત કરે છે.
ખેલો=રમતો.

પાઠ ૩૭ મો.

ઉપજાવે છે=પેદા કરે છે.
મડમ=સાહેબલોકની સ્રી.
જંગલમાં=વનમાં.
પાદરી=ખ્રિસ્તીધર્મના ઉપદેશક.
બોધ=ઉપદેશ, શિખામણ.
વસાવ્યું=ઉપજાવ્યું.
વસ્તીથી=માણુસોના રહેઠાણથી.
ઇમારતી લાકડાં=મોટાં મકાનો
બાંધવાના કામનાં લાકડાં.
અભણ=ઠોઠ, મુર્ખ, ભણ્યા વગરના

દેવળ=દેહરૂં, મંદીર.
કુશળ=ચાલાક. હોંશીઆર.
કાટખુણો=બાંધકામના ઉપયોગનું
લાકડાનું ઓજાર.
ઓજારોની=હથિયારોની.
અચરજ=નવાઇ, અચંબો.
પોકારવા=બુમ પાડવા.

ત્રીજી ચોપડી ભાગ ૨ જો.

પાઠ ૩૮ મો.

મુસાફરી=સફર.
ભાટ=ચારણની એક જાત છે.
અગાઉના=પહેલાંના.
બહાદૂરી=પરાક્રમ, શૂરત્વ.
ઓળંગી=વટાવી, એક કાંઠેથી
બીજે કાંઠે ગયા.
વહેણ=પાણીનું વહેવું તે.
ખંડેર=પડી ગયેલી જગા, ભાગેલી
ઇમારત.
ટોચ=શિખર, મથાળું.
સપાટ મેદાન=સરખી જમીન
મુસ્કેલ=અઘરૂં. મુસીબત.
ચઢાવ=ઢાળ.

બુરજો=મિનારા, કિલ્લાના ઉંચાને ગોળ ચણી લીધેલા ભાગ.
પેલીમેર=પેલીબાજુ
તળેટી=ડુંગરના મુળઆગળની જગા.
ખીણ=નેળ, બે ડુંગરોની વચ્ચે આવેલો જમીનનો સાંકડો ભાગ.
પગથી=પગરસ્તો.
રમણીય=સુંદર, શોભીતો.
સપાટાબંધ=બહુજલદીથી.
નકશો=નમુનો, ધાટ જેવું ચિત્રામણ.
આકૃતિ=આકાર, ધાટ, ડોળ.

પાઠ ૩૯ મો.

મેદાન=ખાડા ટેકરાવગરની સપાટ જમીન.
ટેકરો=જમીન વધીને ઉંચી થઇ હોય તે.
ડુંગરી=ઊંચા ટેકરા.
ડુંગર=મોટી ડુંગરી.
પર્વત=ઉંચાને ઘણે સુધી વધેલા ડુંગરા.
તળેટી=ડુંગરના મુળ આગળની જગા.
ખીણ=નજીકમાં આવેલા બે ડુંગર વચ્ચેની નીચી જમીન.
બોડા=ઝાડપાન વગરના.
ભેખડો=મોટા ટેકરા.
ધસડાઇને=ખેંચાઇ, તણાઇને.
દેવસ્થાનો=દેવ મંદિરો.
મેદાન=જે જમીનમાં ઉંચા ટેકરા કે ડુંગરા હોતા નથી તે.
પડ=પટ, પોપડો.
પીગળેલો=ઓગળેલો.
ઝરણુ=ઝરણું, પાણીનાં વહેણુ.
ઉપસી આવે છે=ફુલી આવે છે.
ઉપસેલો=ફુલેલો.
ભિંજાય છે=પલળે છે,ભીનીથાયછે.
ઉપયોગી=કામનાં; ખપનાં.
દેવકીઉનાઇ=(સુરત એજન્સિમાં વાસદાની પાસે ઉનાપાણીનો કુંડછે.)
લસુંદ્રા=(ખેડા જીલ્લામાં કપડવણજની પાસે ઉનાપાણીનો કુંડ છે.)

પાઠ ૪૦ મો.

ફરફર=વરસાદનાં ઝીણાં ફોરાં.
મેળાપ=મુલાકાત.
અથડાઓછો=ટીચાઓ છો, ભટકાઓ છો.
નકામાં=બીન ઉપયોગનાં

જન્મ=અવતાર.

પચીજાય છે=ઉતરી જાય છે સમાઇ જાય છે.

વહેળા=નાની નાની નદીઓ.

પ્રવાહ=પાણીનું મોટું વહેણ.

નિચાણ તરફ=નીચેના ભાગમાં

ધોધ=ઉંચેથી મોટા જથામાં પડતું પાણી.

ખડકો=પાણીમાંના ટેકરા.

ભુકે ભુકા=ચુરેચુરા.

કોતરી=કોરી.

ડાલ્રીએ=મુકીએ,નાખીએ.

બેટ=જમીનની ચારે બાજુએ પાણી ફરી વળેલું હોય તે.

નદીવાટે=નદીને રસ્તે

સરોવર=પાણીના મોટાને ઉંડાખાડા

પાઠ ૪૧ મો.

દરીઓ=સમુદ્ર, સિંધુ, સાગર.

મહાસાગર=મોટો દરીઓ

ખલાસી=વહાણ ચલાવનાર ખારવો, કપ્તાન.

દૂરદેશ=આઘેના મુલકમાં.

બહોળો=મોટા વિસ્તારવાળો.

જથો=ઢગલો, ભાગ, ગંજ.

તળીએ=નીચેના ભાગમાં.

ભરતીઓટ=સમુદ્રના પાણીનું ચઢવું ને ઉતરવું.

મોજાં=તરંગ, પાણીની છોળો.

ખડક=ટેકરા.

પછાડે=ટીચાવે, ભટકાવે.

છાયા=ઓળો, પ્રતિબિંબ.

અથડાય છે=ભટકાય છે, પછડાય છે.

છીપો=છીપોલીઓ, પાણીમાં રહેતાં જીવડાંઓનાં ઘર.

બોટ=વહાણ,આગબોટ.

શંખ=શંખલાઓનું ઘર.

પાઠ ૪૨ મો.

હજીરે=મીનારે, સુરતજીલ્લામાં તાપી નદીના કાંઠાપર ‘ હજીરા ’ નામનું હવાખાવાનું સ્થળ છે.

મછવો=નાની હોડી.

દ્વીપકલ્પ=જેની ત્રણ બાજુએ પાણી અને એક બાજુ કોરી જમીન હોય છે તે.

માહીતી=ખબર, સમજ, વાકેફગારી

પુરતી=જોઇએ તેટલી.

મગીઆ=મગના દાણા જેવડી.
ભૂગોળવિદ્યા=પૃથ્વીના ગોળા ઉપરની વિદ્યા.
ભૂશિર=જમીનની અની લાંબી થઇને સમુદ્રમાં ગયેલી હોય તે.
ઘુસે છે=પેસી જાય છે.
અખાત=સમુદ્રનો ફાંટો લાંબો થઇને જમીનમાં ઘુસી ગયો હોય તે.
ઉપસાગર=પહોળા મોંનો અખાત.
કાંપ=કચરો, પાણી ઠરતાં નીચે બાઝેલો કાદવ.
ક્રિયા=કાર્ય, કરવાનું કામ.
સામુદ્રધુની=પાણીના બે મોટા ભાગને સાંધનારો પાણીનો નાનો ભાગ.

પાઠ ૪૩ મો.

કારીગરો=સુતાર, લવાર, સલાટ, સોની, દરજી, કુંભાર વિગેરે હુન્નરી લોકો.
વસવાયાં=સુતાર, લુહાર, કુંભાર, માળી વિગેરે ગામના લોકોનું કામ કરનાર.
આરામ=વિશ્રાન્તિ, વિસામો.
આરા=પૈડાંની વચમાંના ઉભા લાકડાના કકડા.
વાંસલો=લાકડાંના ઘાટ ઘડવાનું સુથારનું લોઢાનું ઓજાર.
છોડું=છોતરૂં, છાલ.
ટકાઉ=વધારે ટકી શકે તેવું, મજબુત.
ધમણ=લુહારને ત્યાં વા ફૂંકવાની ચામડાની કોથળી હોય છે તે.
તણખા=સળગતી ચીણગારીઓ.
ચોપાસ=ચારે બાજુ.
રાતાચોળ=ઘણા ઉના, લાલ લાલ, ધગધગતા.
સજજડ=મજબુત, સખત.
લોંદા=લચકા.
કોસમાં=ગાડીમાં.
ફાળકા=ફીરકા, કોકડા ઉપરથી જેના ઉપર સુતર લેવાય છે તે.
વાટ=લોઢાનો ગોળપાટો.
તાણાવાણા=વણવાની સાળ ઉપર જે ઉભાને આડા દોરા રાખવામાં આવે છે તે.
ખાદી=ગજી, જાડું લુગડું.

પાઠ ૪૪ મો.

ક્રુદ્દીના=રજાના.
ખેલતા=રમતા.
ગિલ્લીદંડા=મોઇદંડો.
માળ=મેડા.
કિલ્લા=ગઢ.
રોજા=કબર ઉપર બાંધેલાં મકાન.
કોતરકામ=ચીત્રકામ, નકસીકામ.
મસીદ=મુસલમાન લોકોને નિમાજ પઢવાનું=મકાન.
ટપાલ ઑફિસ= પોષ્ટ ઑફિસ.
વરાળયંત્ર=વરાળથી ચાલતા સંચા.
કારખાનાં=કારીગરીના કામ કરવાની જગાઓ.
કારીગર=કારીગરીનું કામ કરનાર, મીસ્તરી.

પાઠ ૪૫ મો.

તાલુકો=પરગણું, કસ્બો, ઘણાં ગામડાંનો જથો.
કચેરી=સભા, ઑફિસ, કોર્ટ, દરબાર.
તગાવી=ખેડુતને ખેતી કરવા માટે સરકાર તરફથી વ્યાજે આપેલી રકમ.
મહેસુલ=જમીન ખેડવા બદલ સરકારને જે રૂ. ભરવા પડે તે, વીઘોટી.
વસુલ થયા=આવ્યા, જમા થયાં.
હદ=માપ, સીમાડો, સીમા, મર્યાદા.
નિશાન=એંધાણુ.
ફેરણી કારકુન=સરકલ ઇન્સ્પેકટર.
દુરસ્ત=ભાંગી ગયેલું સુધારવું તે.
ઓવર સીયર=સરકારી મકાનો. બંગલાઓ, ઓફિસો, અને ધર્મશાળાઓ વિગેરેનું બાંધકામ ચલાવનાર.
તજવીજ=તપાસ, ખાત્રી.
ફોજદાર=પોલિસ સબ ઇન્સ્પેકટર.
મામલતદાર=તાલુકાની જમાબંધી તથા જમીન મહેસુલ કરી જીલ્લાના કલેકટરને મોકલનાર, તાલુકાના ઉપરી અમલદાર.
મુકરદમો=ચુકાદો, ફેંસલો.
હેરાન=કાયર.
અવલકારકુન=મોટા કારકુન.
સખ્તી=બળાત્કાર, જોરજુલમ.
કમરે=કેડ ઉપર.
લપેટી=બાંધી.

નાયક=મોટો પટાવાળો.
તિજોરર=ટ્રેઝરર, તિજોરીનો ઉપરી.
રસીદ=પૈસા મળ્યા બદલની પહોંચ.
કારકુન=લખવાનું કામ કરનાર.
નાયક=સિપાઇનો ઉપરી.
છોબંધ=ચુનાવાળું.
દવાખાનું=ઇસ્પિતાલ.
શીતળા=શીળી, સૈયડ.
ચેપ=રસી.
સાક્ષી=જુબાની.
વેકસીનેટર=બળીયા ટાંકનાર.

પાઠ ૪૬ મો.

વિભાગ=નાનો ભાગ, પ્રાંત.
જીલ્લો=પાંચ સાત કે તેથી વધારે ઓછા તાલુકા મેળવીને નીમેલો જથ્થો.
કલેકટર=જીલ્લાને લગતાં સરકારી કામકાજ કરનાર અમલદાર.
ઇન્સ્પેકટર=ઉપરી.
મુનસફ=સબોર્ડિનેટ જડજ, સબ-જડજ.
કમિશ્નર=પ્રાંતનાં સરકારી કામ-કાજનો વહીવટ કરનાર અમલદાર
દેખરેખ=તપાસ, નજર.

ઠરાવ=ચુકાદો, ફેંસલો, કબુલાત.
અરજી=ફરીઆદ.
માફ કરવા=છોડી દેવા, ક્ષમા કરવા.
મુલતવી રાખવા=થોડો વખત બંધ રાખવા.
અગત્યનાં=જરૂરનાં.
ઓછો વત્તો=વધારે ઓછો.
કેળવણી ખાતાના=નિશાળ સંબંધી કામકાજના.
સુખાકારી=આરોગ્યતા.
વડા=મોટા.
મુખ્ય=મોટા.
બાંધકામ ખાતું=મકાનો વિગેરે બાંધવાનાં કામકાજ.
જાળવવાના=સાચવવાના.
ઇજનેર=બાંધકામ ખાતાના વડા અમલદાર.
તાલુકા બૉર્ડ=લોકલબૉર્ડ, નિશાળ ઉઘાડવી કે બંધ કરવી વીગેરે કામ કરનારી સભા.
સંમતિ=સલાહ, મત, મંજુરી.
લેણુદેણુ=લેવું દેવું.
મુન્સફ=લેણુ દેણુ સંબંધીના દાવા ચુકાવનાર ન્યાયાધીશ.

જડજ=બધા મુન્સફોના ઉપરી તે જીલ્લામાં રહે છે.
વહીવટ=કારભાર.
દાકતર=દવા કરનાર.

પાઠ ૪૭ મો.

અધિકારી=અમલદાર.
પરીક્ષા લેવા=તપાસણી કરવા.
બીના–હકીકત.
રેલ=પુર.
તીડો=અનાજના છોડને નુકશાન કરનાર ઝીણાં મોટાં જીવડાં.
પાક=અનાજનો મોલ, ઉપજ.
મહેરબાની=કૃપા, રહેમીઅત.
પરવાનગી=રજા, છુટ.
દયાળુ=દયાવાળા.
હરકતો=અડચણો, પીડાઓ.
દુર થવા=નાશ પામવા.
આશા=ઇચ્છા, ઉમેદ.
ભલામણ=સીફારસ.
હાલ=હમણાં.
કન્યાશાળા=છોડીઓની નિશાળ.
શોધવા=તપાસ કરવા, ખોળવા.
છાની=ગુપ્ત, છુપી.
ખબરો=સમાચાર.
નાલાયક=લાયક નહિં તે.
નિરાશ=આશાભંગ, નાઉમેદ
મિત્ર=દોસ્ત, ભાઇબંધ.
કોરટમાં=કચેરીમાં.
ખુનનો=મારામારીનો, મરી ગયેલા મડદાનો.
મુકરદમો=કેશ.
નીમ્યા છે=ગોઠવ્યા છે, નક્કી કર્યા છે.

ત્રીજી ચોપડી ભાગ ૩ જો.

પાઠ ૪૮ મો.

શિક્ષકે=માસ્તરે.
રસ્તા=માર્ગ.
ચીરાય=ફાટે.
વહે છે=વહી જાય છે.
નદીનું મૂળ=જે જગાએથી નદી નીકળે છે તે જગા.
નદીનું મુખ=જે જગાએ નદી સમુદ્રને મળે છે તે.
ડહોળું=કાદવવાળું.
ચિરકાર=બેઉ કાંઠેથી ભરપુર.
ચગું=પાણી ઠરી નીચે મેલ, કાંપ,

કચરો વીગેરે જામે છે તે.
ઠરે છે=જામે છે, બાઝે છે.
કિનારાની=કાંઠાની.
નદી વાટે=નદી મારફતે.
તણાઇ=ખેંચાઇ, ઘસડાઇ.
ઝરણુ=ઝરા, સેર.
સખત=કઠણ, મજબુત.
બરફ=ઠરી ગયેલું પાણી.
કરા=બરફના ઝીણા કકડા.
થીજીને=ઠરી જઇને.
બાફ=વરાળ.
કરચો=કણીઓ.
છવાઇ=ઢંકાઇ.
હિમ=ઝાકળ.
કિરણ=સૂર્યનો પ્રકાશ.
ઝાકળ=પાણીની વરાળનાં ઝીણાં ઝીણાં ટીપાં, ફોરાં.

પાઠ ૪૯ મો.

ઠરેલાઇ=કોઇપણ.
કશાની=કોઇની.
અંગારા=લારા.
ચેતાવવા=સળગાવવા.
ફુંકણી=વાંસની ભુંગળી.
ગતિમાં=વેગમાં, ચાલતો.
ઠાલવી=નાખી.
બાજુના=પડખાના
ગુંગળાઇ=અકળાઇ.અમુઝાઇ.
જોત=પ્રકાશ, ભડકો.
વરાળયંત્રો=વરાળના બળથી ચાલનારા સંચા, રેલવે, આગબોટો વિગેરે.
ચકમક=એક જાતનો પત્થર છે તેને સામ સામે ઘસવાથી દેવતા ઝરે છે.
દવ=લાગ અગ્નિ.

પાઠ ૫૦ મો.

કંટાળતો=કાયર થતો,
પુષ્કળ=બહુ.
ભાવતું=ગમતું.
બેસ્વાદ=ફીકી, સ્વાદવગરની.
રંક=ગરીબ.
નિરોગી=સાજો, આરોગ્ય.
ઘુંટણ=ઢીંચણ.
સમાન=સરખા.
સાંભરી લઇને=એકઠી કરીને.
મોટા જુઆળે=મોટી ભરતી વેળાએ

મુશ્કેલ=અઘરૂં.
સિંધવ=ખાણમાંથી નીકળતું મીઠું
જથાબંધ=ઢગલાબંધ.
પરદેશ=બીજે દેશ.

પાઠ ૫૧ મો.

વિસ્મય=અજાયબ, આશ્ચર્ય.
કારખાનું=ઘણાં માણસો કામ કરી હુનરી ચીજ બનાવતાં હોય તે જગા.
મતલબ=હેતુ.
ખાસ તેટલા માટેજ.
બરડ=જલદી ભાગી જાય તેવું.
ચુરેચુરા=ભુકે ભુકા.
ઓગળેલો=પીગળેલો, રસ થયેલો.
હેઠળ=નીચે.
રતાશ=રાતો.
ઘાટ=આકાર, ડોળ.
પીગળેલા=ઓગળેલા.
મૂળરંગ=પહેલાંનો પોતાનો રંગ.
આંચ=ઝાળ, તાપ, ગરમી.
આસમાની=આકાશના જેવો વાદળી
ગજરા=ફુલના તોરા.
ઝાળ=આંચ, ગરમી.
ધરી રાખ્યું=ઝાલી રાખ્યું.

પાઠ ૫૨ મો.

પહેલદાર=પાસાવાળી, પાસાદાર જે વસ્તુઓને ભાગવાથી પહેલ વાળા કકડા પડે તે.
શોખ=છંદ, ટેવ, મજા.
અફાળી=અથડાવી, પછાડી,
લીસી=સુંવાળી.
ચળકતી=તેજમારતી, પ્રકાશતી.
હાર ગળામાં પહેરવાના કંઠા
કીમતી=ભારે કિંમતના.
ઝવેરાત=હીરા, માણેક વગેરે રત્નો
ઝુમર=કાચનું કે ધાતુનું ઝાડ કે જે દીવા પાછળ શોભાને માટે કરેલું હોય છે.
લોલક=કાચના લટકતા પાસા.
સરખાઘાટના=મળતા આકારના.
જાણવા લાયક=જાણવા જેવી.

પાઠ ૫૩ મો.

કોદાળી=માટીખોદવાનું લોઢાનું હ· થીઆર.
સમી કરાવવા=દુરસ્ત કરાવવા.

પાનુ=ધારવાળો ભાગ.
અંગારામાં=લારામાં,દેવતામાં.
ધમણધમવા=ધમણ ચલાવવા.
ખાતરી=તપાસ.
સહેજ=જરા,
ચપટો=પાતળો.
અચંબો=નવાઇ.
ઘડતર=ઘડવાનું લોઢું કે જેનાં કોદાળી, પાવડા, તાળાં, સાંકળો વિગેરે બને છે તે.
ભરતર=ઢાળવાનું લોઢું કે જેનાં પાટલીઓના પાયા, રવેસના કેઠરા, દિવાલની ખીંટીઓ વિગેરે બને છે તે.
રવેસ=ઘરનો, માળનો ઝુલતો ભાગ. કેઠરો.
દિવાલ=ભીંત.
ખીંટીઓ=ખીલીઓ.
પોલાદ=ખરૂં લોઢું જેની ઘડિયાળની કમાન, ચપ્પુ, સ્ક્રુ, કાનસ, સુથારનાં હથિયારો વિગેરે બનાવે છે તે.
સ્ક્રુ=પેચ.
કાનસ=લોઢું ઘસવાની જતરડી.
નક્કર=કઠણ.
કાચી ધાતુ=ખાણમાંથી માટી કાંકરા સાથે નીકળેલી ધાતુ કે જેના ઉપર કાંઇપણ કારીગરી ન લગાડી હોય તે.
ભેળ=ભેગ.
પાધરૂં=સીધું.

પાઠ ૫૪ મો.

બાગમાં=બગીચામાં.
અંગ=ભાગ.
ઇંદ્રિયો=શરીરના ભાગ, અવયવો, મૂળ, થડ, પાંદડાં, ફુલ વિગેરે.
ટટાર=સીધું.
અગત્યનું=જરૂરનું.
છીદ્રો=કાણાં.
શોષી લે છે=ચૂસી લે છે.
ખ્યાલ=બટકણુ, ધારણા.
પચાવવા=હજમ કરવા.
બારીક=ઝીણાં.
ઉત્પન્ન કરવા=પેદા કરવા.

પાઠ ૫૫ મો.

ઝાડનું દૂધ=ઝાડનો રસ.
ઘટ=જાડું.

છેદ=કાપા, ચીરા.
ઘટ રસ=જાડો રસ.
ઝરપે છે=ઝરે છે, ટપકે છે.
ઢીંગલીઓ=પુતળીઓ.
આરપાર=આજુબાજુ સોંસરૂં.
ઘડીઆં=નાનાં પવાલાં.
ટોચ=મથાળાનો ભાગ.
તાડી=નીરો, તાડનો કે ખજુરીનો રસ.
સાબુ ચોખા=સાડી ચોખા.
માંહેલો=અંદરનો.
રેસા=તાર, કુચા.
નિતારી=તારવી કાઢી.

પાઠ ૫૬ મો.

પુષ્ટિકારક=કૌવત આપનાર.
શુમારે=આશરે, લગભગ.
કુંડી=ઉંબી, કણુસલું.
સુખળાં=કુંડીની આસપાસ સોય જેવાં તરણાં હોય છે તે.
ખાંચ=જરા ખાડો.
દાઉદખાની=ધોળા–તે ઉત્તર હિંદુસ્થાનમાંથી આવે છે.
હાંસોટી=ધોળા ને પોચા તે ભરૂચ અને સુરત જીલ્લામાં થાય છે.
વાજીઆ,=રાતાને પોચા તે કાઠિયાવાડમાં થાય છે.
પોટા=ટુંકાને ધોળા.
કુમસો=ટુંકો.
ફાડ=ચીરા.
બરછટ=ખરબચડું.
ગુંદીને=મસળીને.
કણેક=ઘઉંના લોટનો બાંધેલો પીંડો.
હવાલે=ત્રાળા ચાળણીએ.
મેંદો=ખુબ ઝીણો લોટ
આથો=ચઢીને ખાટું થયેલું ખીરૂં,
રવો=ઝીણો કણીદાર લોટ.
વાની=ચીજ.
સુખલાં=કંડી કે કંડીની બાજુએ સોયા જેવું હોય છે તે.
પોટીસ=ગુમડાં વીગેરે દરદ પકવવાને ઘઉં, અળસી વિગેરેના લોટની બાફેલી લુગદી બનાવવામાં આવે છે તે.

પાઠ ૫૭ મો.

ચુંટીલાવો=તોડી લાવો.
દાંડી=વચલી નસ.
ઘાટ=આકાર.

ટોચે=મથાળે, ઉપરના ભાગમાં.
કમળ=તળાવમાં થતું એક જાતનું ફુલ.
જથાબંધ=ઢગલાબંધ.
થોકડે=જથો.
ચીરાએલાં=ફાટેલાં.
દાંતા=અણીવાળી કોર, કરકરીઆ
ગુલમોર=એક જાતનું ફુલ ઝાડ.
જોડાએલાં=સંધાયલાં, ચોંટેલાં.

પાઠ ૫૮ મો.

જીવજંતુ=જીવડાં
અવસ્થા=હાલત, સ્થિતિ.
પતંગીઆ ફુદા.
વર્ગનાં=જાતનાં.
સૂંઢ=નાકનો લાંબો નળી જેવો ભાગ.
જઠર=ખાધેલું અનાજ પચાવવાની કોથળી.
પારખું છું=ઓળખું છું, જાણું છું.
ખુબસુરત=સુંદર, મનોહર.
વૈતરી=મજુરી કરનારી.
માદા=પશુ, પક્ષીમાં જે સ્ત્રી જાતિ હોય છે તે.
ઇંયળ=એળ.
પુડા=રહેઠાણ.
કોશેટા=કોકડા.
પાક=નીપજ.
પોષણ=ગુજરાન.
અવતાર=એક રૂપ બદલી બીજા રૂપમાં આવવું તે.

પાઠ ૫૯ મો.

ભાગોળ=પાદર.
ધોળાયાં કરતો=વારંવાર થઇ આવતો.
ભાથું=ખાવાનું.
તીરની પેઠે=તીર જેવું જલદીથી ઉડે છે તેમ.
ડરતું=બીતું.
સપાટાબંધ=જલદીથી.
ધસારાબંધ=એકદમ.
નહોર વડે=નખેથી.
બદામીઓ=બદામી રંગ જેવો,
કરાંઠી=છોડની સુકાએલી સળીઓ
થોભ્યો=અટક્યો.
અંધારાં=ચક્કર, તંમર.

સરીપડાય=ખસી જવાય, લપસી પડાય.
બારીક નજરે=ઝીણી તપાસથી.
ગરદન=ડોક, ગળું.
અણીદાર=અણીવાળા.
ખાઉધરાં=ભુખાળવાં, ખાતાં ધરાય નહિં તેવાં.
કોહેલું=સડેલું. વાસી.
કમકમાટ ઉપજે=ચીતળી ચડે, કંટાળો આવે, સુગઆવે.

પાઠ ૬૦ મો.

દોડાદોડ=નાસાનાશ.
ભપકાદાર=તેજદાર.
દેખાવડું=ખુબસુરત.
વલવલાટ=વલોપાત. જંપીને બેસવું નહિં તે.
બદન=અંગ, શરીર.
રાખોડીઉં=રાખના રંગ જેવું.
કાબર ચીતરી=થોડી ધોળી ને વધારે કાળી.
ગુચ્છાવાળી=વાળના જથાવાળી.
કુમળી=ઘણી નરમ, કુંણી.
કુંપળો=ઝાડના ફણગા.
રાક્ષી=બંન્ને બાજુ પર જે એકેકો અણીદાર દાંત હોય છે તે.
રૂવાંટી=શરીર પરના ઝીણા વાળ.
ચપળ=ચાલાક, ચકોર.
ઘાતકી=ખુની, હિંસક,
જોરાવર=બળવાન.
તીણા=ઝીણા તિક્ષ્ણ.
ઓચિંતી=એકદમ, અચાનક.
ચકોર=ચપળ, ચાલાક,
કૌવતવાળા=શક્તિવાળા, બળવાળા જોરાવર.
ફાળ=ફલંગ.
તેજ=જલદ, સારી
ઉપરા ચાપરી=ઉપરા ઉપરી. એક પછી એક.
કલ્લા=પૂળા.
તૂલ=અનાજ.
સમીસાંજે=સંધ્યાકાળે.

પાઠ ૬૧ મો.

આજુબાજુ=આસપાસ.
સરત=હોડ.
હરાવ્યાં=હઠાવ્યાં. પાછાં પાડયાં.
રાક્ષી=ફાડી ખાવાના જબરા દાંત.

લટકતી=લબડતી, ટીંગળાતી.
લાળ=મોઢામાંથી ચીકણું થુંક પડે છે તે.
પંજોધર=પંજો દેખાડ.
નહોર=નખ.
ગબડી=દોટ દઈ
ભરોસાદાર=વિશ્વાસુ.
મમતાવાળુ=હેતાળુ, માયાળુ,
તાબેદાર=હુકમ ઉઠાવનાર
પત કરતી=ગણકારતી.
રહેઠાણુ=વાસ રહેવાની જગા.
ભાવ=પ્રીતિ હેત.

પાઠ ૬૨ મો.

ધર્મશાળા=મુસાફર લોકોને મફત ઉતરવાની જગા.
સવાલપર સવાલ=એક પછી એક સવાલ-
બરછટ=ખરબચડા, કરકરા
ટટાર=સીધા.
વરૂ=નાર,
ડાચામાં=જડબામાં.
ચહેરો=શીકલ, મોહું.
વિકરાળ=ભયંકર, બિહામણું.
છાતીવાળું=હિંમતવાન.
હુમલો=હલ્લો.
ટુકડીઓ=મંડળીઓ.
ભુરાશ પડતી=માંજરી, ભુરી.
કીકિઆરી=બુમો, રાડો.
ખંધુ=લુચ્ચું.
ખંધાઇ=લુચ્ચાઇ.
તદન=સાવ, બીલકુલ.
અણીદાર=ધારવાળી.
વાઢ=શેરડીનું ખેતર.
નળા=ઢીંચણથી પાટલી સુધી. નો પગનો ભાગ.
દરાખ=દ્રાક્ષ,
અણીદાર=ધારવાળું.

પાઠ ૬૩ મો.

ધુરકવા=ઘોંઘાટ કરવા.
ગમત ખાતર=ફક્ત રમવા માટેજ.
પજવો છો=હેરાન કરો છો, દુઃખ દો છો.
કીકી=આંખની અંદર ડોળાની વચ્ચેનું ગોળ કાળું ટપકું.
સહેલાઇથી=સરળતાથી, જલદીથી
મૂછ=હોઠની ઉપરના વાળ.

શોભા=સારૂં દેખાવું તે, રૂપ.
જ્ઞાન=સમજણ.
ઘોર અંધારૂં=ઘણુંજ અંધારૂં.
અવાજ=શબ્દ.
ઘંટડી=ટોકરી.
હિંમત=ધીરજ, હામ.
નહોર=નખ.
મ્યાન=તરવાર રાખવાનું મેણીઉં.
સમાતા=સમાઇ રહેતા.
છોલીને=છાલ કાઢીને.
ઉપયોગી પણું=ખપ, કામ.
યાદ રાખજો=સંભારી રાખજો.
સતાવશો=કનડશો, પજવશો.
કાસળજ કાઢીશ=જડ મૂળથી નાશ કરી નાખીશ.

પાઠ ૬૪ મો.

અગ્નિ=દેવતા.
ગર્જના=વાઘ, સીંહનું બરાડવું તે.
ધ્રુજતાં=થરથરતાં.
વિકરાળ=ભયંકર, બિહામણાં
અજાયબ=નવાઇ, અચંબો.
વાળ=સિંહની ડોકપરના લાંબા કાળાશ પડતા અને સુંવાળાવાળ.

ઠેલણગાડી=ધક્કા ગાડી, નાનાં છોકરાંઓને જે ગાડીમાં બેસારી વરઘોડામાં કે હવા ખાવાને ફેરવવા સારૂ લઇ જવામાં આવે છે તે પણ ધક્કા ગાડી.
ધુધવાટા=ભયંકર અવાજ.
ખોરાક=ખાવાનું.
ગોસ=માંસ.
ભો=ભય, ડર, બીક,
ચંચળ=ચાલાક, ચપળ, હોશીયાર
આંતરે છે=ઘેરે છે.
ચાખેલ=સવાદીઓ.
હેરાન કરે છે=દુઃખી કરે છે.

પાઠ ૬૫ મો.

પોચાં=નરમ.
ઉપરાંત=તેથી પણ વધારે.
ડીલમાંનું=શરીરમાંનું.
હાડપિંજર=હાડકાનું પાંજરૂં.
દિવાલ=ભીંત.
ટાંગ્યું છે=લટકાવ્યું છે, ટંગાવ્યું છે.
બેડોળ=ખરાબ, ઘાટ વગરનાં
ભરાઉ=ભરેલું.
કદરૂપુ=બેડોળ, રૂપ વગરનું.

કૌવત=તાકાત, શક્તિ, બળ, જોર.
અગત્યના=જરૂરના.
અવયવો=ભાગો, ઇંદ્રિયો.
ખોપરી=માથા ઉપરનો ભાગ.
મગજ=ખોપરીની અંદરનો નરમ ભાગ. (આખા શરીરનો રાજા.)
ફેફસાં=શ્વાસ લેવાની નળી, કોથળીઓ.
થાપા=છાતીનો ભાગ.
સંરક્ષણ=સારી રીતે જાળવવું. સાચવવું તે.
માંસપેશી=માંસના લોચા.
સંકડાય છે=સંકોચાય છે.
ગોટલો બાઝે છે=માંસ એક ઠેકાણે એકઠું થાય છે.

પાઠ ૬૬ મો.

સુક્ષ્મદર્શક=ઝીણી વસ્તુને મોટી બતાવનાર.
કુદરતી=ઇશ્વરકૃત, મૂળથી બનેલું.
ઢાંકણુ=કવર, ઢાંકણું.
રક્ષણ=સંભાળ, બચાવ.
ફોલ્લો=ઝલેલો. ગુમડું, ચામડીનું ઉપસવું તે.
ગોડ=ગાંઠ, કોડ નીકળી ચામડીનું ફુલી આવવું.
રૂઝાતો=રૂઝવળી જતો, મટી જતો.
દરદ=રોગ.
નિશાની=એંધાણ.
ખુલ્લો=ઉઘાડો.
લઠ્ઠ=મજબુત, સખત.
આળું=પાતળું, જરા પણ અડકવાથી દુખાવાય તેવું.
ભોંકે=ઘોંચે.
ખાલ=ચામડી.
કાતરી=કાપી
ખમાતું=સહેવાતું.
પુષ્કળ=ઘણું.
કુમળી=કુણી, નરમ.
ગલેફ=ઉપલું પડ, અસ્તર.
અસંખ્યા=ઘણા, અગણિત.
કાપા=ચીરા.
રેખા=લીટીઓ.
છિદ્રો=કાણા.

પાઠ ૬૭ મો.

તળીઉં=નીચેનો ભાગ.
ખાસું=મજેનું.

સુંવાળું=લીસું.
કમાવેલું=પકાવેલું, કેળવેલું.
ભેજવાળું=ભીનું, ભિનાશવાળું.
તરડે છે=ફાટે છે, તતડે છે, ચીરા પડે છે.
વાસ=ગંધ, બદબો.
ઠરાયું=રહેવાયું.
ચમાર વાડો=ચમાર લોકોને રહેવાની જગ્યા.
એકરસ કરી=મેળવી.
ટાંગી=લબડાવી, લટકાવી, ટંગાવી
રાંપી=મોચીનું એક ઓજાર.
જીન=ઘોડાની પીઠ પર નાખવાની ગાદી.
ડુક્કર=ભુંડ, સુંવર.
મશકો=પખાલો, પાણી ભરવાની કોથળીઓ.

પાઠ ૬૮ મો.

ઢોર ઢાંકર=ગાયો, ભેંસો, બકરાં, ઘેટાં, બળદ વિગેરે ઢોર.
ઓઢો=પડદો, ઝુલ.
ગરમાવો=હુંફ, ગરમી.
વાંકડીઆ=વાંકા વાંકા.
ભરાઉ=ભરેલા.
કામળા=ધાબળા.
ટકાઉ=વધારે ટકી શકે તેવું.
ટુઆ=કંસારી જેવાં ઝીણાં જીવડાં.
વાસ્કુટ=બાંય વિનાનો પાછલી પટીવાળો કબજો, જાકીટ, બધી.
ઝભ્ભા=લાંબા કોટ.
ઉઠવેઠ=માથાકુટ.

પાઠ ૬૯ મો.

ચોઘડીયું=ચાર ઘડીનો વખત.
આવનાર=આવવાના.
આગણું=ફળીઉં, ઘર આગળની છુટી જમીન.
નાનો સરખો=નાનકડો.
ભેજ=ભિનાશ, શરદી.
ઓટક=ભોંય તળીઆથી ઉંચાઈવાળો બેસવાનો ભાગ.
કુંભી=થાંભલા નીચેનો પત્થરનો ભાગ
છોલાણું=ચુનો દેવરાવવો તે.
પરસાળ=બારણું, ઓસરી પાસેનો ફળીઆનો ભાગ.
દેરાસર=દેહરૂં જેમાં દેવની મુર્તિઓ હોય છે તે.

પધરાવીએ=બેસાડીએ.
પૂજા=સેવા, ભક્તિ.
ધુમાડીઉં=ધુણી જવાની બારી.
કોઠાર=અનાજ ભરવાની જગા.
જાજરૂં=પાયખાનું, સંડાસ.
છીંડી=જવાનું બારણું.
સીડી=નીસરણી.
દીવાનખાનું=બેસવા ઉઠવાનો મુખ્ય ઓરડો.
રંગબેરંગી=જુદી જુદી જાતના.
તાકાં=ભીંતોમાં મુકેલા ગોખલા.
મોભ=છાપરાનો સઉથી ઉંચો ભાગ
સાકટા=વળાઓ.
પકવાસા=ખપાટો.
કામડાથી=વાંસની ખપાટોથી,
સરડાવ્યું=બંધાવ્યું, છાપરા ઉપર તાપડાં બંધાવ્યાં.
છત=છજું.
નરદમ=તદ્દન, સાવ.
ઝરૂખાની=રવેશની.
બેશક=ખરેખર.
સગવડવાળું=સવડવાળું, સાધનવાળું

પાઠ ૭૦ મો.

અસલી=પહેલાંની.
ઓળો=છાંયો, પડછાયો.
છાયાયંત્ર=છાયા ઉપરથી વખત જાણવાનું યંત્ર.
સાધન=સાહિત્ય.
ઓછાયો=ઓળો, પડછાયો.
ચક્કર=ગોળ કુંડાળું.
કબુલ કરવું જોઇએ=હા કહેવું જોઇએ.
મદારીઓ=ખેલ કરી ખાનારા.
ચોકી=પહેરા.

પાઠ ૭૧ મો.

ચંદા=ચંદ્રમાના જેવો ગોળ ભાગ.
ઓળખતો=જાણતો.
લેખે=ગણતરીએ.
અંતર કોપે છે=છેટું ભાગે છે.
કાપા=આંકા.
મધરાત=અર્ધ રાત.
કમાન=પોલાદની પટી કે તારનું ગુંચળું.
સંબંધ રાખનારાં=જોડાએલાં.
કુંચી=ચાવી.

સામટા=ભેગા.

પાઠ ૭૨ મો.

તોળવા=જોખવા.
છેતર્યો=ઠગ્યો.
પલ્લામાં=છાબડામાં.
તોળ્યું=જોખ્યું.
સમતોલ=સરખું વજન.
વેરાઇ=ઢોળાઇ.
તોલાં=કાટલાં.
સોદો=વેચાતી લેવા જવાની ચીજ, માલ.
સમાન=સરખી.
યુક્તિ=કળા.
દોઢ દાંડી=એક તરફની દાંડી કરતાં બીજી તરફની મોટી હોય તે.
ચીચવો=એક અણીદાર લાકડાપર મોટું જાડું લાકડું આડું રાખી તેને બે છેડે બે છોકરા બેસી ફેર ફેરવે છે તે.
દાંડી=છાબડાં બાંધવાની લાકડી.
જોખ્યું=તોળ્યું.
ખાદ=ખોટ.
મધ્ય ભાગ=વચલો ભાગ.
સહેજ સાજ=કાંઇક પણ.
વાપરવાનું=ઉપયોગમાં લેવાનું.

સમાપ્ત.

ત્રીજી ચોપડીની કવિતાઓના અર્થ અને સમજુતી.

પાઠ ૭ મો. પરમેશ્વર સઘળું જુવે છે.

આસપાસ=આજુબાજુ.
આકાશમાં=ગગનમાં, વાદળમાં.
અંતરમાં=મનમાં, હૃદયમાં.
આભાસ=પ્રકાશ, તેજ.
ઘાસચાસ=સઘળી વનસ્પતિ.
વિશ્વપતિ=જગતના ધણી. પરમેશ્વર.
વાસ=રહેઠાણ
ભોંયમાં=જમીનમાં.
ઘડીએ=કરીએ.
ઘાટ=મનસુબા, વિચાર.
જગનો તાત=દુનીયાનો બાપ, પરમેશ્વર.

ખોળીએ=શોધીએ.
જગકર્તા=દુનીયાનો બનાવનાર, પરમેશ્વર.
ઠાલું=ખાલી.
ઠામ=જગા, ઠેકાણું.

આપણી આજુબાજુ, ગગનમાં, હૃદયમાં, અને બધી વનસ્પતિઓમાં પણ પરમેશ્વર વસી રહેલો છે. ૧

જમીનમાં અગર ભોંયરામાં પેસી કાંઇ પણ છાની વાત કરીએ મનમાં વિચાર કરીએ તે પણ પરમેશ્વર જાણે છે.

એક કણ મુકવા જેટલી પણ જો ખાલી જગ્યા શોધીશું તો પણ પરમેશ્વર વગરનું કોઇ ઠેકાણું ખાલી નથી. ૩

પાઠ ૮ મો. ઈશ્વર સ્તુતિ.

અહો=હે.
દેવના દેવ=પરમેશ્વર.
વિશ્વસ્વામી=જગતના ધણી પરમેશ્વર
સ્તુતિ=પ્રાર્થના, વખાણ.
શીશનામી=માથું નમાવી.
આપદા=દુઃખ.
ઉગારો=બચાવો.
દીનાનાથ=ગરીબના ધણી.
આધાર=વિસામો, આશરો.
માત=મા.
તાત=બાપ.
સદા=હમેશાં.
સર્વને=બધાને.
પાળનારા=પોષણ કરનારા.
રાંકનો રાંક=ગરીબમાં ગરીબ.
અજ્ઞાન=અણુસમજુ.
કશી=કાંઇપણ.
તુથી=ત્હારાથી.
અજાણી=છાની, જાણ્યા વગરની.
ક્ષમા=માફ.
વાંક=ગુનો.
મતિ=બુદ્ધિ.
છેક=તદ્દન.
પ્રાર્થના=વિનંતી; અરજ.
દીલ ધારો=મનમાં લ્યો.
જનો=માણુસો.

ભક્તિ=સેવા. | નિવારો=ટાળો, નાશ કરો.
શક્તિ=જોર, બળ.

હે દેવના દેવ અને જગતના ધણી પરમેશ્વર! હું માથુ નમાવીને આપની પ્રાર્થના કરૂંછું. હે દયાવાળા પ્રભુ! મને દુઃખમાંથી બચાવો. હે ગરીબના ધણી પરમેશ્વર! મ્હારે એક તારોજ આશરો છે.

હે પરમેશ્વર! તમે મારા મા અને બાપ છો. હમેશાં બધાને પાળનાર છો. તમે મારા મા અને બાપછો. તમે અમારા ઉપર ગણી પણ ન શકાય તેવા કરોડો ઉપકાર કરેલા છે. હે ગરીબના ધણી૦ ૨.

હું ગરીબમાં ગરીબ અણસમજુ પ્રાણી છું. અને મ્હારી કંઇ પણ વાત ત્હારાથી અજાણી નથી હે દયાવાળા પ્રભુ! મ્હારો ગુન્હો માફ કરો, હે ગરીબના ધણી૦ ૩

અમે નાનાં નાનાં છોકરાંઓ હાથ જોડીને કહીએ છીએ કે હે પ્રભુ! અમારી બુદ્ધિ બહુજ થોડી છે. અમારા ઉપર દયા કરીને આ સ્તુતિ મનમાં લ્યો. હે ગરીબના ધણી૦ ૪

અમને તથા અમારા કુટુંબનાં માણસો શરીરે સાજાં સુખી રહીએ હે પ્રભુ! અમને હમેશાં સારી બુદ્ધિ આપજે. ધણી૦ ૫

મેં આપની જરાપણ સેવા કરેલી નથી તેમજ આપના અપાર ગુણો ગાઇ શકવાની મ્હારામાં શકતી નથી. મહેરબાની કરીને સેવકનાં દુઃખોનો નાશ કરો. હે ગરીબના બેલી પરમેશ્વર મ્હારે ત્હારો એકજ આધાર છે. હે ગરીબના ધણી૦ ૬

પાઠ ૧૬ મો. સત્ય.

સતનું=સાચાનું.
ચિત્ત=મન.
ચિંતન કરવું=મનન કરવું; વિચાર કરવો.
વાચક=વચન.
ઉચરવું=બોલવું.
અસત્ય=જુઠું.
કદી=કોઇપણ વખત.
જશથી=આબરૂથી.
ઝળકીત=પ્રકાશીત.
જગે=દુનીયાંમાં.
બીજ=બી.
વૃક્ષ=ઝાડ.
વિશાળ=મોટું.
ગુણકારી=ગુણવાળાં-ફાયદાવાળાં.
ફળ=પરિણામ.
ઉતરશે=નિપજશે.
આશ્રય=આધાર,વિસામો.
પરિતાપ=દુઃખ, પીડાઓ.
જગનાં=દુનિયાંનાં.
સહુ=બધાં.
કાજ=કામ.
વસે=રહે.
અસતે=જુઠાથી.
આફતમાં=દુઃખમાં.
તેજ=પ્રકાશ,અજવાળું.
પ્રગટે=પેદા થાય, નીપજે.
છળ=દગો ફટકો, કપટ.
દુષ્ટમતિ=નઠારી બુદ્ધિ.
ભય=બીક, ડર.
હટે=નાશી જાય.
જોગ=બનાવ.
છુપાઇ=ઢંકાઈ, સંતાઇ.
છેવટ=છેલ્લે, આખરે.
ઉજાશ થશે=અજવાળામાં આવશે, ઉઘાડું પડશે.
છુપશે=ઢંકાઇ જશે.
દીપશે=પ્રકાશશે, દેખાશે.
આંચ=પીડા, હરકત.
કદી=કોઇ દિવસ.
વદી=બોલી.
કલેશ=કજીઆ.
અનેક=ઘણા.
હરે=નાશ કરે, દૂર કરે.
બળ=જોર.
સમું=સરખું.

અન્ય=બીજું.
ખરે=ખરેખાત.
વસે=રહે.
અતિ=ઘણા.
વિશ્વપતિ=જગતના ધણી.
રીઝશે=રાજી થશે ખુશી થશે.
ધર્મ=ફરજ કર્તવ્ય.
સ્વર્ગ=કૈલાશ મરણ પછીનું સારૂં ઠેકાણું.
સદાય=હમેશાં,નિરંતર.
રીઝો=ખુશી થાઓ,આનંદ કરો.

હે મન ! સત્યનુંજ મનન કરવું (ધ્યાન ધરવું) નક્કી સાચું વચનજ બોલવું. કદી પણ જુઠું (ખોટું) કામ કરવું નહિં. અને આબરૂથી પ્રકાશીત (વખણાએલા) થઇને દુનિયાંમાં ફરવું. ૧.

સત્યરૂપી બીજ વાવવાથી મોટું ઝાડ થશે, તેનાં મીઠાં અને ફાયદાવાળાં ફળ આવશે. અને તેની (ઝાડની) છાંયડી નીચે માણુસો નીરાંતે આશરો લેશે. (બેસશે) જેથી દુઃખ જશે અને બધાં સુખ મળશે. ૨.

" મતલબ કે બાળકને નાનપણથીજ સાચું બોલવાની ટેવ પાડવાથી તે સત્યવાદી નીવડશે ને તેનો ઘણાં માણુસોને આશ્રય મળશે."

દુનિયાનાં બધાં કામ સાચામાંજ રહે છે. જુઠાથી (ખોટું બોલવાથી) માણુસો દુઃખમાં આવી પડે છે. સત્યરૂપી સુરજ ઘણોજ પ્રકાશ આપે છે. જેથી છળ, કપટ અને નઠારી બુદ્ધિ ડરીને નાસી જાય છે. ૩.

કોઇ બનાવથી સાચું ઢંકાઇ જશે. પણ આખરે સત્યજ અજવાળામાં આવશે. "જેમ સુરજ કોઇ દિવસ વાદળામાં ઢંકાઈ જાય છે ને ફરીથી છુટીને નક્કી પ્રકાશે છે તેમ." ૪.

સત્યને કોઇપણ જાતનું નુકસાન નથી. તેમ કોઇ દિવસ તેનો

નાશ પણ નથી. હમેશાં સાચું બોલીને દુનિયાંને જીતવી. સત્ય નક્કી ઘણા કજીયાઓનો નાશ કરે છે. ખરેખર સાચાના જેવું બીજું એકે બળ નથી. ૫.

હમેશાં સત્યમાંજ ખરૂં સુખ રહે છે. અને સત્યથી જગતના ધણી પરમેશ્વર ઘણા ખુશી થાય છે. સત્યવિના બીજો કોઇ ધર્મ નથી. તમે સત્યથી સ્વર્ગને મેળવી હમેશાં ખુશી થાઓ. ૬.

પાઠ ૨૪ મો પશુની તકરાર.

પશુ=ચાર પગવાળાં જનાવરો.
તકરાર=કજીઓ.
વાદવિવાદ=સવાલ જવાબ.
તુર્ત=તરત, જલદી.
દરબાર=કચેરી, સભા.
નરને નાર=પુરૂષ અને સ્રી; નર અને માદા.

ચાર પગવાળાં પશુઓમાં એક વખતે કજીઓ થયો જેથી તેમણે તેના સામ સામી સવાલ જવાબ કરવા માટે એક સભા ભરી અને ત્યાં નર તથા માદા બેઠાં.

ગુણો=ઉપકારો.
ગણના=ગણતરી કદર.
ગરીબડી=ગરીબ, રાંક.
વલવલે=ટળવળે.
પય=દૂધ.
જુલમ=ત્રાસ-અન્યાય, હેરાનગતી.
પાર=છેડો, અંત.

ગાય બોલી—હું ગરીબડી ગાય, મ્હારા ગુણોની કદર કોણ કરે છે? જુઓ, મ્હારાં વાછરડાં (બચ્ચાં) તો દૂધ વગર ટળવળે અને દૂધ ઘી બીજાં ખાઇ જાય છે તોપણ મ્હારા ઉપરના અન્યાયનો કયાં અંત છે? (મ્હારી હેરાનગતીનો છેડો કયાં છે?)

ચારપગવાળાં પશુઓમાં કજીઓ થયો. ૧

વફાદાર=વિશ્વાસુ, નિમકહલાલ.
પ્યારૂં=વહાલું.
ધણીનું=માલીકનું શેઠનું.
ધાન=અનાજ.
નીમક=મીઠું.
હલાલ કરવું=બદલો વાળવો.
માન=મોટાઇ.
રાત અને દિવસે.
સેવા=ચાકરી.

કુતરો બોલ્યોઃ—હું વિશ્વાસુ (નિમકહલાલ) વહાલું પ્રાણી મ્હારા ધણીનું અનાજ ખાઇ, મનમાં મોટાઇ રાખી તેનું નીમક-હલાલ કરૂંછું. (તેના ખાધેલા ધાનનો બદલોવાળી આપું છું) અને રાત દિવસ તેની સેવા કરનારો છું. ચારપગવાળાં. ૨.

મૂર્ખ=બેવકુફ.
માનવી=માણુસ.
હસે=મશ્કરી, હાંસી કરે.
ભાર=બોજા, તોલ, વજન.
મણબંધી=મણમણના.
લાદે=મુકે.
બીન=વીના.
તકરાર=કજીઓ, કલેશ, વાંધો.
ઉપકાર=પાડ, ગુણ, કદર.

ગધેડો બોલ્યોઃ—(બેવકુફ=અક્કલ વગરના) માણુસો મ્હારી મશ્કરી કરે છે. પણ મ્હારા જેટલા બોજા બીજું કોણ ઉઠાવનાર છે? મ્હારી પીઠપર મણ બંધી બોજાઓ મુકે છે તોપણ હું વિના તકરારથી ચાલું છું. કહો માણુસો મ્હારો આભાર ક્યાં સમજે છે? ચાર પગવાળાં. ૩

તન તોડીને=શરીરને હેરાન કરીને.
હાર=પાછું હઠવું તે, પરાજય.
રસ્તો કાપું=મુસાફરી કરૂં.
પીઠ=વાંસો.
દરકાર=પરવા, સંભાળ.

ઘોડો બોલ્યો:–મ્હારા શરીરની કાંઈપણ પરવા રાખ્યા વગર ચાકરી કરૂં છું ને કોઈ દિવસ પરાજય પામતો નથી. (પાછો પડતો નથી મ્હારા ધણીને પીઠપર બેસાડી મુસાફરી કરૂં છું તોપણ કહો મ્હારી સંભાળ કોણ લે છે? ચાર પગવાળાં. ૪

સફર=મુસાફરી.
માર્ગ કાપવા=રસ્તો કાપવા.
દૂર=ઘણે આઘેની.
મુજ=મારા.
જળ કાજે=પાણી માટે.
જીવ લીએ છે=મારી નાંખે છે.
મુસાફર=વટેમાર્ગુ.
ક્રુર=ઘાતકી, જુલમી, દયા વગરના.
પરોપકાર=પારકાનું ભલું કરવું તે.

ઊંટ બોલ્યો:–મુસાફરીમાં રસ્તો કાપવા હું ઘણી સફર કરૂં છું. તોપણ કેટલાક ઘાતકી મુસાફરો મ્હારા પાણીને માટે મને મારી નાંખે છે.* હું મરતાં મરતાં પણ બીજાઓનું ભલું કરૂં છું. ચાર પગવાળાં ૫

અંબાડી=હાથી ઉપર માંડવાની બેઠક.
કેરો=નો.
આધાર=આશરો.
મુજપગલાંથી=મ્હારાથી.
શોભે=સારી લાગે, દીપે.
દરબાર=કચેરી, રાજસભા.
શ્રેષ્ટ=સઉથી સારો.
સરદાર=મોટો ઉપરી.

* ઊંટને એક વખત પાણી પીધા પછી ૧૫-૨૦ દિવસ કે તેથી પણ વધારે મુદ્દત સુધી પાણી પીવાની જરૂર પડતી નથી. એકી વખતે સામટું બે માસનું પાણી પી લેઈ પોતાના શરીરના અંદરના એક ભાગમાં રાખી મુકે છે એટલે ફરીથી તેને પાણી પીવાની જરૂર પડતી નથી. રેતીના રણમાં મુસાફરી ઊંટવડેજ થઈ શકે છે. એવા રણમાં ઝાડ બીડ કે પાણીના ઝરણ કશું હોતું નથી. પાણી ભરવાનું ભુલી ગયો હોય અગર પાણી ખુટી ગયું હોય ને એટલામાં ક્યાંઈ મળી શકે તેમ ન હોય ત્યારે મુસાફરો ઉંટને મારી નાંખીને તેના પેટના એક ભાગમાં પાણી ભરેલું હોય છે તે કાઢી પોતાનાં માણસોનો જીવ બચાવે છે.

હાથી બોલ્યોઃ—રાજાની અંબાડીનો આધાર મ્હારા ઉપર છે. મ્હારા આવવાથી સ્વારી શોભે છે. અને હું હોઉં તો રાજસભા પણ સારી લાગે છે. વળી હું બધાં પશુઓમાં સૌથી મોટો અને ઉપરીછું.

ચાર પગવાળાં. ૬.

ન્યાય=ઇન્સાફ.
નિર્દોષી=વાંક વગરનો.
તલ=જરા પણ.
ત્રાસ=જુલમ.
તપે છે=લલચાય છે.
કસાઈ=ખાટકી, જનાવરો મારનાર
કરથી=હાથથી.
ઠાર=જીવથી મારવું તે.

બકરો બોલ્યોઃ—હું વાંક વિનાનો છું. કોઇને હું જરી સરખો પણ ત્રાસ આપતો નથી છતાં પણ માણસો મ્હારૂં માંસ ખાવા ઇચ્છે છે. હું કસાઇના હાથથી ઠાર મરૂંછું. મને બીન ગુને-ગારને ઈન્સાફ ક્યાં મળે છે.

ચાર પગવાળાં. ૭.

મુજ બળથી=મ્હારા જોરથી.
કુલ=બધો.
બોજ=ભાર.
રોજનો=હમેશનો.
વાહન=ગાડી ગાડાં.
કરાર=વિશ્રામ, આરામ.

બળદ બોલ્યોઃ—મ્હારા જોરથીજ ખેડુતો હળખેડે છે. એનો બધો આધાર મ્હારા ઉપર છે. વાહનનો કે વેપારનો હમેશનો ભાર હુંજ ઉપાડું છું તોપણ મને જરીવારનોય આરામ મળતો નથી.

ચાર પગવાળાં. ૮.

ખર=ગધેડો.
આશા=ભરોસો.
પીડતાં=હેરાન કરતાં.
ગજ=હાથી.
ખલકમાં=દુનિયાં.
કોપે=ગુસ્સે થાય.
પારકી=બીજાની.
દંડે=સજા કરે.
દરબાર=સજા કરનાર સરકાર.
કીરતાર=પરમેશ્વર.

દોહરો—ગધેડા, બકરો, બળદ, હાથી ઘોડાને ગાય એ જીવો બાપડાં બીજાના ભરૂસાથી અથડાય છે. દુનિયાંમાં ખોટાં કામ કરનારને સરકાર સજા કરે છે તો પશુ પક્ષીને હેરાન કરતાં શું પરમેશ્વર ગુસ્સે નહિં થાય ? (યશોજ.)

પાઠ ૩૧ મો. પંખીઓનો આનંદ.

ડોલે=હાલે, ઝુલે.
તરૂવર=મોટાં ઝાડ.
ઝુલાવે=હલાવે.
મનોહર=મનને ખુશી કરે તેવું.
ગાન=ગાયન, ગાણું.
ધ્યાન=સ્મરણ, ચિત્ત.
વને=જંગલમાં.
કલોલ=આનંદ, મોજ.
સંપે=હળી મળીને.
પ્રીતનો=હેતનો
પડદો=પટ, આંતરો.
ખોલે=ઉઘાડે.
વનફૂળ=વગડાનાં ફૂલ.
[illegible]=અનાજ.
[illegible]=ખાય, ખાતાં.
ફૂલરસ=ફુલનો રસ.
જળઘાટે=પાણીને આરે.
નિજવાટે=પોતાને રસ્તે.
પોઢે=સુઈ જાય.

માળ=માળામાં.
જંપતાં=ઉંઘતાં, નિરાંતે રહેતાં.
મળસ્કે=પ્રભાતમાં, સ્હવારમાં.
ધાય=દોડે, ઉડે.
ભલી ભાતના=સારી જાતનાં.
વિધવિધ=જુદી જુદી.
પ્રીતે જમે=હેતથી ખાય.
દીનાનાથ=પરમેશ્વર.
પાક=અનાજનો મોલ.
ખંત=હોંશ.
મધુરો=મીઠો.
ધરી=રાખી.
સદા=હમેશાં.
સંતોષ=શાંતિ, તૃપ્તી.
નિત્યે=હમેશાં.
જળ નિર્મળ=ચોકખું પાણી.
આવી ઠરે=આવી રહે.
નિજ ઠામ=પોતાને ઠેકાણે.
ભલી ભાતે=સારી રીતે.

મોટાં ઝાડોની ડાળીઓ ડોલે છે, પવન પાંદડાં હલાવે છે, મનને ખુશી કરે તેવાં પંખીઓ મધુર ગાયન ગાતાં ગાતાં ઉડે છે, મધુરૂં ગાયન ગાતાં અને પ્રભુનું ભજન કરતાં, જંગલમાં આનંદ કરતાં. હમેશાં ખુશી થઈને ફરતાં ફરે છે. એ પક્ષીઓ હળીમળીને સાથે રહે છે. તથા મનની વાત એક બીજાને કહેતાં એવાં સુખીઆં પક્ષીઓ હમેશાં ઝાડોની ડાળીઓપર ડોલે છે. ૧

કોઇ પક્ષીઓ જંગલનાં ઝાડોનાં ફળ ખાય છે, કોઇ અનાજ ખાતાં જાય છે, કોઇતો ફુલનો રસ ચુસે છે. અને કોઈ વનસ્પતિ ખાય છે. કોઇ વનસ્પતિ ખાય છે અને પાણીના આરા ઉપર દોડી જાય છે. પછી બધાં મળીને નાહી લે છે અને પોતાને રસ્તે પાછાં વળે છે. પોતાનાં બચ્ચાંઓને સુખથી બેઠેલાં જોઇ સાંજે માળામાં સુઇ જાય છે. અને સવારમાં પાછા ઉઠીને દોડી જાય છે ને કોઇ પંખીઓ વગડાનાં ફળ ખાય છે. ૨

પ્રભુએ પેદા કરેલાં સારી જાતનાં ફળો ઝુલે છે અને જુદી જુદી જાતનો મેવો બધાં પંખીઓ હેતથી ખાય છે, પરમેશ્વરે ખેતરમાં જોઇએ તેવો મોલ ઉપજાવ્યો છે તે બધાં પંખીઓ હોંશ રાખીને ખાય છે. પણ તે સ્વાદવાળો મીઠો મોલ કદી પણ ખુટતો નથી. હમેશાં ચોકખું પાણી પીએ છે. અને સંતોષ રાખી પોતાને ઠેકાણે આવી નિરાંતે બેસે છે. સારી જાતનાં ફળ ઝાડ ઉપર ઝુલે છે. ૩

ઉદ્યમ વિષે.

ઉદ્યમ=કામ, મહેનત, ધંધો પ્રયત્ન.	ધનધાન્ય=પૈસો, દોલતને અનાજ.
હઠાવી દીએ=પાછા પાડે, હરાવે.	ધાર્યું=નક્કી કરેલું.

રાજ અધિકાર=રાજની પદવી.
લાભ=ફાયદો.
અપાર=બહુ, ઘણા.
વશ=તાબે, કબજે.
દેવદાનવ=દેવો અને રાક્ષસો.
વિપત્તિઓ=દુઃખો.
વેરાઇ જાય=નાશ પામે.
કામધેનું=મનમાં ઇચ્છીએ તે બધું આપનારી ગાય.
ચિંતવ્યા=ધાર્યા, નક્કી કર્યા.
પમાય છે=પામી શકાય છે.

પ્રયત્ન કરવાથી એકલો માણસ હજારોને પાછા હઠાવી શકે પ્રયત્ન કરવાથી ધારેલો પૈસો અને અનાજ મેળવી શકાય છે.

પ્રયત્ન કરવાથી રાજપદવી મેળવવી એ કાંઇ આઘી નથી.
(જલદી મેળવી શકાય છે)

પ્રયત્ન (મહેનત)થી દેવલોકો અને રાક્ષસોને પણ કબજે કરી શકાય છે.

પ્રયત્ન (ઉદ્યોગ)થી બધાં દુઃખો તરતજ નાશી જાય છે. અને ઉદ્યોગી માણસો ધુળમાંથી પણ સોનું શોધી કાઢે છે.

અરે બાળક ! ઉદ્યોગને તો તું કામધેનુંજ જાણજે. કારણકે ઉદ્યોગથી મનમાં ધાર્યા મુજબ અનેક ફાયદા મેળવી શકાય છે.

પાઠ ૩૬ મો. ગ્રીષ્મ રૂતુનો મેળો.

ગ્રીષ્મરૂતુ=ઉનાળાની મોસમ.
મહીમાય=મોટાઇ, લીલા, પ્રતાપ.
નીરખી=જોઇ, નિહાળી.
શીતળ=ઠંડી.
હરખી=ખુશી થઇ.
સુગંધી=ખુશબો, સારીવાસ.
શોભાય=સારો દેખાય.
કોકિલા=કોયલ.
ટહુકા=બુલંદ અવાજ, મીઠાનાદ.
ધરતી=જમીન.

પરમેશ્વરનો પ્રતાપ મેં ઉનાળાની મોસમમાં જોઇ લીધો. ઝાડોની ઠંડી છાયા નીચે ફુલ, ફળ ખુશીથી હાલે છે. આ શોભિતો આંબો છે અને કોયલ ટહુક ટહુક એવા મધુર અવાજ કરે છે. જમીન તપે છે. (સુરજના તાપથી) તેથી મોગરામાં સારી વાસ ફેલાય છે. ૧-૨

વનમાં=જંગલમાં.
તરૂમાં=ઝાડોમાં.
મોર=આંબાનાં ફુલ.
વસંત=(એ રૂતુનું નામ છે.)
અતિતાપ=ઘણી ગરમી.
શાખ=પાકવા આવેલી કેરી.
ફળી=થઇ.
લલચાય=લોભાય.
દીલમાં=મનમાં.
ઠરતી=ચોંટતી.
રસદાર=રસવાળી.
સુકેસરી=સારા કેસરી રંગની.
જગનું=દુનિયાનું.
ચિત્ત=મન, હૃદય, દીલ.
હરતી=ખેંચી લેતી.
ખુબી=અસર, લહેજત.
કેરી તણી=કેરીની.

જંગલમાં અને ઝાંડામાં રમતી અને ખુશી થતી વસંતરૂતુ આંબાને ફુલ (મોર) આપીને જતી રહી. પછી ઉનાળો આવતાં ઘણી કેરીઓ થઇ તે સારી લીલી કેરીઓ લેવાને લોકોનાં મન લોભાય છે. ૧

ઘણો તાપ પડવાથી કેરીની શાખ બંધાઇ, અને પાકી રસવાળી તથા સારા કેશરી રંગની કેરીઓ થઇ. તે રસવડે કેરી દુનિયાનાં માણસોનું ચિત્ત ખેંચી લે છે ને કેરીની લહેજત મનમાં ચોંટી જાય છે. ૨

ઉકળાટ=ધામ, બફારો.
વનેવન=જંગલે જંગલ.
આમ્રતરૂ=આંબાનું ઝાડ.
વાસ કરૂંછું=રહુંછું.

જનચિત્ત=માણુસોનું મન.
હરૂંછું=ખેંચી લઉંછું.
ગજાવું=ગજવી મુકું.
શ્યામ=કાળા.
વડે=થી.
પરખાઉં=ઓળખાઉં.
કોમળ=મધુર, મીઠા ભુલંદ.
કંઠ=સૂર, નાદ, રાગ.
વખણાઉં=પ્રખ્યાત થાઉં પંકાઉં.
સંગીત=ગાયન.
સૂર=રાગ.

કોયલઃ—જુઓ ઉનાળાની રૂતુ બફારો બહુ કરે છે. પક્ષીઓ જંગલે જંગલ ઉડી ફરે છે. ને હું આંબાના ઝાડ ઉપર રહુંછું તથા મ્હારા મધુર ટહુકાથી માણુસોનાં ચિત્ત હરી લેઉંછું. કાળા શરીરવડે હું ઓળખાઉંછું અને મધુરા સ્વરવડે હું પ્રખ્યાત થાઉંછું. (પંકાઉંછું) ગાયન શાસ્ત્રના રાગ બધા હુંજ સમજાવુંછું અને તેનાથી શોભાયમાન વાડીઓ ખૂબ ગજાવી મુકુંછું.

રૂપેરી=રૂપાના રંગ જેવો.
દીપે=શોભે.
બાગ=બગીચો.
કળી=ખીલ્યા વગરનું ફુલ.
ફુલેલ=ખીલેલ.
અંગમાં=શરીરમાં.
જને=માણુસોએ.
અનેક=ઘણી.
પાંખડી=પાંદડી.
ઝારીરૂપ=ઝારીના જેવો.
પ્રફુલ્લ=ખીલેલો.
બાળ=બાળક, છોકરો.

મોગરોઃ—જુઓ આ રૂપાના રંગ જેવો સફેદ બાગ સુગંધીદાર મોગરાથી કેવો શોભે છે? વેલાઓમાં કળીઓ ખીલી નીકળી છે તેથી શરીરમાં સારો વાસ આવે છે. ઘણી પાંખડીઓ ફેલાવીને હું ઝારીના જેવો બન્યો તેથી બધા માણુસોએ મને ઉનાળાની મોસમનો ખીલેલો બાળક ગણ્યો.

આંબોઃ—કેરી સારી રસથી ભરેલી છે.
કોયલઃ—કોયલ પોતાના કંઠવડે વધારે પંકાય છે.
મોગરોઃ—બટ મોગરાની સુગંધી બહુ સારી છે.
બધાંઃ—સારી રસવાળી ગ્રીષ્મ–(ઉનાળાની) રૂતુ અમે જાણી.

પાઠ ૪૦ મો.

સરિતા=નદી.
નિર્મળનીરે=ચોક્ખા પાણીથી.
તરૂ=ઝાડ.
તીરે=કાંઠે.
રંગીત=રંગવાળાં.
ચિત્રવિચિત્ર=જાતજાતના.
કિનારે=કાંઠે, આરે.
ચરતાં=ખાતાં.
સૌ નગરની=બધા શહેરની.
નિશ્ચય=નક્કી.
નાવણધોવણ=નાવાધોવાનું.
જળપાનનું=પાણી પીવાનું.
પિછાણીએ=જાણીએ.

ચોક્ખા પાણીથી ભરેલી આ સારી નદી જુઓ. તેને કાંઠે નાનાં મોટાં ઝાડો ઉગેલાં છે. જાતજાતના રંગવાળાં માછલાંઓ તેની અંદર આનંદ કરે છે. કાંઠાપરનું લીલું લીલું તાજું ઘાસ પશુઓ ચરે છે. શહેરનો તમામ સારો દેખાવ નક્કી નદીથીજ સમજી લેવો. તથા નાવા ધોવાનું અને પાણી પીવાનું મોટું સુખ પણ નક્કી નદીથીજ જાણવું.

ત્રીજી ચોપડીમાં આવેલા પાઠ અને કવિતાઓમાંના અઘરા શબ્દોની નોંધ.

પદાર્થપાઠો.
પુસ્તકો.
બ્રાહ્મણી.
વિદ્યાભ્યાસ.
અનુકર્તું.
શ્રદ્ધા.
નર્યા.
અજણુ.
વિસર્ગ
કુક્કડ.
લિપિ
અનુસ્વાર
નર્યા.
ટટ્ટુ.
અક્કલ.
કળિયુગ.
ખર્યું પાન.
જાત્રાએ.
બુદ્ધિ.
શ્રાવક.
હડહડતો.
ધણીધણિઆણી.
ઇશ્વરભક્તિ.
ઇશ્વરકૃપા.
નરસિંહચૌદશ.

આશ્ચર્ય.
શુદ્ધિમાં.
પરગજુપણું.
લગ્ન.
સહીસલામત.
અંતઃકરણ.
ઇન્સાફ.
દહાડોપાણી.
મિલ્કત.
જગકર્તા.
વિશ્વપતિ.
વિશ્વસ્વામી.
ભોંયરે.
ઇશ્વરસ્તુતિ.
કુટુંબી.
જીવતદાન.
તરણાસરખું.
વૃદ્ધ.
વિચાર્યું.
ગર્વ.
પ્રમાણિક.
મહામુશ્કેલી.
જાપ્તો.
દ્રવ્ય.
ભુંડું તાકયું.

તુરંગમાંથી.
યુધિષ્ઠિર.
અર્જુન.
દુર્યોધન.
દ્રૌપદી.
ચિત્રગુપ્ત.
કૌરવો.
ગંધર્વ.
વર્તણુંક.
ક્રોધ.
ન્યાયાધીશ.
ડાહ્યા.
પ્રજાની પ્રીતિ.
અદલ ઇન્સાફ.
ગળેપડુ.
ગૃહસ્થ.
કરમાઇ ગયું.
મહોલ્લામાં.
જાણ્યુંઅજાણ્યું.
આગ્રહ.
પિત્તળ.
સુશોભિત.
મશ્કરી.
ચિંતન કરવું.
નિશ્ચય.

અસત્ય.
શ્રેષ્ઠ.
આશ્રય.
દુષ્ટમતિ.
વર્તમાનપત્ર.
સ્વચ્છ.
છિદ્રો.
ઇંદ્રિય.
વિદ્વાન.
સ્વરૂપવાન.
નિર્ણય.
દિલ્હી.
પ્રખ્યાત.
પરાક્રમી.
ખુદાવંદ.
નમ્ર.
યુક્તિ.
વિષ્ણુપ્રસાદ.
જ્યોર્જવૉશિંગ્ટન.
પુસ્તકાલય.
વૃત્તાંત.
ઇર્ષાખોર.
અલ્લાનુ એહસાન.
અસલ સ્થિતિ.
દેશનિકાલ.

વાદવિવાદ.
ધુર્ત.
ત્રાસ.
નિર્દોષ.
સદ્ગુણી.
પ્રદર્શન.
તલ્લીન.
વિલાયતમાં.
નૌતમલાલ.
અગત્યની.
સંગ્રહ.
આશીર્વાદ.
ધર્માદાનાં.
શેખચલ્લી.
તર્કપ્રસાદ.
પ્રયાસ.
મળસ્કે.
વિપત્તિ.
વંશપરંપરા.
પ્રકાર.
દુર્ગંધ.

તંદુરસ્ત.
ઝાડીઝુડી.
શત્રુઘ્ન.
કૌશલ્યા.
સુમિત્રા.
રામચંદ્રજી.
લક્ષ્મણ.
હાડપિંજર.
દિવાનખાનું
અંગ કસરત.
ચમત્કાર.
નજરબંધી.
ગ્રીષ્મ.
પ્રફુલ્લ.
પરખાઉં.
પ્રસારી.
ઈંદ્રવજા.
સુકેસરી.
ખ્રિસ્તી.
પ્રહલાદ.
કસ્બો.

ઐારંગા.
આકૃતિ.
દેવસ્થાન.
શેત્રુંજો.
દેવકી ઉનાઇ.
ચિત્રવિચિત્ર.
પ્રવાહ.
શક્તિ.
ભરતીઓટથી.
સમુદ્ર.
સમુદ્ર કિનારો.
ભૂગોળવિદ્યા.
ક્રિયા.
વાસ્કુટ.
સરડાવ્યું.
દ્વિપકલ્પ.
વરાળયંત્ર.
દુરસ્ત કરવું.
ઇન્સ્પેકટર.
મુન્સફ.
કલેકટર.

ડેપ્યુટિ કમિશનર.
અંગ્રેજ.
વિસ્મય.
ઝુંમર.
સૂક્ષ્મદર્શક.
ઉત્પન્ન.
પુષ્ટિકારક.
અવસ્થા.
વૈતરી.
કીડિઆરામાંથી.
અકરાંતીઆં.
હિંદુસ્તાનમાં.
કાબરચીતરી.
ગબડી.
ધર્મશાળા.
અગ્નિ.
ગર્જના.
ધ્રુજતાં.
ત્ર્યંબકલાલ.
ઝબ્ભા.
પલ્લામાં.

ધોરણ ત્રીજાના ભૂગોળ તથા ભૂતળ વિદ્યાના સંબંધી હકીકત.

પાઠ. ૧ લો. ડુંગર અને મેદાન.

(જુઓ ત્રીજી ચોપડી. પાઠ. ૩૯ મો.)

આપણા ગુજરાત પ્રાંતમાં પર્વતો બહુ ઓછા છે. ગુજરાતની ઉત્તરે આબુ, કાઠિયાવાડમાં શેત્રુંજો, ગિરનારને પાલીતાણા, તથા પં-

ચમહાલમાં પાવાગઢ, એટલા પર્વતો જાણવા જેવા છે.

જમીન વધીને ઉંચી થઇ હોય તેને **ટેકરો** કહે છે.

ઉંચા ટેકરાને **ડુંગરી** કહે છે.

મોટી ડુંગરીને **ડુંગર** કહે છે.

ઉંચાને ઘણે સુધી વધેલા ડુંગરને **પર્વત** કહે છે.

ડુંગરના મુળ આગળની જગા **તળેટી** કહેવાય છે.

નજીકમાં આવેલા બે ડુંગર વચ્ચેની નીચી જમીનને ખીણ કહે છે.

જે જમીનમાં ઉંચા ટેકરા કે ડુંગર હોતા નથીને બધું સપાટ હોય તેને મેદાન કહે છે.

કોઇ ડુંગર બોડા એટલે ઝાડપાન વગરના અને કોઇ ડુંગર ઝાડપાન વાળા હોય છે. કોઇ ડુંગર સીધા ચઢાવવાળા હોય છે, તો કોઇની બાજુઓ છેક ભીંત જેવી ઉભી હોય છે. કોઇનાં શિખર અણીદાર હોય છે તો કોઇનાં સપાટ હોય છે. ,સપાટ શિખરોપર લોકો હવા ખાવાના બંગલા, કિલ્લા. કે દેવસ્થાનો બાંધે છે આપણા ગુજરાતમાં આબુ, પાલિતાણા, અને શેત્રુંજા ઉપર ઘણા બંગલાઓ અને દેવસ્થાનો બાંધેલાં છે.

ડુંગર કેવી રીતે બને છે.

(૧) પૃથ્વીના પડનીચે ઘણે ઉંડે ઉંનો પીગળેલો રસ હોય છે. તેની ગરમી પૃથ્વીના પડ ને લાગવાથી તેનો કોઇ ભાગ ઉંચો ને કોઇ ભાગ નીચો થઇ જાય છે. જે ભાગ ઉપસીને ઉંચો થયો હોય તે ડુંગર કહેવાય છે.

(૨) કોઇ વાર નદીઓ પૃથ્વીની સપાટીને કોતરીને મોટી ભેખડો તોડી પાડે છે. તેમાં જે ભાગ પડયા વગરનો ઉભો રહે છે તે ડુંગર કહેવાય છે.

ડુંગરોનું ઉપયોગી પણું.

(૧) ડુંગર ઉપર હવા ઠંડી અને ચોક્ખી હોય છે.

(૨) વાદળાં ડુંગર જોડે અથડાવાથી વરસાદ ઘણો પડે છે.

(૩) ડુંગરાઓમાંથી નાની મોટી નદીઓ વહે છે ને તેમાંથી પથરા રેતી કાંકરા મરડીઆ નિકળે છે, તે ઘર રસ્તા અને પુલો બાંધવાના કામમાં આવે છે.

(૪) ડુંગરનાં સપાટ શિખરોપર દેવળો, બંગલાઓ અને કિલ્લાઓ બાંધી શકાય છે.

(૫) કોઇ કોઇ મોટા મોટા ડુંગરાઓથી દેશનું રક્ષણ થઇ શકે છે.

મેદાન.

જે જમીનમાં ઉંચા ટેકરા કે ડુંગરો હોતા નથી, તે મેદાન કહેવાય છે. કેટલાંક મેદાન નાનાં તો કેટલાંક બહુજ મોટાં હોય છે. અને કોઇ મેદાનની ભોંય સારી તો કોઇની નબળી હોય છે.

મેદાન કેવી રીતે બને છે.

કોઈવાર ઊંચી જમીન વરસાદના પાણીથી ભીંજાઇ તેની ભેખડો નીચે તુટી પડે છે. તે જે ઠેકાણે પડે છે તે જમીન ઉંચી બને છે. એવી રીતે ઉંચી જમીન નીચી અને નીચી જમીન ઉંચી થઇને બધું સપાટ થઈ જાય છે તે મેદાન કહેવાય છે.

અને કોઇ કોઇ મોટાં મેદાનો દરીઆ ખસી જવાથી પણ બને છે.

મેદાનનું ઉપયોગી પણું.

(૧) મેદાનોમાં શહેરો અને ગામો વસે છે. લોકો તેમાં ખેતી કરીને અનાજ, ફળ, કપાસ વિગેરે પકવે છે તે માણસોનો મુખ્ય આધાર છે.

(૨) કેટલાંક મેદાનો કુદરતી રીતેજ ફળ દ્રુપ હોય છે ને તેમાં ઘણી જાતનાં ફળ, ફુલ, મેવા, તથા ઇમારતી લાકડાં વિગેરે નીપજે છે.

× પાઠ ૨ જો. નદીઓ અને સરોવર.

વરસાદ:—આકાશમાં જે વાદળાં દેખાય છે તેમાંથી વરસાદ પડે છે. એ વાદળાં, જમીન, ડુંગર અને મેદાનોમાં ઉતરી જમીનપર પાણી રૂપે પડે છે.

વરસાદ જમીનપર પડે છે કે તેનું થોડું પાણી ભોંયમાં ઉતરી જાય છે તેમાંનું બાકીનું પાણી વહી જાય છે. ને તેના વહેળા ચાલે છે. જે પાણી જમીનમાં ઉતરી જાય છે તે કુવા ખોદીને લોકો બહાર કાઢે છે.

નદી:—વધારે વરસાદ પડવાથી હજારો વહેળા ચાલે છે તે બધા એકઠા થઇ એક મોટો વહેળો બને છે ને એવા ઘણા વહેળા ભેગા થઇ મોટો પ્રવાહ ચાલે છે. એવી રીતે **મોટા ડુંગર કે પર્વતમાંથી જે મીઠા પાણીનો મોટો પ્રવાહ ચાલે છે તે નદી કહેવાય છે.**

(૧) જે જગાએથી નદી નીકળે છે તે જગાને નદીનું મૂળ કહે છે.

(૨) જે જગાએ નદી સમુદ્રને મળે છે તે જગાને **નદીનું મુખ** કહે છે.

(૩) નદીઓ નીચાણ તરફ વહી સમુદ્રને મળે છે તેને **નદીનું વહેણ** કહે છે.

નદીથી થતાં કામ.

+ આ પાઠનો સંબંધી ત્રીજી ચોપડાના ૪૦મા પાઠ સાથે છે.

૧ નદીનો સખત પ્રવાહ કઠણુ ખડકોને કોતરી કાઢે છે અને મોટા પત્થરોને તોડી પાડે છે તથા પોચી જમીનના તો ભુકે ભુકા ઉડાવી દે છે.

૨ પ્રવાહની અંદર મોટાં ઝાડો કે જે કાંઇ આવે તે સપાટામાં ઘસડીને લેઇ જાય છે, તથા જમીનમાંથી પુષ્કળ માટી કોતરી લેઇ જઇને સમુદ્રના મુખ આગળ ઠાલવી દેઈ ત્યાં બેટ બનાવે છે તેના પર ખેતી સારી થાય છે.

(૩) મોટા પર્વતો અને ડુંગરોમાંથી પત્થર, માટી. કાંકરાં, રેતી વિગેરે તાણી લાવે છે- જે ઘર રસ્તાને પુલો બાંધવા કામ લાગે છે.

(૪) નદીઓમાં ચોમાસામાં કેટલીક વખત ભારે પુર આવે છે ત્યારે ગામડાંઓ અને શહેરોનાં માણુસો, ઘરો તથા ઢોરોનો નાશ કરી નાંખે છે.

તેમજ તે પુરને લીધે ખેતરો ધોવાઇને સાફ થવાથી તથા તેમાં કાંપ બાંઝવાથી ખેતી સારી થાય છે.

૫ કોઇ કોઇ નદીઓ નાની હોય છે અને કોઇ કોઈ મોટી હોય છે. મોટી નદીઓનાં પાણી નેહરો ખોદીને ખેતરોમાં લઇ જવામાં આવે છે. અને જમીનના નળ મારફતે શહેરોમાં પીવાનું પાણી પણ પૂરૂં પાડવામાં આવે છે.

૬ મોટી નદીઓમાં હોડીઓ, મછવા અને વહાણો પણ ચાલી શકે છે.

સરોવર:—

૧ વરસાદનું પાણી જમીનમાં મોટાને ઉંડા ખાડા હોય તેમાં ભરાઇ રહે છે તે **સરોવર** કહેવાય છે.

૨ પાણીના નાના ખાડાને **તળાવ** કહે છે. સરોવર કરતાં તળાવ બહુ નાનું હોય છે.

૩ કોઇવાર ડુંગરમાંથી વહેતી નદીના માર્ગમાં ભેખડો તુટી પડવાથી પણ સરોવર બને છે,

૪ કોઇ સરોવરનું પાણી મીઠું અને કોઇનું પાણી ખારૂં હોય છે.

૫ જે સરોવરનું પાણી નદીમાં વહી જાય છે તે મીઠું હોય છે. મીઠા પાણીનું સરોવર ફક્ત ગુંજરાતની ઉત્તરે આબુ પહાડ પર છે ને તેને ' નખીતળાવ ' કહે છે.

૬ જે સરોવરનું પાણી બહાર જતું નથી તે ખારૂં હોય છે ખારા પાણીનું સરોવર ફક્ત એકજ છે તે ધોળકા તાલુકાની પશ્ચિમે છે તેનું નામ ' નળ તળાવ ' દરીઓ ખસી જવાથી તે બનેલું છે.

×પાઠ ૩ જો. દરીઓ અને મહાસાગર.

(સવાલ જવાબ રૂપે.)

(૧) ખારા પાણીના ઘણા ગાઉ સુધીના લાંબા પહોળા જથાને દરીઓ કે સમુદ્ર કહે છે.

(૨) મોટા દરીઓ કે મોટા સમુદ્ર હોય તેને **મહાસાગર** કહે છે

સવાલઃ—દરીઆના પાણીમાં શું શું હોય છે ?

જવાબઃ—દરીઆના પાણીમાં, મગર, માછલાં, વ્હેલ, વિગેરે જળ ચર જનાવરો, ઝીણી રેતી, કાદવ, મોટી છીપો, શંખને કોડા વિગેરે હોય છે.

સવાલઃ—દરીઆ કિનારા પર શું શું હોય છે ?

× આ પાઠનો સંબંધ બીજી ચોપડી ૪૧ પાઠ સાથે છ.

જવાબ:—દરીઆના કિનારાપર ઝીણી રેતી, મગીઆ કાંકરી ચીકણો કાદવ, ચળકતા કાંકરા, પથરા, છીપો, શંખો અને કોડીઓ વિગેરે હોય છે.

સવાલ:—દરીઆ કિનારાપર રેતી કયાંથી ? અને શી રીતે બનતી હશે ?

જવાબ:—દરીઆ કિનારે નાના મોટા પુષ્કળ પત્થરો પડેલા હોય તેમને દરીઆનાં મોજાં અથડાય છે; ને તેમાંથી નાના મોટા પથરા છુટા પાડે છે. એ પથરાઓપર રાત દહાડો મોજાં અથડાવાથી તેના ગોળ ને સુવાળા કાંકરા બને છે. એ કાંકરા વળી મોજાંના ઝપાટાથી અથડાય છે, ટીચાય છે, ને સામસામે કુટાઇ. ઘસાઇ, તેની ઝીણી રેતી બને છે, તેજ રેતી આપણે દરીઆ કિનારે જોઇએ છીએ.

સવાલ:—પાણીને કોઇ પણ રંગતો હોતો નથી. છતાં દરીઆનું પાણી કોઇ વાર રાતું, પીળું અને ભુરૂં એમ જુદા જુદા રંગનું કેમ દેખાય છે.

જવાબ:—પાણીને તો કશો રંગ હોતો નથી પણ દરીઆના પાણીમાં નાની મોટી નદીઓ મળે છે તે જુદા જુદા રંગની માટી, વનસ્પતિ વિગેરે ખેંચી લાવે છે તે દરીઆના પાણી સાથે મળી જાય છે તેથીજ તે જુદા જુદા રંગનું દેખાય છે વળી દરીઆના પાણીપર કોઇ કોઇવાર આકાશની છાંયા પડવાથી પણ તે ભૂરૂં દેખાય છે.

સવાલ:—નદી અને સરોવરનાં પાણી તો મીઠાં હોય છે ત્યારે પાણી ખારૂં કેમ ?

જવાબ:—દરીઆને ઘણી નદીઓ મળે છે તે બધી જમીનમાંનો ખાર ખેંચી લાવી દરીઆમાં એકઠો કરે છે તેથી તેનું પાણી ખારૂં હોય છે. વળી નદીનું પાણી દરીઆમાં આવ્યા પછી તે સુરજના તાપે વરાળ થઇ ઉડી જાય છે ને ખાર નીચે પડયો રહે છે. એવી રીતે લાખો વર્ષો થયાં ચાલે છે તેથી પણ તેનું પાણી ખારૂં હોય છે.

સવાલ:—નદીનું પાણી ખારૂં કેમ નથી હોતું?

નદીના પાણીમાં ખાર ઘણો ઓછો હોય છે તેથી ખારૂં લાગતું નથી. વળી તે પાણી સમુદ્રમાં વહી જાય છે તે સાથેજ તેમાં જે થોડો ઘણો ખાર હોય છે તે પણ સમુદ્રમાં વહી જાય છે. તેથી નદીનું પાણી ખાર વિનાનું એટલે મીઠુંજ હોય છે.

---

*પાઠ ૪ થો. દરીઆ કિનારો.

"બેટ, ભૂશિર, અખાત, ખાડી વિગેરેની ઓળખાણ."

૧ સવાલ:—'બેટ' એટલે શું?

જવાબ:—જમીનના મોટા ભાગની ચોતરફ સમુદ્ર હોય ને વચ્ચેની જમીન પર વસ્તી હોય તેને બેટ કહે છે. દીવબેટ, શંખોદ્ધારને પીરમ.

૨ સવાલ:—બેટ કેવી રીતે બનતો હશે?

જવાબ:—કોઇ ઠેકાણે દરીઆની અંદરનાં જીવડાં પણ બેટ બનાવી શકે છે. કોઇ ઠેકાણે ડુંગર કે ખડકની આસ-

---

* જુઓ ત્રીજી ચોપડી પાઠ ૪૨ મો.

પાસ પોચી જમીન હોય છે. જેથી તે ડુંગર કે ખડકની ચારે બાજુએ પાણી ફરી વળી વચમાં બેટ બને છે. જે બેટપર કાંપ બાઝે છે તેનાપર ખેતી સારી થાય છે. નવા થયેલા બેટપર રેતી ઘણી હોય છે તેથી ખેતી સારી થતી નથી.

૩ સવાલઃ—'બંદર' કોને કહેવાય ?

જવાબઃ—જે શહેર સમુદ્રના કાંઠાપર હોયને ત્યાં વહાણો અથવા આગબોટો માલ લાવતી લઇ જતી હોય તથા માણસો તેમાં આવતાં ને જતાં હોય તે. આપણા ગુજરાતમાં વેરાવળ, ભાવનગર, ધોલેરા, દીવ વગેરે બંદરો છે.

૫ સવાલઃ—દ્વિપકલ્પ કોને કહેવાય ?

જવાબઃ—જમીનનો મોટો ભાગ સમુદ્રની અંદર વધી જાય છે ને તેની ત્રણે બાજુએ પાણી ફરી વળે છે તેને **દ્વિપકલ્પ** કહે છે. આપણા ગુજરાત પ્રાંતમાં 'કાઠિયાવાડ' એ દ્વિપકલ્પ છે.

૬ સવાલઃ—ભૂશિર કોને કહેવાય ?

જપાબઃ—જમીનની અણી લાંબી થઇ સમુદ્રમાં ગયેલી હોય તેને **ભૂશિર કહે છે.**

૭ સવાલઃ—ભૂશિર શી રીતે બને છે ?

જવાબઃ—દરીઆ કિનારાની પાસેની પોચી જમીન કોતરાઇ જઇ વચ્ચેની કઠણ જમીન સાંકડી અણીદાર અને લાંબી પટી જેવી રહી જાય છે ને તેની ત્રણે બાજુએ પાણી

ફરી વળીને અણીવાળી બાજુ પાણીમાં ઘુસી જાય તેને ભૂશિર કહે છે.

અખાત:—

'ભૂશિરથી ઉલટો તે અખાત—' સમુદ્રનો ફાંટો લાંબો થઇ જમીનમાં ઘુસી ગયો હોય તેને અખાત કહે છે (કચ્છ અને ખંભાતનો અખાત.)

ઉપસાગર.

અખાત બહુ પહોળો થઇ જમીન તરફ ઘણો વધી જાય તેને ઉપસાગર કહે છે.

સામુદ્રધુની—પાણીનો સાંકડો નાનો ભાગ પાણીના બે મોટા ભાગને જોડી દેછે તેને સામુદ્રધુની કહે છે.

ખાડી—સામુદ્રધુની ઘણી પહોળી હોય તે ખાડી કહેવાય છે. અથવા સમુદ્રને મળતા પહેલાં ભરતીનું પાણી માંહે આવે એવું નદીનું જે પહોળું મુખ તે પણ ખાડી કહેવાય છે.

નદી—મીઠા પાણીનો પ્રવાહ ડુંગર કે પર્વતમાંથી નીકળી નિચાણમાં વહી બીજી મોટી નદીઓ અગર સમુદ્રોને મળે છે તે સાબરમતિ, સરસ્વતિ, બનાસ, મહી, નર્મદા, તાપી વિગેરે—

નહેર:—ખેતરમાં પાણી પૂરૂં પાડવાને માટે નદીમાંથી નીકા (ફાંટાઓ) ખોદીને પાણીને વાળવામાં આવે છે તે—

સંગમ:—(મેળાપ, મુલાકાત) જે જગાએ નદીઓ અરસ્પરસ એક બીજી ને મળતી હોય તે સંગમ થયો કહેવાય. જેમકે અમદાવાદ જીલ્લાના ધોળકા તાલુકાના વૌઠા ગામ આગળ સાબરમતિ નદીને હાથમતી, વાત્રક, માજુમ, મેશ્વો ને ખારીએ પાંચ નદીઓ મળે છે એટલે એ છ નદીઓનો સંગમ થયો એમ કહીએ છીએ.

" દરીઆ કિનારો. "

હરીગીત છંદ.*

ચોપાટી સ્થળ રળિયામણું, બહુ માણુસો ટોળે મળી;
આનંદ, ગમ્મત, હર્ષના, ઉદ્દગાર વદતાં હર ઘડી.
શો શોભિતો **સિંધુ કિનારો,** પવનમંદ પ્રસારતો,
કંઇ માનવીની હૃદય ચિંતા ક્ષણુ મહીં વિસરાવતો. ૧

અતિ **કાંકરા, પથરા, મરડીઆ, શંખલાને** [1]**કરચલા,**
જો **કોડીઓ, છીપોલીઓ,** નિધિને[2] કિનારે સરસહા.
શું **ફીણુ** આ [3]પ્રસરી રહ્યું, છે દૂધથી પણુ ઉજળું,
જળ **મોજું** ઉંચે ઉછળી, આ, આ, અહીં આવી પડ્યું. ૨

ઘુઘવાટ આ સિંધુ તણા છે સીંહના ગર્જન સમા,
તટના જળે અથડાય જે કંઈ **માછલાંને કાચબા.**
[4]લઘુ [5]દીર્ઘ જીવ જંતુ અતિ સિંધુ જળે [6]ગણુતી નથી,
મોતી પ્રવાળાં [7]**ક્ષાર જળ,** સાગર તણી છે સંપત્તિ. ૩

નિધિને અતિ આવી મળે **મહી નર્મદા** સરખી નદી,
કંઇ બેટ **બંદર બોટ** જહાને, માલ બહુ ફેલાવતી.[8]

---

* જુઓ ત્રીજી ચોપડી પાઠ ૪૩ મો.

૧ દરીઆ કિનારે દેડકાં જેવાં ઘણા પગવાળા જીવડાં થાય છે, તે કરચલાં કહેવાય છે, કરચલાં દૂર સુધી ચાલી શકતાં નથી. ૨ દરીઆને, ૩ ફેલાઇ; તટના=કિનારાના, ૪ નાના, ૫ મોટા, ૬ ગણુતરી. ૭ ખારૂં પાણી

દુનિયાં ડુબાડે ક્ષણ મહીં, સાગર તણીએ છે ગતિ,૮
(પણ.) મ્હોટાઇ મ્હોટા નવ તજે ૧૦ન્યારી કળા જગદીશની.૪*

લેખકઃ—ગૌરીશંકર આશારામ માસ્તર.
ટંકશાળ—અમદાવાદ.

પાઠ ૫ મો. ગામડાના કારીગરો.

ગામઃ—જ્યાં થોડા ઘરોનો જથો હોય અને વસ્તી પણ થોડી હોય તેને ગામ કહે છે. એવાં ઘણાં ગામો મળીને તાલુકો થાય છે.

ગામડાના કારીગરોઃ—સુથાર, લુહાર, કુંભાર ને ઢેડ.

સુથારઃ—ગાડાં હળ તથા ખેતીનાં અને ઘરનાં ઉપયોગી લાકડાનાં ઓજારો બનાવે છે. ગાડાં ને હળમાં બાવળનું લાકડું વપરાય છે. કારણ કે તે ચીકણું ને ટકાઉ છે.

લુહારઃ—કડાં, સાંકળો, છરીઓ, દાતરડાં, કુહાડી, કોદાળી પાવડા વગેરે ખેતીનાં તથા ઘર કામનાં લોઢાનાં ઓજારો બનાવે છે ગાડાનાં પૈડાંને વાટા પણ તેજ ચઢાવે છે.

કુંભારઃ—ચીકણી તથા નરમ માટીનાં વાસણો જેવાં કે માટલાં, ઘડા, ગોળા, ગોળીઓ, હાંલ્લાં, તાવડી, કુલડીયો વીગેરે બનાવે છે

ઢેડઃ—સુતરના ફાળકામાંથી તાંતણા કાઢી, તાણાવાણા કરી તેની ખાદી, જાજમ, ગોદડાનાં ખોળીયાં વિગેરે બનાવે છે.

---

૮ લાવતીને લઇ જતી. ૯ શક્તિ, સત્તા. ૧૦ અદ્ભુત, અલૌકિક.

* આ કાવ્ય જો કે મારી પાસે લંબાણથી લખેલું છે. પરંતુ તેમાંથી કેટલીક લીટીઓ ત્રીજા ધોરણનાં બાળકોને "દરીઆ કિનારા" વાળાપાઠમાં ઉપયોગી જણાતાં મ્હારા અસલ કાવ્યમાંથી આ કાવ્ય શિશુઓની સેવામાં રજુ કર્યું છે.

લી. ગૌરીશંકર.

પાઠ ૬ ઠો. ગામ અને શહેર.

ગામ અને શહેરનો મુકાબલો.

૧ ગામડામાં બહુ તો ૨૦૦-૨૫૦ ના આશરે ઘરો હોય છે ને તે પણ માટીનાં કે હલકી ઈંટોનાંને નાનાં ઝુંપડાં જેવાં હોય છે. તો શહેરમાં હજારોને તેથી પણ વધારે હોય છે. તથા પત્થરનાં કે પાકી ઈંટોનાં છાબંધ અને મજબુત બાંધેલાં હોય છે. વળી ચાર પાંચપાંચ માળનાં હોય છે તે ઉપરાંત કેટલાંક જુનાં અને મોટાં શહેરોમાં તો કિલ્લાને દેવળો, રોજાને મસીદો, તથા પત્થરનાં નકસીદાર કોતરકામ વાળાં મકાનોને ભવ્ય ઈમારતો પણ હોય છે.

૨ ગામડાંના રસ્તા સાંકડા, ગંદાને ખાડા ટેકરા વાળા હોય છે તો શહેરના રસ્તા બાંધેલા, સપાટ, સીધા, પહોળા, અને સાફ હોય છે, દરરોજવાળી ઝુડી સાફ રાખવામાં આવે છે, તે પર પાણી છંટાય છે, અને રાત્રે દીવાબત્તી મુકાય છે.

૩ ગામડાંના રસ્તાપર થોડાં માણસો કે ગાડાં આવતાં જતાં જણાય છે. તો શહેરના રસ્તાપર હજારો માણસો અને ગાડી ઘોડાની આવ જા થાય છે.

૪ ગામડામાં ફક્ત એક બે નિશાળો હોય છે તો શહેરમાં એવી ઘણી નિશાળો હોય છે, તે ઉપરાંત હાઇસ્કુલો, એંગ્લોવર્નાક્યુલર સ્કુલો, ખાનગી સ્કુલો, કન્યાશાળાઓ અને કૉલેજો પણ હોયછે.

૫ ગામડાંમાં બે ચાર દુકાનો હોય છે; ને તેમાં જોઇતી ચીજ મળી શકતી નથી. પણ શહેરમાં તો મોટાં બજારો હોય છે કે જેમાં ઘણી દુકાનો હારબંધ જણાય છે તેમાં તમામ જાત જાતનું કાપડ, વાસણો, સોનારૂપાના દાગીના, યાંત્રિક કામોનાં સાધનો, અનાજ, શાકભાજી વીગેરે જોઇએ તેટલા પ્રમાણમાં મળી શકે છે.

૬ ગામડાંમાં કસબી કારીગરો હોતા નથી સુથાર, લુહાર વીગેરે કાંઈ પણ વખાણવા લાયક માલ બનાવી શકતા નથી. પણ શહેરોમાં તો મોટી મોટી મીલો, વરાળયંત્રો અને બીજાં પુષ્કળ કારખાનાં હોય છે કે જેમાંથી પુષ્કળ કાપડ, દીવાસળી, મીણબત્તી, સાબુ, વાસણો, અને બીજી હજારો ચીજો બનાવી શકાય છે.

પાઠ ૭ મો. તાલુકાના અમલદારો ને નોકરો.

મુખી:—ગામની સંભાળ રાખનાર, તલાટીને વસુલાતમાં મદદ કરનાર, સુલેહ સાચવનાર, અને ગુન્હા પકડવામાં પોલીસ ખાતાવાળાઓનો મદદગાર હોવાથી તે **પોલીસપટેલ** પણ કહેવાય છે.

તલાટી:—ગામનું જમીન મહેસુલ ઉઘરાવી સરકાર ત્રિજોરીમાં મોકલાવે છે. તથા જમાબંદી, જમીનની હદ, નિશાન, બાણુ, વિગેરે કામ કરે છે મુખી તેને મદદ કરે છે, અને રાવણીઆ (જીવીદાર) તથા હવાલદાર તેને સરકાર તરફથી નોકર તરીક સોંપેલા હોય છે.

મામલતદાર:—તાલુકાના ઉપરી છે. તલાટીઓએ ઉઘરાવેલાં જમીનમેહેસુલ સંભાળી લેઈ જીલ્લા ત્રિજોરીમાં મોકલાવે છે. તલાટીઓનાં જમાબંદી તથા **જમીન** અને **ખેડુત** સંબંધીનાં તમામ કામો સંભાળે છે, કોઈ કોઈ ફોજદારી કામોની દેખરેખ રાખે છે. ને ખેતરોની સાંથ વિગેરેના દાવા ચુકવે છે તે વખતે **માજીસ્ટ્રેટ** કહેવાય છે. સરકારે તેમના હોદ્દા અને યોગ્યતા મુજબ તેમને **સેકન્ડ કલાસ માજીસ્ટ્રેટ** અને **ફર્સ્ટ કલાસ માજીસ્ટ્રેટ**નો પાવર આપેલો હોય છે. તેમના હાથ નીચે અવલકારકુન (અ૦ કા૦ ને થર્ડકલાસ માજીસ્ટ્રેટ કહેવાય છે.) સરકલ ઇન્સ્પેક્ટરો, કારકુનો તથા પટાવાળાઓ હોય છે તેમની કચેરી તાલુકાના મુખ્ય ગામે રહે

છે. તેમના ઉપર આસી૦ કલેક્ટર તથા જીલ્લાના કલેક્ટર સાહેબ હોય છે.

મુન્સફ કે સબજડજ:-

તાલુકાના લેણદેણ સંબંધી તમામ કામો મુન્સફ કરે છે તેમને સબોર્ડિનેટ જડજ કે સબજડજ કહે છે. ને તે ફર્સ્ટક્લાસ માજીસ્ટ્રેટ કહેવાય છે. તેમની કચેરી પણ તાલુકાના મુખ્ય ગામેજ હોય છે. તેમના ન્યાયપર અપીલ કરવી હોય તો તેમના ઉપરી એટલે જીલ્લાના ડિસ્ટ્રીકટ એન્ડ સેશન્સજડજ સાહેબને કરવી પડે છે, મુન્સફના હાથ નીચે કોર્ટના નાજર, કારકુનો અને બેલીફો તથા પટાવાળાઓ હોય છે.

ફોજદાર (પોલીસ સબ ઈન્પેકટર.)

તાલુકામાં થતી ચોરી, લૂંટ, ખુન, મારામારી વિગેરેની તપાસ કરી ગુન્હેગારોને પકડી યોગ્ય સજા કરાવે છે, તથા રૈયતના જાન માલનું રક્ષણ કરે છે, ને તાલુકામાં સુલેહ જાળવે છે, તેમની કચેરી પણ તાલુકાના મુખ્ય ગામે હોય છે, તેમને મદદ કરવા સારૂ જમાદાર, હવાલદાર, નાયક, કારકુન અને સિપાઇઓ તથા પટાવાળાઓ સોંપેલા હોય છે. ફોજદારના ઉપરી પોલીસઇન્સ્પેકટર, અને તેમના ઉપરી જીલ્લાના પોલિસસુપ્રીન્ટેન્ડેન્ટ છે.

સબરજીસ્ટ્રાર:—જમીન તથા ઘરોનાં વેચાણ, ગીરો વીગેરે દસ્તાવેજ નોંધે છે ને તેનો દાખલો રાખે છે, તેમની કચેરી પણ તાલુકાના મુખ્ય ગામે હોય છે તેમને મદદગાર તરીકે કારકુન તથા પટાવાળાઓ સોંપેલા હોય છે.

ઓવર સીયર:-સરકારી મકાનો, બંગલાઓ, ઓફિસો, કુવા હવાડા, અને ધર્મશાળાઓ બંધાવનાર અમલદારને ઓવરસીયર કહે

છે, તેની પાસે કારકુન ને પટાવાળા મદદગાર તરીકે હોય છે,

વેક્સીનેટરઃ—સરકાર તરફથી નાનાં બાળકોને શિતળા કાઢ-નાર દાક્તર—તેને શિળીદાક્તર કહે છે તેને પટાવાળા સોંપેલા હોય છે.

તાલુકાબૉર્ડ કે લોકલ બૉર્ડ.

તાલુકામાં રસ્તા બાંધવા, નિશાળોનાં ખર્ચ ચલાવવાં, મકાનો બંધાવવાં, વિગેરે કામો આ સભાની સંમતિ લેઇને કરવામાં આવે છે.

લોકલ ફંડઃ—ગામડામાં તલાટીઓ જમીન મહેસુલ લેતી વખતે એક રૂ. ઉપર એક આનો વધારે લે છે તેનું આ ફંડ થાય છે તેને લોકલફંડ કહે છે, તેનાં નાણુંનો ઉપયોગ લોકલબૉર્ડ સભા નિશાળોના ખર્ચમાં કરે છે.

પાઠ ૮ મો. વિભાગ અને પ્રાંત

સવાલઃ—તાલુકો કોને કહેવાય ?

જવાબઃ—ઘણાં ગામડાંના મળેલા જથાને તાલુકો કહે છે, અને તેના ઉપરી અધિકારીને મામલતદાર કહે છે.

સવાલઃ—જીલ્લો કોને કહેવાય ?

જવાબઃ—પાંચ, ૭, કે તેથી પણ વધારે તાલુકા એકઠા મળીને જીલ્લો થાય છે જીલ્લાના ઉપરીને કલેકટર કહે છે.

સવાસઃ—વિભાગ કોને કહેવાય ?

જવાબઃ—પાંચ, ૭, કે તેથી વધારે જીલ્લા એકઠા મળીને વિભાગ બને છે તેના ઉપરીને કમિશ્નર કહે છે.

સવાલઃ—એજન્સી કોને કહેવાય ?

જવાબઃ—કેટલાંક નાનાં મોટાં દેશી રાજ્યો એકઠાં મળીને થયેલા જથાને એજન્સી, અને તેના ઉપરીને પોલિટીકલ એજંટ કહે છે.

સવાલઃ—પ્રાંત કોને કહેવાય ?

જવાબઃ—પાંચ, ૭, કે તેથી વધારે જીલ્લા અને એજન્સીઓ મળી ને પ્રાંત બને છે. તેના બે વિભાગ હોય છે. પ્રાંતના ઉપરીને કમિશ્નર કહે છે.

સવાલઃ—આપણો ગુજરાત પ્રાંત શું શું મળીને બનેલો છે ?

જવાબઃ– અમદાવાદ, ખેડા, પંચમહાલ, ભરૂચ, ને સુરત એ પાંચ જીલ્લાઓ; મહીકાંઠા, રેવાકાંઠા, પાલણપુર, સુરત અને કાઠિયાવાડ એ પાંચ એજન્સીઓ તથા ખંભાત સંસ્થાન અને ગાયકવાડનું વડોદરા રાજ્યએ બધું મળીને આપણો ગુજરાત પ્રાંત થયેલો છે. આપણા પ્રાંતના ઉપરી કમિશ્નર સાહેબ અમદાવાદમાં શાહીબાગમાં રહે છે.

આપણા પ્રાંત જેવા બીજા પાંચ ૭ પ્રાંત મળીને ઇલાકો થાય છે આપણો ઇલાકો મુંબાઇ છે. ઇલાકાના ઉપરીને ગવર્નર કહે છે. એવા ઘણા ઇલાકા અને મોટાં દેશી રાજ્યો મળીને આપણો દેશ હિંદુસ્તાન થયો છે. તે હિદુસ્તાનના આપણા માયાળુ રાજા નામદાર શહેનશાહ પંચમજ્યોર્જ તરફથી એક પ્રતિનિધિ હિંદ ઉપર રાજ્ય ચલાવવા નિમ્યા છે. તેમને ગવનર જનરલ અથવા વાઇસરાય કહે છે. હાલના વાઇસરાય નામદાર લોર્ડ હાર્ડીંજ સાહેબ છે.

ગુજરાત પ્રાંતની રાજ્ય વ્યવસ્થા.

આપણા પ્રાંતમાં અંગ્રેજ સરકાર જુદાં જુદાં ખાતાંઓ માર-ફતે રાજ્ય ચલાવે છે. એ બધાં ખાતાંની દેખરેખ આપણા પ્રાંતના કમિશનર સાહેબ રાખે છે. અને દરેક ખાતાના સૌથી મોટા અંગ્રેજ

અમલદારો ખાતાવાર જુદા જુદા હોય છે. તેમનો સંબંધ ઇલાકા સાથે બંધાયલો હોય છે.

(૧) કેળવણી ખાતું. (૨) રેવન્યુ ખાતું. (૩) ન્યાય ખાતું. (૪) મ્યુનિસિપાલ ખાતું. (૫) પોસ્ટ ખાતું. (તાર ખાતા સહીત) (૬) સુખાકારી ખાતું. (૭) બાંધ કામ ખાતું. (૮) પોલિસ ખાતું. આ સિવાય પણ અનેક બીજાં ખાતાંઓ છે.

કેળવણી ખાતું:—આ ખાતુ આખા પ્રાંતની નિશાળોની વ્યવસ્થાનું કામ કરે છે. આ ખાતાના સૌથી ઉપરી ડિરેકટર સાહેબ કહેવાય છે તે ઇલાકામાં રહે છે તેમના હાથ નીચે જુદા જુદા પ્રાંત વાર ઇન્સ્પેકટરો અને ઈન્સ્પેકટરોના હાથ નીચે જીલ્લાવાર ડેપ્યુટિ ઈન્સ્પેકટરો હોય છે. ડે. એ. ઇ. ના તાબામાં નિશાળના મહેતાજીઓ અને આ. માસ્તરો હોય છે.

રેવન્યુ ખાતુ:—આ ખાતું કમિશ્નર સાહેબની ખાસ દેખરેખ નીચે છે. જમીનનું મહેસુલ ઉઘરાવવાનું કામ આ ખાતાથી થાય છે. કમિશ્નરના હાથ નીચે જીલ્લાવાર કલેકટર, કલેકટરના હાથ નીચે ડેપ્યુટિ કલેકટર. (મદદનીશ કલેકટર) અને તાલુકાવાર મામલત. દારો હોય છે. મામલતદારના હાથ નીચે ગામવાર તલાટી અને મુખી હોય છે.

ન્યાય ખાતુ:—ખુનના ભારે કેશને લેણુદેણુના દાવાના ચુકાદા તથા અપીલ આ ખાતાથી થાય છે. તેમાં દરેક તાલુકાવાર મુન્સફ (સબ જડજ) તથા તેમના મદદગાર, નાજર, કારકુનો, ફી કારકુનો, તથા બેલીફો, ને પટાવાળા, વિગેરે સોંપેલા હોય છે. મુન્સફના ઉપરી જીલ્લાના ડિસ્ટ્રીકટ એન્ડ શેશન્સ જડજ કહેવાય છે. મુન્સફોના કામ ઉપરની અપીલ તેઓ સાહેબ સાંભળે છે.

મ્યુનિસિપલખાતું:—મોટાં શહેરોમાં રસ્તા, સડકો, બંધાવવા, છંટાવવા, રાત્રે દીવાબત્તી કરાવવી, શહેરની આરોગ્યતા જાળવવાના ઉપાયો યોજવા, પાણીના નળ, ગટર, ઈલેક્ટ્રીક વિગેરે બાબતોનાં કામકાજ આ ખાતું કરે છે. તેમાં પ્રતિષ્ઠિત પુરૂષોની સભા હોય છે. તે બધાં કામ સંભાળે છે.

પોસ્ટખાતું:—કાગળો, બેંગીઓ તથા એક ગામથી બીજે ગામ પૈસા વિગેરે લાવવા લઇ જવાનું અને સેવિંગ્સ બેંકનું કામ આ ખાતું કરે છે. દરેક મોટા ગામ, કસ્બા, તાલુકા, અને શહેરોમાં પોષ્ટ ઑફિસ હોય છે તેના ઉપરી પોસ્ટમાસ્તર કહેવાય છે તેમના પર તપાસ રાખનાર ઇન્સ્પેકટરો હોય છે. તેમના ઉપરીને પોસ્ટમાસ્તર જનરલ અને પ્રાંતના ઉપરીને પોસ્ટલ સુપ્રિન્ટેન્ડેન્ટ કહે છે.

પોસ્ટ ઑફિસમાં તાર ખાતું પણ હોય છે. તે સીવાય દરેક સ્ટેશનોપર ખાસ તારખાતું હોય છે તેનાથી દૂરદેશની ખબર થોડા-વખતમાંજ મેળવી શકાય છે.

સુખાકારી ખાતું:—દરેક તાલુકામાં દવાખાનું હોય છે ત્યાં માંદાં માણસોને દવા કરે છે તે દાકતર કહેવાય છે અને નાનાં બાળ-કોને બળીઆ કાઢવા માટે વેકસીનેટર [શીળી દાકતરો] પણ રાખેલા હોય છે. જીલ્લાના મુખ્ય શહેરમાં માંદાં માણસો સગવડતા સાથે રહી શકે તેને માટે એક મોટું દવાખાનું કાઢેલું હોય છે. તેના ગોરા દાકટર ને સિવિલ સર્જન કહે છે. તે તાલુકાનાં દવાખાનાઓ ઉપર દેખરેખ પણ રાખે છે.

બાંધકામ ખાતું:—સરકારી મકાનો, ધર્મશાળાઓ મોટા રસ્તાઓ, કુવા, તળાવ, પુલ વિગેરે બંધાવવાનું તથા સમારવાનું

કામ આ ખાતું કરે છે. તેમાં તાલુકાવાર ઓવરસીયર હોય છે અને તેમનાપર જીલ્લાના ઈંજનેર સાહેબ તપાસ રાખે છે.

પોલિસ ખાતું:—ચોરી, લૂંટ, ખુન, મારામારી, તિરસ્કાર વિગેરે ગુન્હાઓ પકડવાનું અને પ્રાંતની સુલેહ સાચવવાનું કામ આ ખાતું કરે છે. ગામડામાં પોલીસ પટેલ. (મુખી) અને તાલુકામાં ફોજદાર હોય છે, તેના હાથનીચે, જમાદાર હવાલદાર, નાયક અને સીપાઇઓ મદદગાર તરીકે હોય છે. અને તેઓ કમિશનર સાહેબના તાબામાં હોય છે.

આસિવાય કસ્ટમ ખાતું, જંગલ ખાતું, ઓપિયમ ખાતું, વિગેરે બીજાં ખાતાઓ પણ છે તે બધાં કમિશનર સાહેબની દેખરેખ નીચે હોય છે. દયાળુ સરકારે દેશની આબાદાની જાળવવા માટે જુદાં જુદાં ખાતાંઓથી કેવી શાણી રાજનીતિ દાખલ કરી છે ? રાજા અને રંક, શ્રીમંત અને ગરીબ બધાંને એક સરખી નજરથી નિહાળી રાજ ચલાવનાર સરકારનો આપણે અંતઃકરણ **પૂર્વક આભાર માનવો જોઈએ.**

ગુજરાતના કુદરતી વિભાગ.

વઢીઆર:—સરસ્વતી અને સાબરતી નદી વચ્ચેનો સપાટ પ્રદેશ કે જ્યાં પુષ્કળ ઘાસ ચારો થાય છે તે.

(૨) **બાળાક:**—મહી અને ઢાઢર નદી વચ્ચેનો પ્રદેશ.

(૩) **ચરોતર:**—સાબરમતી અને મહી નદીની વચ્ચેનો ખંભાતની ઉત્તરનો ખેડા જીલ્લાવાળો ભાગ કે જેમાં કપાસ, કેરીઓ અને તમાકું પુષ્કળ થાય છે.

(જુઓ બાળ ગરબાવળી.)

" મિયાં ગામ ઇટોલું આવે. આવે ઝાડનાં ઝુંડરે;
ઝાડે ચારે તળ **ચરોતરનું** ગોંદરું આ છે પ્રચંડ.
રમીએ ગૂજરાતે રે.

આપે જણાય છે આવ્યું ચરોતર બોલીને બુદ્ધિ જ્યાં જાડીરે,
જાડી પણ ગાઢી કસવાળી ધંધે કોસરે હદવાળી.
રમીએ ગૂજરાતે રે "

(૪) **કાનમઃ**—નર્મદા અને ઢાઢર નદીની વચ્ચેનો ભાગ.

(જુઓ બાળ ગરબાવળી.)

" મેલ્યું ભરૂચકે આવ્યું કાનમ કાળી ધરતી રસાળીરે;
જ્યાં ચોમાસે જાય કળી પગ કણબી કન્યા દે ગાળી,
રમીએ ગૂજરાતે રે."

(૫) **નળકાંઠોઃ**—સાબરમતીની પશ્ચિમે આવેલો ધોળકા તાલુકાનો નળ તળાવના કાંઠાપરનો ભાગ. તેમાંબીડ બહુ થાય છે.

(૬) **મહીકાંઠોઃ**—મહી નદીની આજુબાજુનો પ્રદેશ. જેને મેવાસ પણ કહે છે. આ પ્રદેશમાં ડુંગરો અને જંગલો બહુ છે. ને તેમાંથી પુષ્કળ ઇમારતી લાકડાં નિપજે છે, (મહીકાંઠા એજન્સી.)

(૭) **રેવાકાંઠોઃ**—રેવા. (નર્મદા) અને તાપી નદીની વચ્ચેનો ડુંગરી પ્રદેશ. તેમાંથી પણ ઇમારતી લાકડાં બહુ નિકળે છે.

(રેવાકાંઠા એજન્સી)

ગૂજરાતના રાજકીય વિભાગો.

જીલ્લા.

મુખ્ય ભાગ.	મુખ્ય શહેરો.
૧ અમદાવાદ જીલ્લો. ...	અમદાવાદ પ્રાંતિજ વિગેરે.
૨ સુરત જીલ્લો.	સુરત, ચોર્યાસી ઓરપાડ વિગેરે
૩ ભરૂચ જીલ્લો.	ભરૂચ, જંબુસર વાગરા વિગેરે.
૪ ખેડા જીલ્લો.	ખેડા નડિયાદ, આણંદ વિગેરે.
૫ પંચમહાલ જીલ્લો.... ...	ગોધરા, દાહોદ, ઝાલોદ વિગેરે.

એજન્સીઓ.

૧ કાઠિયાવાડ એજન્સી. ...	રાજકોટ, વઢવાણ. ભાવનગર વિગેરે
૨ પાલણપુર એજન્સી. ...	પાલણપુર, રાધનપુર, ડીસા વિગેરે.
૩ મહીકાંઠા એજન્સી. ...	સાદરા, ઇડર, દાંતા વિગેરે.
૪ રેવાકાંઠા એજન્સી. ...	નાંદોદ, છોટાઉદેપુર, દેવગઢ બારીયા, વિગેરે
૫ પંચમહાલ એજન્સી. ...	જાંબુઘોડા, નારૂકોટ.
૬ સુરત એજન્સી.	વાંસદા, ધરમપુર, ને સચીન.

સંસ્થાન.

ખંભાત સંસ્થાન.	ખંભાત.
ગાયકવાડી રાજ્ય, ...	વડોદરા, કડી, અમરેલી, વિગેરે

(૧) રેવાકાંઠા એજન્સીના પોલિટિકલ એજંન્ટ તે પંચમહાલ જીલ્લાના કલેકટર છે.

(૨) સુરત એજન્સીના ઉપરી પોલિટિકલ એજંટ તે સુરત જીલ્લાના કલેકટર છે.

(૩) પંચમહાલ એજન્સિના ઉપરી પંચમહાલ જીલ્લાના કલેકટર છે.
(૪) જવાર સંસ્થાનપર થાણાના કલેકટરની દેખરેખ છે.
(૫) ખંભાત સંસ્થાનપર ખેડા જીલ્લાના કલેકટરની દેખરેખ છે.
(૬) ગાયકવાડ સરકારના વડોદરા રાજ્યમાં રેસિડેન્ટ છે તે ગવર્નર જનરલ. (વૉઇસરાય)ના નીમેલા છે.
(૭) કાઠિયાવાડમાં એજંટ ટુધી ગવર્નર નીમેલા છે. તે મુંબાઇના ગવર્નર સાથે સંબંધ રાખે છે. એજંટ ટુધી ગવર્નરના હાથનીચે હાલાર, ઝાલાવાડ, ગોહિલવાડ, અને સોરઠ એ ચારે પ્રાંતોના પોલિટિકલ એજંટ દરેક પ્રાંતના મુખ્ય શહેરમાં રહે છે. અને એજંટ ટુધ ગવર્નર રાજકોટમાં રહે છે.
(૮) અસલના વખતમાં આપણા દેશમાં ગુર્જર લોકો રહેતા તેથી ગુજરાત નામ પડેલું છે. ગુજરાત પ્રાંત અમદાવાદ જીલ્લાથી પંદર ગણો મોટો છે. લોકો ગુજરાતી કહેવાય છે. અને ભાષા પણ ગુજરાતી બોલે છે, **ગુજરાતની વસ્તી લગભગ ૮૫ લાખ માણસની છે.**
(૯) **ધર્મઃ**—ગુજરાતના લોકો હિંદુ, મુસલમાની, જૈન પારસી અને ખ્રિસ્તી ધર્મ પાળે છે.
(૧૦) **ધંધોઃ**—ખેતી, મજુરી, નોકરી, કારીગરી અને રેશમ તથા સુતરના વણાટનો.
(૧૧) **અખાતઃ**—કચ્છ અને ખંભાતનો રણ કચ્છનું.
(૧૨) **જંગલઃ**—ગીરનું તેમાં સિંહ થાય છે.
(૧૩) **પર્વતઃ**—આરાસુર આબુ, શિરોઈ, ચોટિલા, શેત્રુંજો, ગીર, ગીરનાર, બર્ડો, હાલારને પારનેરાનો ડુંગર

(૧૪) **નદીઓઃ**—બનાસ, સરસ્વતી, સાબરમતી, મહી, નર્મદા, તાપી, વિશ્વામિત્રી, કરજેણ, મિંઢોળા, પૂર્ણા, અંબિકા, ઔરંગા ને દમણગંગા.

(૧૫) **જાત્રાનાં ઠેકાણાંઃ**—અંબાજી, બહુચરાજી શામળાજી, સિદ્ધપુર, દ્વારિકા, વડતાલ, ડાકોર—જૈનનું પાલિતાણા, અને પારસીનું ઉદવાડા.

(૧૬) **હવા ખાવાનાં ઠેકાણાંઃ**—આબુ, તિથલ, ડુમસ ને હજીરા.

(૧૭) **મીઠું પકવવાની જગાઃ**—ખારા ઘોડા, અને ધરાસણા.

(૧૮) **ઉના પાણીના કુંડઃ**—લસુંદ્રા, દેવકી ઉનાઇ, ને ટુવા. (પંચમહાલમાં)

(૧૯) **નિકાશઃ**—ઘઉં, જવ, બાજરી, જુવાર, ડાંગર વિગેરે અનાજ, તેલીબીઆં, ફળફુલ, મેવો, પત્થર, ને ઇમારતી લાકડાં.

(૨૦) **ખનીજપદાર્થોઃ**—

દાંતાની ખાણો અને કાઠિયાવાડના ડુંગરોમાંથી **આરસ પત્થર** નીકળે છે.

પાવાગઢ અને બડાના ડુંગરમાંથી **લોઢું** નીકળે છે.

રાજપીંપળાના પર્વતો અને ખંભાતમાંથી **અકીક**ના પત્થર નીકળે છે.

પંચમહાલમાંથી સીસું નીકળે છે અને મહુડાના ઝાડ પુષ્કળ થાય છે.

પંચમહાલ, રેવાકાંઠા. અને સુરત એજન્સીમાંથી ઇમારતી લાકડાં નીકળે છે.

અમદાવાદ જીલ્લો.

તાલુકાઃ—ઉત્તર દસ્ક્રોઇ, દક્ષિણ દસ્ક્રોઇ, પ્રાંતિજ, વીરમગામ ધોળકા અને ધંધુકા.

પેટામહાલ:—સાણંદ, મોડાસા, ને ધોધા.

નદીઓ:—સાબરમતિ, હાથમતી, વાત્રક, માઝુમ, મેશ્વો, ખારી, ભાદર, ગોમા, નીલકા, ઉતાવળી.

આ જીલ્લાનું મુખ્ય શહેર. અમદાવાદ. ઇ. સ. ૧૪૧૧ માં મહમદશાહ બાદશાહે વસાવેલું છે. આખા ગુજરાતની રાજધાનીનું શહેર અમદાવાદ હોવાથી તેને રાજનગર પણ કહે છે. તેમાં જુમામસીદ, કાંકરીઉં તળાવ, શાહઆલમનો રોજો, દાદાહરીની વાવ, સ્વામીનારાયણનું મંદિર, શાહીબાગ વિગેરે ઘણી જગાઓ જોવાલાયક છે. આ શહેરમાં સુતરાઉ કાપડ વણુવાની ઘણી મીલો છે. અને રેશમી કાપડ પણ જુના વખતથી વણાય છે. અમદાવાદથી દીલ્લી, અજમેર, કાઠિયાવાડ, અને મુંબાઇ તરફ રેલવે જાય છે. તેથી વેપારનો લાભ પણ સારો થાય છે.

ઉત્તર દસ્ક્રોઈ તાલુકો.

ગામ:—અમદાવાદ, ઉવારસદ, નરોડાને સરખેજ.

નદીઓ:—સાબરમતી, ખારી.

સ્ટેશનો:—અમદાવાદ, એલીસબ્રીજ, સાબરમતી, કાળુપુર, નરોડા, સરખેજ ને મોરૈયા.

દક્ષિણ દસ્ક્રોઇ તાલુકો.

ગામ:—વટવા, કુહા, બારેજા, જેતલપુર. કાસીંદ્રા, હિરાપુર.

નદીઓ:—સાબરમતી, ખારી ને મેશ્વો.

સ્ટેશનો:—બારેજડી અને વિંઝોલ.

કાસીંદ્રા અને હીરાપુરમાં ગોળ બહુ સારો થાય છે.

વીરમગામ તાલુકો.

ગામ:—વીરમગામ, ઓગાણુ, દેત્રોજ, ગોરૈયા, રામપુર, સીતાપુર, પાટડી, માંડલ, અને ખારાઘોડા.

નદી:—નથી, પણ સિદ્ધરાજ જયસિંહની મા મીનળદેવીનું બંધાવેલું ‘ મુન્સર ’ તળાવ છે.

સ્ટેશન:-વીરમગામ, પાટડી, દેત્રોજ, ખારાઘોડા, પાટડી અને માંડલ તાલુકદારોનાં ગામ છે.

ખારાઘોડામાં મીઠું પાકે છે.

વીરમગામ તાલુકામાં રૂ બહુ પાકે છે.

વીરમગામમાં મામલતદાર અને મુન્સફની કોરટો છે.

ધોળકા તાલુકો

મહાભારતનું વૈરાટનગર તેજ આ ‘ ધોળકા ’ ઘણું પ્રાચીન છે સુંઠ, દાડમ અને જમરૂખ સારાં થાય છે પણ ધોળકાના હવાપાણી ખરાબ છે. આ તાલુકાનો ઘણોખરો ભાગ. તાલુકદારો (ગરાસીઆ) નો છે.

ગામ:—ધોળકા, બાવળા, ચલોડા, ગાંગડ, બદરખા વૌઠા.

નદી:—નથી. પણ સિદ્ધરાજ જયસિંહની મા મીનળદેવીએ. બંધાવેલું ‘ મલાવ ’ તળાવ છે.

સ્ટેશનો:—ધોળકાને, બાવળા.

વૌઠા ગામ આગળ સાબરમતી વિગેરે સાતે નદીઓનો સંગમ થાય છે. અને દર વરસે કારતકી પૂનમે ભારે મેળો ભરાય છે.

ધોળકામાં મામલતદાર તથા મુન્સફની કોરટો છે.

ધોળકા તાલુકાની પશ્ચિમે નળનામે ખારાપાણીનું તળાવ છે તે ભાગને ‘ નળકાંઠો ’ કહે છે.

પ્રાંતિજ તાલુકો.

ગામ:—પ્રાંતિજ, મોડાસા, ઓરાણ, ગાબટ, ધન્સુરા, ચોઇલા ને દહેમાઈ.

નદીઓ:—સાબરમતિ, હાથમતિ, વાત્રક, માજુમ, ખારી.

મોડાસા, મહાલમાં ડુંગરો અને જંગલો છે.

અમદાવાદના રહેવાસીઓને વધારે પાણીપૂરૂં પાડવા માટે પહેલાં મહમદસુલતાને હાથમતી ઉપર બંધ બંધાવી તેને સાબરમતીમાંવાળી લીધેલી છે.

ધંધુકા તાલુકો.

નદીઓ:—ભાદર, ગોમા, નીલકા. ઉતાવળી.

ગામ:—ધંધુકા, ધોલેરા, બરવાળા, રાણપુર, ખસ, નેગાંઢ ધંધુકામાં મામલતદારની મુન્સફની તથા કસ્ટમખાતાની ઓફિસોછે

ધોલેરા:—બંદર છે. તેમાં પાણીની બહુ તંગી વેઠવી પડે છે. ખંભાતના અખાતપર છે. અને અહીંથી પુષ્કળ રૂ પરદેશ ચઢે છે.

રાણુપુરમાં જુનો અને પડી ગયેલો કિલ્લો છે. ભીમનાથ નીલકા નદીપર આવેલું છે ત્યાં દર શ્રાવણ વદી અમાંસ ઉપર મેળો ભરાયછે.

ઘોઘા:—એ અગાઉના વખતમાં એક નામીચું બંદર હતું, પણ હાલ તે પડી ભાગ્યું છે. દરીઆ પાસે હોવાથી ઉનાળાના રૂતુમાં ઘોઘાની હવા બહુ સારી રહે છે.

ઘોઘા, સાણંદ, અને મોડાસા. એ ત્રણ પેટા મહાલના જુદાજુદા અમલદાર નીમેલા છે તે દરેકને ' મહાલકારી ' કહે છે.

ખેડાજીલ્લો.

આ જીલ્લો મહી અને વાત્રક નદીઓની વચ્ચે તથા ખંભાત સંસ્થાનની ઉત્તરે આવેલો છે. ક્ષેત્રફળ ૧૦૫ ચો. મૈલ. અને વસ્તી આપણા અમદાવાદ જીલ્લાથી અડધી છે. તેનો મધ્યભાગ ચરોતર કહેવાય છે તે ઘણોજ ફળદ્રુપ છે.

નદીઓ:–સાબરમતિ, મહી, વાત્રક, માજુમ, મેશ્વો, ખારી, શેઢી, મહોર.

તાલુકા:—કપડવંજ, ઠાસરા, આણુંદ, નડીઆદ, મહેમદાવાદ, માતર ને બોરસદ.

જાણવા લાયક સ્થળો.

કપડવંજ:—એમાં કાચ અને સાબુ થાય છે.અને મહોરનદીને કાંઠે.છે.

લસુંદ્રા:—કપડવંજ તાલુકાનું ગામ છે ત્યાં ઉનાપાણીના કુંડ છે.

આણુંદ:—રેલવે જંકશન છે. અહીંથી ખંભાત ગોધરા, અને રતલામ ટ્રેન જાય છે.

નડીઆદ:—ખેડાજીલ્લાનું મોટું ગામ છે. ત્યાં તમાકુ અને છીંકણી સારી થાય છે.

મહેમદાવાદ:—ઇ. સ. ૧૪૭૯ માં મહમુદબેગડાએ વસાવેલું છે. અહીંથી ખેડે જવાની પાકી સડક છે. ને તે રસ્તામાં મહમુદનો બંધાવેલો આઠ ઓરડાવાળો ભમરીઓ કુવોછે.

ખેડા:—જીલ્લાનું મુખ્ય ગામ છે, તે વાત્રક ને શેઢીના સંગમપર છે.

જાત્રાનાં ઠેકાણાં:—

ડાકોર:—ઠાસરા તાલુકાનું તિર્થસ્થળ છે. અને ત્યાં રણછોડરાયનું ભવ્યમંદિર હોવાથી માણેકઠારી પુનમે મેળો ભરાય છે.

વડતાલ:—નડીઆદતાલુકાનું ગામ છે. ને તેમાં સ્વામીનારાયણનું મોટું મંદીર છે.

ખેડાજીલ્લાનો મધ્યભાગ **ચરોતર** કહેવાય છે. તેની જમીન કાળી અને ફળદ્રુપ હોવાથી ત્યાં બાજરી, ડાંગર, તુવેર, કોદરા, બાવટો, વરીઆળી, જીરૂ તમાકુ ને કેરીઓ પુષ્કળ થાય છે. માજમ નદીમાંથી અકીકના પત્થરા નીકળે છે તેને સાફ કરવા ખંભાત મોકલે છે. **ઉસ** અને **સાજીખાર** પુષ્કળ મળે છે જેથી તેના કપડવંજમાં સાબુ બનાવવામાં આવે છે.

પંચમહાલજીલ્લો.

આ જીલ્લો ખેડા જીલ્લાની પૂર્વે બે વિભાગમાં આવેલો છે. રેવાકાંઠા એજન્સીનો થોડો ભાગ તે બે વિભાગને અલગજ રાખે છે. વસ્તી લગભગ. ૩ા લાખ અને ક્ષેત્રફળ ૧૬૦૦ ચો. મા. નું છે. આ જીલ્લાની અંદર ગોધરા, કાલોલ, હાલોલ, ઝાલોદ ને દાહોદ એ પાંચ મહાલ આવેલા હોવાથી જીલ્લાનું નામ પણ 'પંચમહાલ' રાખેલું છે.

પર્વત:—પાવાગઢ.

તાલુકા:—ગોધરા, દાહોદ ને કાલોલ.

પેટામહાલ:—ઝાલોદ ને હાલોલ.

સ્ટેશનો:—ગોધરા, દાહોદ, ચાંપાનેર, ડુવા ને જેકોટ.

નદીઓ:—મહી ને પાનમ.

પાનમ નદી પાવાગઢના ડુંગરમાંથી નીકળી ઉત્તરમાં વહી મહીને મળે છે.

જાણવાલાયક સ્થળો:—

ગોધરા:—એ જીલ્લાનું મુખ્ય ગામ છે. ને તેમાં 'ગોધરક' નામનું એક તળાવ છે.

હાલોલ:—મહમુદબેગડાના વખતમાં હાલુર નામના સુથારે આ ગામમાં સુંદર બાગ બનાવ્યો હતો. તેના નામપરથી આ ગામનું નામ હાલોલ પડેલું છે.

દાહોદ:—ઔરંગઝેબ બાદશાહની જન્મભુમિ છે. અહીં છાબનામે જુનું તળાવ છે. આ ગામનું ખરૂં નામ 'દોહદ' છે કારણકે અહીં ગુજરાતને માળવા પ્રાંતની હદ આવીરહેલી છે.

ચાંપાનેર:—વનરાજના મંત્રિ ચાંપા વાણિઆએ વસાવેલું આ ચાંપાનેર હાલ ખંડેર છે.

ટુવા:—લસુંદ્રાની માફક ગરમ પાણીના કુંડ છે.

પંચમહાલજીલ્લામાં ભીલની વસ્તી બહુ છે. તેઓ જંગલમાંથી લાખ વીણી વેચી પોતાનું ગુજરાન ચલાવે છે. પાવાગઢ ઉપર કાળકામાતાનું દહેરૂં છે. પંચમહાલજીલ્લામાં જંગલ ઘણાં હોવાથી હવા સારી રહેતી નથી. મહુડાંનાં ઝાડ પુષ્કળ થાય છે ને તે આખા ગુજરાતમાં પૂરાં પડે છે.

મુખ્યપાક:—મકાઇ,ડુંગરાઓમાંથી સીસું,લોખંડ ને મેંગેનીઝ નીકળે છે.

ભરૂચજીલ્લો.

આ જીલ્લો ખંભાતના અખાતઉપર અને ખેડાજીલ્લાની દક્ષિણે આવેલો છે. પંચમહાલ કરતાં કંઇક ન્હાનો છે. પણ વસ્તીમાં પંચમહાલની બરોબરીઓ છે.

નદીઓ:—મહી, ઢાઢર, નર્મદા, કીમ.

પેટામહાલ:—હાંસોટ.

તાલુકા:—ભરૂચ, વાગરા, આમોદ, જંબુસર, અંકલેશ્વર.

જાત્રાના ઠેકાણાં—શુકલતિર્થ અને ભાડભુત, તથા કબીરવડ.

જાણવાલાયક:—

સ્થળો ૧ ભરૂચ:—જીલ્લાનું મુખ્ય શહેર નર્મદા નદીના દક્ષિણ કિનારાપર છે પહેલાં અહીં ભૃગુરૂષિનો આશ્રમ હતો જેથી ભરૂચ નામ પડેલું છે. ભરૂચના ભાર્ગવ બ્રાહ્મણો એ ભૃગુકુળના છે. શહેરની પૂર્વે બળીરાજાએ કરેલો યજ્ઞ અને ભૃગુરૂષિનું દહેરૂં જોવાલાયક છે.

૨ શુકલાતર્થ:—ભરૂચથી ૧૦ માઇલઉપર છે. ત્યાં ઓંકારેશ્વર મહાદેવનું દેહરૂં છે શુકલતિર્થની નજીક કબીરવડ છે તે એટલોબધો ફેલાયલો છે કે તેની ઘટાનીચે ૭૦૦૦ માણસનું લશ્કર સહીસલામત રહી શકે.

૩ અંકલેશ્વર:—અહીંથી નાંદોદ સુધી નાના માપની રેલવે જાય છે. ત્યાંથી લાકડાં, વાંસ, મીણ, મધને કપાસ અત્રે લાવે છે.

૪ ભાડભુત:—ભરૂચથી ૮ માઇલપર આવેલું છે. નર્મદાતીરે છે. ત્યાં ભાડભૂતેશ્વર મહાદેવનું મોટું દહેરૂં છે. ને અધિક ભાદરવા માસોમાં મોટી જાત્રા ભરાય છે.

૫ ટંકારીઆ:—**દહેગામ** જંબુસર તાલુકાનાં બંદર છે. ૬. આમોદમાં ચપ્પુ સારાં બને છે.

૭ લખીગામ ને ૮ લુહારા:—એ વાગરા તાલુકામાં છે ને ત્યાં પણ જાત્રા ભરાય છે.

અંકલેશ્વર અને ભરૂચવચ્ચે નર્મદા નદીપર મોટો પુલ છે. ભરૂચમાં રૂની પેદાશ ઘણી છે. ને રેલ્વે સ્ટેશનો પાસે કપાસ લોઢવાનાં પુષ્કળ કારખાનાં છે.

સુરત જીલ્લો.

આ જીલ્લો ગુજરાતની છેક દક્ષિણે આવેલો છે. ભરૂચ જીલ્લાથી સહેજ મોટો છે. પણ વસ્તી તેનાથી બમણી છે. ૧૫૦ વરસ પર સુરત નામીચું અને વિશાળ બંદર તથા મોટું વેપારી મથક હતું.

નદીઓ:—તાપી, મિંઢોળા, દમણગંગા, અંબિકા પુર્ણા, કીમ.

તાલુકા:—ચોર્યાસી, ઓરપાડ, માંડવી, બારડોલી. જલાલપુર, વલસાડ ચીખડી, પારડી. ડુંગર **પારનેરાનો.**

પેટામહાલ:—વાલોડ, **હવા ખાવાનાં સ્થળ:**—તિથલ, ડુમસ, ને હજીરા.

જાણુવા લાયક સ્થળો:—

સુરત:—તાપી નદીને કિનારે મુખ્ય શહેર છે. તેમાં ત્રણ મીલો છે. રેશમી કાપડ તથા કસબી કામને માટે પ્રખ્યાત છે. ૧૫૦ વરસ પર સુરત નામીચું વિશાળ અને પ્રખ્યાત બંદર તથા મોટું વેપારી મથક હતું. પણ હમણાં તાપી નદીનું બારૂં પુરાઇ જવાથી આગબોટો અને વહાણો આવી શકતાં નથી. લોકો નાજુક વિચક્ષણ અને શોખીન છે. સુરતની સુતરફેણી અને બરફી બહુ સારી બને છે.

(નામની દંતકથા શિક્ષકોએ સમજાવવી,)

વલસાડ:—બંદર છે. ઇમારતી લાકડાં, અનાજ, ગોળ ને ઈંટો અહીંથી બહાર ગામ ખાતે મોકલવામાં આવે છે.

બહુધાન:—તાપીને કિનારે માંડવી તાલુકાનું ગામ છે. બાર વર્ષે સિંહસ્થનું વર્ષ આવે ત્યારે અહીં મોટી જાત્રા ભરાય છે.

રાંદેર:—તાપીને કાંઠે સુરત જીલ્લાનું ઘણું જુનું શહેર છે.

ઓરપાડ:—બંદર છે. ત્યાંથી ઢોર અને લાકડાં પરદેશ જાય છે.

હજીરા:—તાપીને કિનારે ઓરપાડ તાલુકાનું હવા ખાવાનું સ્થળ છે. ગામનું નામતો ' ઢઉ ' છે પણ ત્યાં વૉકસ સાહેબની કબર. (હજીરો) છે તેથી તે હજીરા કહેવાય છે અને ત્યાં દીવાદાંડી છે.

ડુમસ:—સુરતથી ૧૦ માઇલપર સચીન રાજ્યનું ગામ છે. ત્યાં ઉનાળામાં શ્રીમંતો હવાખાવા આવે છે.

ઉદવાડા:—પારડી તાલુકાનું ગામ છે. અને પારસીઓનું તિર્થ સ્થળ છે.

કુંતેશ્વર:—હિંદુઓનું તિર્થ સ્થળ છે.

ધરાસણા:—વલસાડ તાલુકાનું ગામ છે ને ત્યાં મીઠું પાકે છે.

માંડવીની હવા જંગલોને લીધે ખરાબ રહે છે. તાપી નદીમાં રેલ આવે છે ત્યારે આજુ બાજુનાં ગામડાંમાં બહુ નુકશાન થાય છે. મુંબાઇથી જનારી રેલવે સુરત સ્ટેશને થોભે છે. પુર્વ વિભાગમાં તાપ્ટીવેલી રેલવે નંદુરબાર તરફ જાય છે તેથી સુરતના વેપારને લાભ મળે છે.

મુખ્ય નિકાશ:—જુવાર, બાજરી, વાલ, ઘઉં, ને શેરડી.

થાણા જીલ્લો.

આ જીલ્લો સુરત જીલ્લાની દક્ષિણે આવેલો છે. ને આપણા અમદાવાદ જીલ્લા જેવડો છે.

બેટ:—સાષ્ટી, અને વસાઇ.

તાલુકા:—ડાહાણું, માહીમ, વસઇ, સાષ્ટી, ભીમડી, વાડે, શાહપુર, મુરબાડ અને કલ્યાણ.

જાણવા લાયક સ્થળો:—

થાણા:—આ જીલ્લાનું મુખ્ય શહેર છે. સાષ્ટી બેટમાં આવેલું છે. અને મુંબાઇ પાસે હોવાથી કેટલાક લોકો ત્યાં દરરોજ આવજા કરે છે.

વાંદરા:—મુંબાઇ અને થાણાની વચ્ચે આવેલું થાણા જીલ્લાનું નાકું છે. અહીંઆં તમાકુની બીડી બનાવવાનાં કારખાનાં છે.

વસઇ:—બેટનું શહેર છે. ત્યાં પાન. શેરડી અને કેળાં થાય છે.

માહિમ:—તાલુકો છે ત્યાંનો હલવો બહુ સારો થાય છે.

કલ્યાણ:--ઘણું જુનું શહેર છે. ઇ. સ. ની ૧૪ મી સદીમાં મુસલમાનોએ તેનું નામ ઇસ્લામા બાદ રાખ્યું હતું. અહીંથી જી–આઇ. પી. રેલવેનો એક ફાંટો નાશક તરફ જાય છે.

બોરીવલી:--સ્ટેશન છે ને ત્યાંથી ૧॥ માઇલપર કેનેરીની ગુફા આવેલી છે તે ઘણી જોવા લાયક છે.

થાણા જીલ્લાના લોકો ગુજરાતીને બદલે મરાઠી ભાષા બોલે છે. આપણા જીલ્લાઓ કરતાં આ જીલ્લો જુદો પડે છે. અહીંના બ્રાહ્મણો ગુજરાતની માફક ઔદીચ્ય, શ્રીમાળી, તપોધન વિગેરે નહિં પણ **ચિત્તપાવન** અથવા **કોકણસ્થ** કહેવાય છે. આ જીલ્લામાં ડાંગર ઘણી પાકે છે. ને કિનારા તરફના તાલુકામાં કેળાં, શેરડી. પાન, આદુ, નાળિએર વિગેરે થાય છે. ‘ **આગાશી** ’માં સુકાં કેળાં થાય છે તેવાં બીજે કયાંઈ પણ થતાં નથી.

ભાયંદર અને **વસાઈ** ગામ આગળ મીઠું પકવવામાં આવે છે.

એજન્સી.

ઉપર જણાવી ગયા મુજબ અંગ્રેજ સરકારનાં ખાલસા રાજ્ય (જીલ્લાઓ) સીવાય; તાબા નીચેનાં દેશી રાજ્યો (એજન્સીને સંસ્થાને) છે. દરેક એજન્સિ ઉપર દેખરેખ રાખનાર અંગ્રેજ અમલદાર હોય છે તેને **પોલિટિકલ એજંટ** કહે છે. જો એજન્સિનાની હોય તો તેને લગતા જીલ્લાના કલેકટરને પોલિ૰ એજંટ તરીકે નીમે છે. એવી નાની એજન્સિઓ ખંભાત, સુરત, પંચમહાલ વિગેરે છે તેના ઉપરીઓ નજીકના જીલ્લાના કલેકટરો

છે તે આગળ જણાશે. મોટી એજન્સિઓને માટે જુદા પોલિ૰ એ૰ નિમેલો હોય છે. ને તેમનાપર ઉત્તર વિભાગના કમિશનર સાહેબની દેખરેખ હોય છે.

પોલિટિકલ એજંટની ફરજઃ—પો. એ. પોતાની એજન્સિના રાજાઓને હરેક પ્રકારની મદદ આપે છે. માંહોમાંહેના ટંટાઓ પતાવી સલાહ શાંતિ રાખે છે. રાજ્યની હદ અને રાજકીય ખટપટોને યોગ્ય ન્યાય આપી સુલેહ સાચવે છે એજન્સિના પોલિસ ખાતાની સંભાળ લે છે. અને કોઈ તાલુકદાર બાળકુંવર મુકીને મરી જાય તો તાલુકાની સંભાળ રાખે છે, ને કુંવરને પાળી પોષી, ભણાવી, લાયક ઉમ્મરનો થતાં તેનો તાલુકો તેને પાછો સોંપે છે. તેમજ દેવાદાર થઇ ગયેલા રાજાનો તાલુકો પોતાના કબજામાં લેઇ તેને દેવામાંથી મુક્ત કરે છે.

પહેલા અને બીજા વર્ગનાં સંસ્થાનોની બધી સત્તા રાજાઓના હાથમાં હોય છે. તેઓ પોતાની પ્રજામાં ખુન બદલ દેહાંત દંડની સજા તેમજ ગમે તેટલી ભારે રકમોના લેણદેણના દાવા પણ ચુકવે છે. અર્થાત્ ' રાજા ' તરીકેની તમામ સત્તા ભોગવી શકે છે. રાજાઓ રાજ્યના કામની સંભાળ રાખવાને પોતાનાથીજ ઉતરતા દરજ્જાનો એક મોટો અમલદાર નીમે છે. તે દીવાન (પ્રધાન) કે મુખ્ય કારભારી કહેવાય છે. દીવાન રાજ આજ્ઞા મુજબ રાજ્યના તમામ કામોપર દેખરેખ રાખે છે. અને એજન્સિ તેમજ બીજા રાજાઓ સાથે પત્ર વ્યવહાર પણ કરી શકે છે.

ત્રીજા, ચોથા, અને પાંચમા વર્ગવાળા રાજાઓને માજીસ્ટ્રેટ તરીકેને અનુક્રમે ઉતરતી સત્તા આપેલી હોય છે. ને તેમનાં કામો ઉપરની અપીલ પોલિટિકલ એજંટ સાંભળી શકે છે.

રાજા રાજાઓ આપસમાં લડે નહિં, પોતાની પ્રજાને કનડે નહિં. અનેક રાજકિય ખટપટોથી દ્વેષ અને વૈરના પંજામાં સપડાઇ પહેલાંના વખતની માફક લડીલડીને ખુવાર બને નહિં. તેને માટેજ એજન્સિઓ ઉપર પોલિટિકલ એજંટોની દેખરેખ મૂકેલી છે.

પાલણપુર એજન્સિ

આ એજન્સિ ગુજરાતની ઉત્તરે અને કચ્છના રણની પૂર્વે આવેલી છે. આપણા અમદાવાદ જીલ્લાથી બમણી મોટી છે. ને તેમાં નાનાં મોટા ૧૩ રાજ્યો છે. **પર્વત**. આરાવલ્લી.

નદીઓ:—બનાસ, ને સરસ્વતી.

સંસ્થાનો:—

મુસલમાનના:—પાલણપુર, રાધનપુર, વારારાઇ, ને તેરવાડા.

રજપૂતોના:—થરાદ, વાવ, સુઇગામ, દેવદરને સાંતલપુર.

કોળીનાં—ભાભરને કાંકરેજ.

જાણવા લાયક સ્થળો:—

૧ પાલણપુર:—આ એજન્સિનું સૌથી મોટું સંસ્થાન છે. રાજા મુસલમાન છે ને તે નવાબ કહેવાય છે. રાજધાની પાલણપુરમાં આ એજન્સિનો પોલિટકલ એજંટ રહે છે. તથા વેપારનું મથકછે.

રાધનપુર:—આ એજન્સિનું બીજા નંબરનું રાજ્ય છે રાજા મુસલમાન છે ને તે નવાબ કહેવાય છે. રાજધાની રાધનપુરમાં સુરોખાર નિપજે છે. તથા વેપારનું સ્થળ છે.

સમી અને મુંજપુર:—એ રાધનપુર સંસ્થાનના મુખ્ય કસ્બા છે અને તેમાં કપાસ સારો થાય છે.

ડીસા:—પાલણપુરથી. ૧૮ માઇલપર આવેલું છે અને તેમાં અંગ્રેજી લશ્કરની છાવણી છે.

નિકાશઃ—અનાજ, સરસવ, સુરોખાર, તલ, કપાસને ચંપા તથા કેવડાનું અત્તર.

પાલણપુર અને રાધનપુરના રાજાઓને પહેલા વર્ગનો અધિકાર અને બાકીનાં સંસ્થાનોવાળાઓને યોગ્યતા મુજબ સત્તા આપેલી છે આ એજન્સિમાં **થળ** અને **ચુંવાળના** કુદરતી ભાગો આવેલા છે. થળની જમીનમાં ડાંગર અને કપાસ બહુ થાય છે.

મહીકાંઠા એજન્સિ.

આ એજન્સિ અમદાવાદ જીલ્લા જેવડી છે. અને ખેડા જીલ્લાની ઉત્તરે આવેલી છે. વસ્તી અમદાવાદ જીલ્લાથી અડધી અને લોકો કોળી તથા ભીલ જાતિના છે ને જંગલી અવસ્થામાં છે. અને એજન્સિમાં નાનાં મોટાં ૬૩ રાજ્યો આવેલાં છે.

પર્વતોઃ—આબુ ને આરાસુર.

નદીઓઃ—સાબરમતી, હાથમતી, વાત્રક, મેશ્વો ને મહી.

તિર્થ સ્થળોઃ—અંબાજી, શામળાજી અને ખેડબ્રહ્મા.

મુખ્ય સંસ્થાનોઃ—ઇડર, દાંતા પોળો માલપુર, માણુસા, મોહનપુર પેથાપુર, વડાલીને બાલુસણા વિગેરે.

જાણવા લાયક સ્થળો.

ઇડરઃ—આ એજન્સિનું સૌથી મોટું સંસ્થાન છે. ને ભરૂચ જીલ્લા જેવડું છે. રાજા રાઠોડ રજપુત છે ને તે મહારાજા કહેવાયછે.

અમનગરઃ—(અહમદનગર) એ ઇડર રાજ્યના તાબાનું એક શહેર છે. અમદાવાદના અહમદશાહ પાદશાહે ઇડરના રાજાને દાબમાં રાખવાને હાથમતી નદીને કાંઠે કિલ્લો બંધાવી આ શહેર આજથી ૫૦૦ વરસ ઉપર વસાવ્યું હતું. તેમાં પથરાની ખાણો છે.

દાંતાઃ—આ સંસ્થાન અંબાજીમાતાનાં દેહરાં અને આરાસુરના પહાડને લીધે પ્રખ્યાત છે. દહેરાંની આવક રાજ્યમાં જમાં થાય છે. રાજા પરમાર રજપૂત છે છે અને દાંતાના ડુંગરમાંથી આરસ પત્થર નીકળે છે.

પેથાપુરઃ—નાં છાયલ અને બંદૂક બહુ વખણાય છે.

મોહનપુરઃ—તાલુકામાં અબરખની ખાણો છે.

સાદરામાંઃ–ગરાસીઆના કુંવરોને ભણાવા માટે એક તાલુકદાર સ્કુલછે.

નિકાશઃ—બાજરી, ઘઉં, ચણા, મકાઇ, કોદરા, તલ, રૂ, ને લાકડાં

આ એજન્સિના પોલિટિકલ એજંટ સાદરામાં રહે છે. ઇડરના રાજાને પહેલા વર્ગનો અને દાંતા તથા પોળોના રાજાને બીજા વર્ગનો અખત્યાર આપેલો છે. આ એજન્સિની ઘણીખરી જમીન ડુંગરાળી તથા જંગલોથી ભરપુર હોવાથી ખેતી બહુ સારી થતી નથી.

રેવાકાંઠા એજન્સિ.

આ એજન્સિ ગુજરાતની પૂર્વે અને દક્ષિણે આવેલી છે. મહિકાંઠાથી દોઢગણી મોટી છે. તેમાં નાનાં મોટાં ૬૨ રાજ્યો છે. ને તે બધાં રેવા (નર્મદા) નદીના કિનારાપર આવેલાં છે જેથી રેવાકાંઠા એજન્સિ નામ પાડેલું છે.

પર્વતોઃ—રાજપીંપળા, વિંધ્યાચળ, ને સાતપુડા.

નદીઓઃ—મહી નર્મદા ને કરજણ.

મુખ્ય સંસ્થાનોઃ—રાજપીંપળા, છોટાઉદેપુર, દેવગઢબારીઆ, લુણાવાડા, સુંથ ને વાડાશીનોર.

રાજપીંપળાનુ રાજ્ય સૌથી મોટું છે. તેની રાજધાની **નાંદોદ** કરજણ નદીપર આવેલું છે. તેમાં એક હાઇસ્કુલ છે. રાજા ગોહેલ

રજપૂત છે. તે 'મહારાણા' કહેવાય છે. નાંદોદથી અંકલેશ્વર અને મીયાંગામ રેલવે જાય છે. ને આ રાજ્યમાં ઇમારતી લાકડાં પુષ્કળ થાય છે.

છોટાઉદેપુરઃ—રાજધાની છોટાઉદેપુર છે. રાજા ચોહાણ રજપૂત છે. તે '**મહારાવળ**' કહેવાય છે.

દેવગઢબારીઆઃ—રાજધાની દેવગઢ છે. રાજા ચોહાણ રજપૂત છે. ને તે 'મહારાવળ' કહેવાય છે.

લુણાવાડાઃ—રાજા સોલંકી રજપુત છે ને તે મહારાણા કહેવાયછે.

સુંથઃ—રાજા પરમાર રજપુત છે. ને રાજધાની સૂંથ છે.

વાડાશિનોરઃ—રાજધાની વાડાશિનોર છે. રાજા મુસલમાન છે ને તે 'નવાબ' કહેવાય છે.

નિકાશઃ—ડાંગર, ઘઉં મકાઇ, તલ, શેરડી ને ઇમારતી લાકડાં. ડુંગરોમાંથી અકીક, આરસ, સફેદ, ને લાલ પત્થર નીકળે છે. અને વાઘ ચિત્તા, રીંછ વીગેરે ભયંકર જાનવરો રહે છે. બધી જમીન ડુંગરાળી અને ઝાડીથી ભરપુર છે.

પંચમહાલજીલ્લાના કલેક્ટર તે આ એજન્સિના પોલિટિકલ એજંટ કહેવાય છે અને તે ગોધરામાં રહે છે.

સુરત એજન્સિ.

આ એજન્સિ સુરત જીલ્લાની અગ્નિકોણમાં લગોલગ છે. વાંસદા, ધરમપુર અને સચીન એ ત્રણ રાજ્યો સુરત એજન્સિ તરીકે ઓળખાય છે. અને સુરત જીલ્લાના કલેક્ટર તે આ એજન્સિના પોલિટિકલ એજંટ છે.

સંસ્થાનોઃ—વાંસદા, ધરમપુર, સચીન ને ડાંગ.

વાંસદા:—રાજા સોલંકી રજપુત છે. અહીંથી બીલીમોરા જવાની પાકી સડક છે. વાંસદાની ઉત્તરે ૬ માઇલ પર ' દેવકી ઉનાઇ ' નામે ઉનાપાણીનો કુંડ છે–કુંડનું પાણી આખું વરસ ઉનું રહે છે પણ જાત્રાને દિવસે નહાવા જેવું ઠંડું થઈ જાય છે. આ કુંડ આગળ ' **બ્રીટીશ, ગાયકવાડી, અને વાંસદા** ' એ ત્રણે રાજ્યોની સરહદ મળે છે. અહીં દર વર્ષની ચૈત્રી પુનેમે મેળો ભરાય છે ત્યારે એ ત્રણે રાજ્યનો બંદોબસ્ત રહે છે.

ધરમપુર:—આ રાજ્ય જુના વખતમાં 'રામનગરનું રાજ્ય' એ નામથી ઓળખાતું હતું. રાજા સિસોદીઆ રજપૂત છે. જંગલને લીધે હવા ખરાબ છે. ઇમારતી લાકડાંનો વેપાર ચાલે છે. રાજધાની ધરમપુરથી વલસાડ જવાને ૧૮ મૈલ લાંબી પાકી સડક છે. તેમજ નાશક જવાનો રસ્તો પણ છે.

સચીન:—રાજા હબસી મુસલમાન છે ને તે નવાબ કહેવાય છે.

ડાંગ:—ડાંગનું રાજ્ય તદ્દન જંગલી પ્રદેશ છે. ને વસ્તી ભીલોની છે.

નિકાશ:—ડાંગર, શેરડી, મહુડા, ઇમારતી લાકડાં અને ભીલ લોકો પોતાને સારૂ ડુંગરો પર જુવાર, બાજરી, ઘઉં ને બટાટા વાવી ખાય છે.

પચમહાલ એજન્સિ.

આ એજન્સિ પંચમહાલ જીલ્લાની દક્ષિણે આવેલી છે.

મુખ્ય સંસ્થાન:—નારૂકોટ છે. રાજા રજપૂત છે. અને તે ઠાકોર કહેવાય છે.

મુખ્ય શહેરઃ—જાંબુઘોડા

આ સંસ્થાનની દેખરેખ પંચમહાલ જીલ્લાના કલેક્ટર રાખે છે. અને ઉપજનો અરધો ભાગ અંગ્રેજ સરકાર લે છે.

નિકાશઃ—ફક્ત ઇમારતી લાકડાં.

ખંભાત સંસ્થાન.

આ સંસ્થાન ખેડા જીલ્લાની પશ્ચિમે, ખંભાતના અખાતની ઉત્તરે, મહી અને સાબરમતી નદીની વચ્ચે આવેલું છે.

મુખ્ય શહેરઃ—ખંભાત, ખંભાતના અખાતને કિનારે આવેલું છે. રાજા મોગલ જાતના મુસલમાન છે ને તે નવાબ કહેવાય છે. શહેરનું જુનું નામ ' સ્તંભાવતી ' છે. પહેલાં તે ઘણું માતબર અને સ્મૃદ્ધિવાન શહેર હતું. હાલ ખંભાતથી દરીઓ પાંચ માઇલ દૂર છે. અને ઘણોક વેપાર બંધ પડી ગયો છે. ખંભાતબંદરેથી લેવાતી જકાતનો અડધો ભાગ અંગ્રેજ સરકાર લે છે મહી અને સાબરમતીનો કાંપ તેના મુખ આગળ અખાતમાં ઠરવાથી બંદર પુરાતું જાય છે જેથી દરિઆઈ વેપાર મંદ પડતો જાય છે પરંતુ આણુંદ જંકશનથી પેટલાદ થઇ એક ટ્રેન અહીં આવે છે જેથી રેલવે વ્યાપાર અને મુસાફરીની સગવડ ઠીક છે. ખંભાતની **સૂતરફેણી** વખણાય છે. અને ' **અકીક** 'નું કામ ઘણું સારૂં થતું જણાય છે.

ખેડાજીલ્લાના કલેકટર જ ખંભાત સંસ્થાનના **પોલિટિકલ એજંટ** છે ને તે ખેડામાં રહે છે.

જવ્હાર સંસ્થાન.

આ સંસ્થાન થાણા જીલ્લાની અંદર **કટારીના** આકારે આવેલું છે. ક્ષેત્ર ફળ ૩૦૦ ચો. મૈલ અને વસ્તી ૦॥ લાખની છે. રાજા

કોળીની જાતનો છે. વાંસદા રાજ્યની માફક તેમાં જંગલો અને ડુંગરો આવેલાં છે. થાણા જીલ્લાના કલેકટર તેજ આ સંસ્થાનના **પોલિટિકલ એજંટ** છે.

દમણ અને દીવ.

દમણ:—એ ફીરંગી (પોર્તુગીઝ) લોકોનું સંસ્થાન સુરત અને થાણા જીલ્લાની વચ્ચે આવેલું છે. તેમાં '**નગર હવેલી**' નામનો બીજો તાલુકો પણ છે તે ઘણો ફળદ્રુપ છે. તેની મુખ્ય પેદાશ, ડાંગર, ઘઉં ને તમાકુ છે.

દીવ:—એ પણ ફીરંગી લોકોનો બેટ છે તે કાઠિઆવાડની દક્ષિણે આવેલો છે. ૮ માઇલ લાંબો અને ૨ માઇલ પહોળો છે. તેમાં ૮ ગામ છે. તે સૌમાં દીવ મોટું શહેર છે. ત્યાં **સેંટપોલનું** દેવળ છે. અને કચકડાંનું તથા રંગાટીકામ બહુ સારૂં થાય છે.

દીવ અને દમણનો વહીવટ ચલાવવા માટે યુરોપખંડમાંના પોર્ટુગીઝ સરકારે એક ગવર્નર નીમેલો છે.

કાઠિયાવાડ એજન્સિ.

૧ કાઠિયાવાડનું બીજું નામ '**સૌરાષ્ટ્ર**' અથવા '**સોરઠ**' છે.

૨ જુનાગઢ, દીવ, અને કોડીનારનો મુલક આજે પણ 'સોરઠ' કહેવાય છે.

૩ '**કાઠી**' નામના રજપૂતો આ ભાગમાં વસતા હતા તે ઉપરથીજ 'કાઠીયાવાડ' નામ પડેલું છે.

૪ કાઠિયાવાડની ત્રણે બાજુએ દરીઓ અને ફક્ત કચ્છના રણવાળી એકજ બાજુએ જમીન હોવાથી કાઠિયાવાડ '**દ્વિપકલ્પ**'છે.

૫ આ દ્વિપકલ્પમાં (૧) **ગાયકવાડી, અમરેલી પ્રાંત,** ને

ઓખા મંડળ, (૨) **ફીરંગીનું દીવ.** (૩) **અંગ્રેજી ધંધુકા તાલુકો અને ઘોઘા મહાલ** (૪) અને તે ઉપરાંત. ૧૯૩ નાનાં મોટાં રાજ્યો છે.

૬ **ભાવનગર, પોરબંદર, ગોંડલ, ધ્રાંગધ્રા, મોરબી, અને નવાનગર, જુનાગઢ,** ને **જાફરાબાદ** એ આઠ પહેલા વર્ગનાં રાજ્યો છે. **વાંકાનેર, પાલિતાણા, ધ્રોળ, લીંબડી, રાજકોટ અને વઢવાણ.** એ છ બીજા વર્ગનાં રાજ્યો છે. અને બાકીનાં બધાં ત્રીજા, ચોથા, પાંચમા, છઠ્ઠા, અને સાતમા વર્ગનાં રાજ્યો છે. તેઓની સત્તા અનુક્રમે ઉતરતી હોય છે.

૭ કાઠિયાવાડનાં બધાં રાજ્યોની દેખરેખ માટે મુંબાઇના ગવર્નર તરફથી એક અમલદાર રાજકોટમાં રહે છે તે ' **એજંટ ટુ ધી ગવર્નર** ' કહેવાય છે.

તેમના હાથ નીચે બીજા ચાર અમલદાર છે તેમને પોલિટિકલ એજંટ કહે છે. આખા કાઠિયાવાડના ચાર ભાગ પાડી દેઈ દરેક પો૦ એ૦ના ચાર્જમાં એકેકો પ્રાંત આપેલો છે. (૧) **હાલાર**,(૨) **ઝાલાવાડ**, (૩) **ગોહિલવાડ.** (૪) **સોરઠ** એ ચારે પ્રાંતોના જુદાજુદા પો૦ એ૦ છે.

૮ **પર્વતો:**—ગીર, ગીરનાર, બર્ડો, હાલાર, શેત્રુંજો.

૯ **નદીઓ:**—ભાદર, શેત્રુંજી, મચ્છુ વીગેરે.

૧૦ **બંદરો:**—દ્વારિકાં, પોરબંદર, વેરાવળ, દીવ, જાફરાબાદ, ને ભાવનગર.

૧૧ **બેટ:**—દીવબેટ, નોરાબેટ, ને શંખોદ્ધાર.

૧૨ **તિર્થસ્થળ:**—દ્વારિકા, ગીરનાર, ને શંખોદ્ધાર તથા જૈન લોકોનું પાલિતાણા.

૧૩ **લોકો:**—સોલંકી, જાડેજા, પરમાર અને કાઠી રજપૂતો તથા મેમણ મીઆંણી વગેરે મુસલમાનો અને બીજી પરચુરણ જાતો

૧૪ **ધંધો:**—ખેતી, અતલસ, કીનખાબ, તથા સોનેરી કસબ કામનો અને ગુલાબ, કંકુ, મીઠું વિગેરે બનાવવાનો.

૧૫ કાઠિયાવાડની અંદર આવેલા અમરેલી પ્રાંત અને ઓખામંડળનું વર્ણન આગળ ગાયકવાડી રાજ્યમાં આવશે.

હાલાર પ્રાંત.

આ પ્રાંત કચ્છના અખાતથી દક્ષિણે અને અરબી સમુદ્રની પૂર્વમાં આવેલો છે આ પ્રાંત અસલ **જામ હાલાજીએ** જીત્યો હતો તે ઉપરથી તેનું નામ હાલાર પાડેલું છે.

પર્વત:—બર્ડો અને **ચોટિલા.** બર્ડાના ડુંગરોમાં વાંસ થાય છે.

નદીઓ:—મચ્છુ. આજી, ઉંડ અને ગોંડળી.

મુખ્યસંસ્થાનો:—**નવાનગર,** ગોંડળ અને **મોરબી** એ ત્રણ પહેલા વર્ગનાં તથા **વાંકાનેર, ધ્રોળ,** અને **રાજકોટ** એ ત્રણ બીજા વર્ગનાં છે.

નવાનગરનું રાજ્ય. અમદાવાદ જીલ્લા જેવડું છે પણ વસ્તી તેનાથી ૦॥ છે. રાજધાની નવાનગર કંકુ તથા રેશમી અને કસબી ભરત કામને માટે પ્રખ્યાત છે. રાજાને જામ કહે છે. તેથી નવાનગરને પણ જામનગર કહે છે આ રાજ્યની હદમાંથી **મોતી** નીકળે છે. અને બર્ડો પર્વતમાંથી **આરસ** તથા **લોખંડ** નીકળે છે. આ રાજ્યનું '**ખંભાળીયા**' ગામ છે તેમાંથી **તાંબુ** નીકળે છે. અને

" **સલાયા**, તથા **જોડીઆ** મોટાં બંદરો છે અને **'બાલાચડી'** હવા-ખાવાનું સ્થળ છે.

ગોંડળ રાજ્ય:—એ ગોંડળી નદીને કાંઠે છે. ખંભાતના રાજ્યથી ત્રણગણું અને વસ્તીમાં બમણું છે. રાજા જાડેજા રજપુત છે. અને તે ઠાકોર કહેવાય છે રાજધાની ગોંડળમાં **ગરાસીઆ કૉલેજ** જોવા જેવી છે અને આ રાજ્યનું **'ધોરાજી'** શહેર મોટું વેપારી મથક છે.

મોરબીનું રાજ્ય:—**મોરબી** મચ્છુ નદીને કાંઠે છે. રાજા જાડેજા રજપુત છે. અને રાજ્ય ખંભાતથી અઢીગણું છે. મચ્છુ નદી પરનો **ઝોલાપુલ** જોવા લાયક છે. મોરબીનાં **તાંબા પિત્તળનાં** વાસણો બહુ સારાં થાય છે. મોરબીથી વવાણીઆ બંદરસુધી **ટ્રામવે** છે. વવાણીઆ બંદર કચ્છના અખાત ઉપર આવેલું છે.

બીજા વર્ગનાં રાજ્યોમાં **વાંકાનેર** અને **ધ્રોળ** તથા **રાજકોટ** છે.

રાજકોટ:—આજી નદીના કિનારાપર આવેલું છે તેમાં રાજ-કુમાર કૉલેજ તથા જ્યુબિલીનું સંગ્રહસ્થાન જોવાલાયક છે. કાઠિ-યાવાડના **એજંટહુધી ગવર્નર** અહીં રહે છે. અને શહેરની પશ્ચિમ બાજુએ **કાંપ** છે.

નિકાશ:—બાજરી, જુવાર, ઘઉં, ને શેરડી.

ખનીજો:—તાંબુ, આરસ, ને લોખંડ.

વાંકાનેર:—એ મચ્છુ નદી ઉપર આવેલું છે. નદીન વાંક ઉપર વાંકી બાંધણીનું શહેર હોવાથી તેને **'વાંકુનગર'** કે **વાંકાનેર** કહે છે.

ઝાલાવાડ.

આ પ્રાંત હાલારની પૂર્વે તથા કાઠિયાવાડની ઉત્તરે અને કચ્છના રણુની ઘણીજ પાસે આવેલો છે. અને આ પ્રાંતનાં ઘણાંખરાં સંસ્થાનો ઝાલા રજપુતોનાં હોવાથી તે ઝાલાવાડ કહેવાય છે.

મુખ્ય પર્વતઃ—ચોટીલો તેમાંથી ભોગાવો અને શુક ભાદર વિગેરે નદીઓ નીકળે છે.

મુખ્ય નદીઓઃ—શુકભાદર, મચ્છુ, લીંબડીનો ભોગાવોને વઢવાણનો ભોગાવો

મુખ્ય સંસ્થાનો.

૧ ધ્રાંગધ્રા. ... ... પહેલા વર્ગનું.

૨ વઢવાણ.
૩ લીંબડી. } ... ... બીજા વર્ગનાં.

૪ લખતર, સાયલા ને ચુડા. ત્રીજા વર્ગનાં.

ધ્રાંગધ્રાઃ—ફુલકાનદીને કાંઠે છે તેના રાજાને '**રાજ**' કહે છે પહેલાં ધ્રાંગધ્રા રાજની રાજગાદી **હળવદમાં** હતી. ધ્રાંગધ્રાના **પત્થરો** વખણાય છે.

લીંબડીઃ—ભોગાવો નદીને કાંઠે છે ત્યાં સોપારી કાતરવાની સુડીઓ સારી થાય છે.

વઢવાણઃ—રેલવે જંકશન છે. શહેરથી ત્રણ મૈલપર કાંપ છે ઝાલાવાડના પોલિટિકલ એજંટ અહીં રહે છે. રેલવે વેપાર સારો ચાલે છે. અને તાલુકદારોના કુવરોને ભણવાની ગરાસીઆ સ્કુલ છે.

લખતરઃ—એનું બીજું નામ **થાન** છે ત્યાંનાં માટીનાં વાસણ બહુ સારાં થાય છે,

ચુડા:—નાં હવાપાણી બહુ સારાં છે. અને લોઢાના દેશી કાંટા બહુ સારા બને છે.

મુળી:—સ્વામીના રાયણનું મોટું મંદીર છે.

નિકાશ:—જવ, ઘઉં, જુવાર, ને બાજરી.

ગોહિલવાડ.

આ પ્રાંત કાઠિયાવાડના દક્ષિણ ભાગમાં આવેલો છે અને ગો-ગોહિલનામના રજપુતોનાં રાજ્યો હોવાથી તેનું નામ ગોહિલવાડ પાડેલું છે **ભાલ, વાળાક,** અને **ખારાપાટના** કુદરતી ભાગ તેમાં આવેલા છે. તથા જમીન કાળીને ફળદ્રુપ છે.

મુખ્ય પર્વત:—વાળાકગીર, તેના ઉત્તર ભાગને **શેત્રુંજો** અને દક્ષિણ ભાગને **મોરધાર** કહે છે શેત્રુંજા ઉપર શ્રાવક લોકોનાં ઘણાં દેરાસરો છે. જાત્રાઓ ભરાય છે.

મુખ્ય નદીઓ:—શેત્રુંજી, ઘેલો ને કાળુભાર. ઘેલો નદી ગઢડા પાસે થઈને વહે છે તેથી સ્વામીનારાયણના પંથવાળા લોકો તેને ગંગાની માફક પવિત્ર માને છે. કાળુભાર નદી ભાવનગર પાસે દરીઆને મળતાં તેનું મુખ પહોળું થઈ જાય છે. જેથી તેને ભાવનગરની ખાડી પણ કહેવાય છે.

મુખ્ય સંસ્થાનો.

ભાવનગર:—પહેલા વર્ગનું.

પાલીતાણા:—બીજા વર્ગનું.

વળા અને જસદણ:—ત્રીજા વર્ગનાં.

ભાવનગર રાજ્ય ગોંડળથી અઢી ગણું છે અને વસ્તી તેનાથી

ત્રણ ગણી છે! રાજધાની **ભાવનગર** ઇ. સ. ૧૭૪૧ માં મહારાજા ભાવસીંહજીએ વસાવ્યું હતું. વેપાર અને વસ્તીમાં આખા કાઠિયાવાડમાં પહેલો નંબર ભોગવતું, મોટું, અને સુંદર શહેર છે. ખંભાતના કિનારાપરનું મોટું બંદર તથા રેલવે સ્ટેશન પણ છે. રાજકર્તા મહારાજા કહેવાય છે. તેમાં એક મહાવિદ્યાલય (આર્ટસ કૉલેજ) અને એક હાઇસ્કુલ તથા મીલ પણ છે અને આ રાજ્યની જમીન કાળી હોવાથી **કપાસ** બહુ સારો થાય છે.

શીહોર:—ભાવનગર રાજ્યનું એક શહેર છે તેમાં તાંબા પિત્તળનાં વાસણો સારાં થાય છે.

મહુવા:—અરબી સમુદ્રને કિનારે બંદર છે. તેમાં હાથીદાંતની કારીગરી તથા લાકડાનાં રમકડાં સારાં થાય છે.

કુંડલા:—એમાં લોઢાનો સામાન સારો થાય છે.

ગઢડા:—સ્વામીનારાયણના ધર્મનું મોટામાં મોટું ધામ ઘેલો નદી ઉપર છે.

પાલીતાણાનું રાજ્ય:—શેત્રુંજાના ડુંગરોને લીધે પ્રખ્યાત છે અને જૈનલોકોનું તિર્થસ્થળ છે.

વળા:—પાસે વલ્લભિપુર શહેરનાં ખંડેરો છે.

જસદણ:—એ કાઠી દરબારનો મોટો તાલુકો છે.

આ પ્રાંતના પોલીટિકલ એજંટ ' સોનગઢ 'માં રહે છે.

નિકાશ:—બાજરી, ઘઉં, કપાસ ને શેરડી.

સોરઠ.

આ પ્રાંત કાઠિયાવાડથી દક્ષિણે અને અરબ્બી સમુદ્રની અડોઅડ આવેલો છે.

મુખ્ય પર્વતો:—ગીરનાર અને ગીર.

ગીરનાર ઉપર અંબાજી, ગુરૂદત્તાત્રેય, અને ગોરખનાથ એ હિંદુઓનાં જાત્રાનાં ઠેકાણાં છે.

નેમનાથ એ શ્રાવક લોકોનું, અને દાતાર એ મુસલમાન લોકોનું જાત્રાનું ઠેકાણું છે.

ગીર એમાં તુળસી શ્યામના પાણીના કુંડ છે અને જાત્રાનું ઠેકાણું છે. ગીરના જંગલોમાં વાઘ, ચિત્તા વિગેરે જંગલી જનાવરો થાય છે.

મુખ્ય નદીઓ:—ભાદર અને ઓઝત.

ભાદર નદી આખા કાઠિયાવાડની બધી નદીઓ કરતાં મોટી છે અને ધંધુકા તાલુકામાં પણ તે પ્રસરેલી છે.

મુખ્ય સંસ્થાનો.

જુનાગઢ
પોરબંદર } પહેલા વર્ગના.
જાફરાબાદ

માણસા:—ત્રીજા વર્ગનું.

જેતપુર:—ચોથા વર્ગનું.

જુનાગઢ:—એ ગીરનારની પશ્ચિમે સુંદર શહેર છે રાજા બાબી કુળનો મુસલમાન છે. ને તે નવાબ કહેવાય છે શહેરની પૂર્વ તરફ જુનો કિલ્લો કે જેને **ઉપરકોટ** કહે છે તે રાજ્યમહેલ, બહાઉદ્દીન કૉલેજ, અને **મકબરો** જોવા જેવાં છે. અહીંના નવાબ કાઠિયાવાડના ઘણાખરા રાજાઓ પાસેથી ખંડણી લે છે.

વેરાવળ:—અરબી સમુદ્રપર મોટું બંદર છે.

પાટણ:—એને પ્રભાસપાટણ કહે છે ત્યાં સોમનાથ મહાદેવનું પ્રસિદ્ધ દેહરૂં છે.

પોરબંદર:—મોટું બંદર છે. શ્રીકૃષ્ણના મિત્ર સુદામાજીનું ત્યાં પ્રસિદ્ધ મંદિર છે. તેથી તે **સુદામાપુરી** પણ કહેવાય છે પોરબંદરના **પત્થર** અને **ઘી** પરદેશ જાય છે.

જાફરાબાદ:—મોટું બંદર છે તે મુંબઇની દક્ષિણે આવેલા જંજીરા સંસ્થાનના તાબામાં છે. અહીંનું **ઘી** વખણાય છે.

બાંટવા:—બાબી મુસલમાનનો તાલુકો છે.

જેતપુર:--કાઠી દરબારનો મોટો તાલુકો છે.

જેતલસરમાં આ પ્રાંતના **પોલિટિકલ એજંટ** છે.

બગસરા:—એમાં દેશી રંગાટ ને વણાટકામ સારૂં થાય છે.

નિકાશ:—બાજરી, જુવાર, ઘઉં, ચણા, શેરડી, અને ગીરમાંથી ઘી, મધ અને મીણ આવે છે.

ગાયકવાડનું રાજ્ય.

આ રાજ્ય ગુજરાતનાં બધાં દેશી રાજ્યો કરતાં મોટું છે. પરંતુ એક જથ્થામાં નહોતાં ગુજરાતના મધ્ય ઉત્તર ભાગમાં અને કાઠિયાવાડમાં છુટું છવાયું આવેલું છે. બધા ગાયકવાડી મુલકના અધિપતિ રાજાને **'મહારાજા ગાયકવાડ સરકાર '** કે **'શ્રીમંત ગાયકવાડ સરકાર'** કહે છે હાલમાં મહાપ્રતાપી નામદાર મહારાજા **' શિયાજીરાવ '** ગાયકવાડી રાજ્યના રાજા છે. તેમની રાજધાની વડોદરા છે. તેઓ નામદાર ગુજરાતનાં ઘણાં સંસ્થાનો પાસેથી અંગ્રેજ સરકાર મારફતે ખંડણી લેછે. અને અંગ્રેજ સરકાર તરફથી

એક અંગ્રેજ 'રેસિડેન્ટ ' મહારાજા' ને સલાહ આપવા તથા મદદ કરવા સારૂ રાજધાની વડોદરામાં રહે છે.

આ રાજ્યનો વિસ્તાર ૮૨૦૦ ચો. મૈલ છે. રાજ્યમાં ૩૦૦૦ ગામ છે અને આશરે વીસ લાખ માણસોની વસ્તી છે,

આ રાજ્યની બધી સત્તા શ્રીમંત મહારાજા ' શિયાજીરાવ ' ગાયકવાડ સરકારના હાથમાં છે. તેમના હાથ નીચે રાજકારભાર ચલાવવાને માટે **દિવાન** કે પ્રધાન નીમેલા છે. **દિવાન સાહેબ** રાજ્યનાં સઘળાં ખાતાંઓ ઉપર દેખરેખ રાખે છે. આખા રાજ્યના ચાર **પ્રાંત (જીલ્લા.)** ઠરાવ્યા છે. અને અંગ્રેજ સરકારના ખાલસા રાજ્યની માફક દરેક પ્રાંતમાં મહેસુલ ઉઘરાવવા માટે **સુબા**, ન્યાય કરનાર **જડજ**, સુલેહ સાચવનાર. **પોલિસસુબા**, દવાખાના માટે **સિવિલસરજન** કેળવણી ખાતાના **ઇન્સ્પેકટરો**, એ મુખ્ય અમલદારો નીમેલા હોય છે.

પ્રાંતનો **સુબો** તે આપણા જીલ્લાના કલેકટરની બરાબર, પ્રાંતના દરેક મહાલનો **વહીવટદાર** તે મામલતદારની બરાબર અને ગામડાંમાં તલાટી તથા મુખી હોય છે. પ્રાંતના સુબાઓના ઉપરીને **સરસુબા** કહે છે. તેનો દરજ્જો કમિશનરના જેવો હોય છે, અને તે આખા રાજ્યના વસુલાત ખાતાની સંભાળ રાખે છે. આખા રાજ્યની મુખ્ય અદાલત વડોદરામાં છે તેને **વરીષ્ટ કોર્ટ** કહે છે અને તેના અધિકારીઓ **સરન્યાયાધીશ** કહેવાય છે.

નામદાર ગાયકવાડ સરકાર પોતાની પ્રજાની આબાદાની દિન પ્રતિદિન વધારવાને માટે સખ્ત પ્રયાસો કરે છે. તેમણે આખા રાજ્યમાં **'ફરજીયાત' કેળવણીની પ્રથા** દાખલ કરી છે. ભણનાર

વિદ્યાર્થીઓની કંઇ પણ ફી લેવામાં આવતી નથી. મોટા શહેરોમાં હાઇસ્કુલો અને હુન્નરશાળાઓ કાઢી અનેક બાળકોને તેનો મફત લાભ આપે છે. વળી સાંભળવામાં આવ્યું છે કે તેમણે પોતાની રૈયતને **સ્વરાજ્યનો** હક્ક આપ્યો છે.

વડોદરા પ્રાંત, કડીપ્રાત, નવસારી પ્રાંત અને **અમરેલી પ્રાંત** એમ આખા રાજ્યના ચાર વિભાગ કરેલા છે.

વડોદરા પ્રાંત.

આ પ્રાંત ભરૂચ જીલ્લાની પૂર્વે અને ખેડા તથા પંચમહાલ જીલ્લાની દક્ષિણે આવેલો છે.

નદીઓ:—નર્મદા, મહી, વિશ્વામિત્રી, ને ઢાઢર.

શહેરો:—વડોદરા, ડભોઇ, પેટલાદ, સોજીત્રા, ચાણોદ વિગેરે.

વડોદરા:—આ પ્રાંતની રાજધાનીનું શહેર વિશ્વામિત્રી નદી ઉપર આવેલું છે. ભપકાબંધ અને ભવ્ય મકાનો શહેરની શોભામાં વધારો કરે છે ગાયકવાડ સરકારનો રાજમહેલ '**લક્ષ્મીવિલાસ**' અને '**કલાભવન**' નામની હુન્નરશાળા જોવા લાયક છે. વડોદરાનો હુન્નર ઉદ્યોગ દિનપ્રતિદિન વધતો જાય છે. દશ મૈલ ઉપરથી નળ લાવી શહેરમાં પાણી પરૂં પાડયું છે.

ડભોઇ:—આ શહેરનો **કિલ્લો** જોવા લાયક છે.

પેટલાદ અને સોજીત્રામાં **દેશીકાપડ** સારૂં થાય છે.

ચાણોદ:—નર્મદા (રેવા) નદીને કાંઠે **તિર્થસ્થળ** છે.

આ પ્રાંતની જમીન સપાટ છે પહાડો અને ડુંગરો જોવામાં આવતા નથી. ફક્ત પૂર્વ ભાગમાં છુટા છવાયા ડુંગરા છે. **બૉમ્બેબરોડા**

રેલવેથી આ પ્રાંતની મુસાફરીની અને વેપારની સગવડતા સારી છે.

નિકાશઃ—અનાજ, તમાકુ, તુવેરને કઠોળ.

કડી પ્રાંત.

આ પ્રાંત અમદાવાદ જીલ્લાના ઉત્તરભાગમાં આવેલો છે.

નદીઓઃસરસ્વતી, સાબરમતી ને વાત્રક

શહેરોઃ—પાટણ, કડી, સિદ્ધપુર, વિસનગર, વડનગર મહેસાણા મોઢેરા ને વિજાપુર.

પાટણઃ—કડી પ્રાંતનું સૌથી મોટું ને પુરાણું શહેર છે. વનરાજ ચાવડાનું વસાવેલું અહિલપુર પાટણ તે આજ. પાટણનાં પટોળાં ને માટીનાં વાસણો વખણાય છે.

કડીઃ—ના **બળદો** વખણાય છે.

સિદ્ધપુરઃ—સરસ્વતીને તીરે હિંદુઓનું તિર્થ સ્થળ છે. અને આસ્તિક હિંદુઓ અહીં **માતૃશ્રાદ્ધ** કરાવી આપણી માતાઓ સ્વર્ગે ગઈ એમ માની આનંદ પામે છે. **રૂદ્રમાળનું** ખંડેર અહીં છે.

વિસનગરઃ—નાં **તાંબાપિત્તળ**નાં વાસણો ને **હળદર** વખણાયછે.

વડનગરઃ—નાં **વાજીંત્રો** સારાં થાય છે.

મહેસાણાઃ—રેલવે જંકશન છે.

મોઢેરા—માં લોઢાનાં કામ સારાં થાય છે અને **કરણસાગર** તળાવ જોવા લાયક છે.

વિજાપુરઃ—માં **અફીણ** સારૂં થાય છે.

આ પ્રાંત ગાયકવાડી રાજ્યના ચારે પ્રાંતોમાં સૌથી મોટો છે.

થળ, સુંવાળ, અને **વઢીઆરના** કુદરતી વિભાગો આ પ્રાંતમાં આવેલા છે અને તેના બધા મહેલમાં રેલવે હોવાથી મુસાફરી અને વેપારી અનુકૂળતા સારી છે.

નવસારી પ્રાંત.

આ પ્રાંત રેવાકાંઠા એજન્સિ અને સુરત જીલ્લાની વચ્ચે આવેલો છે.

નદીઓ તાપી, પૂર્ણા, ને અંબિકા.

શહેરો નવસારી, ગણદેવી, બીલીમોરા, વ્યારાને સોનગઢ.

નવસારી:—આ પ્રાંતનું મુખ્ય શહેર છે. આપણા દેશમાં આવવાને માટે **પારસી** લોકો પહેલ પહેલા અહીં ઉતર્યા હતા જેથી હાલ પણ ત્યાં પારસીઓની વસ્તી વધારે છે.

ગણદેવી:—નો **ગોળ** વખણાય છે. અહીં તથા નવસારી મહાલમાં શેરડી, આંબા, અનાસ, ફણસ વિગેરે **મેવો** પુષ્કળ થાય છે.

બીલીમોરા:—એક નાનકડું **બંદર** છે.

વ્યારા ને સોનગઢમાં ગાયકવાડ સરકારે **વસતિગૃહ શાળાઓ** (બૉર્ડીંગ સ્કુલો.) હલકી જાતિના લોકોને માટે કાઢેલી છે અને ત્યાં તેમને મુફત શિક્ષણ આપવામાં આવે છે.

વળી આ વ્યારાને સોનગડ મહાલમાં જંગલો હોવાથી મહુડાં અને ઇમારતી લાકડાં સારાં થાય છે. અને મુંબાઇ જતી રેલવે સિવાય **તાપ્ટીવેલી** રેલવે આ મહાલો આગળ થઇને જાય છે જેથી વેપારને લાભ થાય.

અમરેલી પ્રાંત.

કાઠિયાવાડની અંદર ગાયકવાડ સરકારનો જે છુટો છવાયો મુલકછે તેનો આ **અમરેલી** પ્રાંત બતાવ્યો છે.

નદીઓઃ—શેત્રુંજી, સોમત, ને શીંગવડો.

મુખ્ય મહાલાઃ—અમરેલી, ધારી, કોડીનાર, દામનગરને, ઓખા મંડળ.

મુખ્ય શહેરોઃ—અમરેલી, ધારી, કોડીનાર, દામનગર દ્વારિકાં અને શંખોદ્ધાર વિગેરે.

અમરેલીનું વણાટ કામ તથા રંગાટકામ સારૂં થાય છે ધારીમાં ગાયકવાડ સરકારની **લશ્કરી છાવણી** છે.

દ્વારિકાં—પ્રાચીન કાળનું ભગવાન **શ્રી કૃષ્ણનું** મહાન્ લીલા ક્ષેત્ર છે હાલ હિંદુઓનું તિર્થસ્થળ છે ને ત્યાં રણછોડજીનું મોટું ધામ છે.

શંખોદ્ધારઃ—કચ્છના અખાતમાં બેટ છે અને હિંદુઓનું તિર્થ સ્થળ છે.

ખીન્ડીઆથી અમરેલી અને ધારી સુધી નવી રેલવે થઇ છે.

નિકાશ. જુવાર, બાજરી, શેરડી ને કપાસ.

નદીઓનાં મૂળ.

આબુ પર્વતમાંથી નીકળતી નદીઓ.

બનાસ, સરસ્વતી, સાબરમતિ, હાથમતિને વાત્રક વિગેરે.

સાતપુડા પર્વતમાંથીઃ—તાપી, નર્મદા અંબિકા વિગેરે.

માળવાના ડુંગરોમાંથી:—મહી નદી.

રાજપીપળાના ડુંગરોમાંથી:—વિશ્વામિત્રીને ઢાઢર.

શેત્રુંજામાંથી:—બગડ, ને શેત્રુંજી.

ચોટીલામાંથી:—ભોગાવો, ભાદર, ઉતાવળી મચ્છુ, ને ઘેલો.

પાવાગઢના ડુંગરમાંથી:—ઢાઢર નદી નીકળે છે.

નદીઓનાં મુખ

કચ્છનારણને મળનારી નદીઓ.

બનાસ, સરસ્વતી, ફુલકુ, મચ્છુ, બાંભણુ વિગેરે.

કચ્છના અખાતને મળનારી.

ઉંડ, રંગમતી, રામાવતી. વિગેરે.

ખભાતના અખાતને મળનારી.

સાબરમતી, મહી, નર્મદા, તાપી, ઢાઢર. અંબિકા, પૂર્ણા, ઔરંગા દમણગંગા વિગેરે.

અરબી સમુદ્રને મળનારી.

ભાદર, શીંગવડો, રૂપેણુ વિગેરે.

બેવડાં ગામો.

કાઠિઆવાડ=સોરાષ્ટ્ર, સોરઠ.	અમદાવાદ=રાજનગર.
શેત્રુંજો=સિદ્ધાચલ.	ભરૂચ=ભ્રગુકચ્છ.
વઢવાણુ=વર્ધમાનપુરી.	નર્મદા=રેવાજી.
જામનગર=નવાનગર.	પાવાગઢ=પવનગઢ.
પોરબંદર=સુદામાપુરી.	પ્રભાસપાટણુ=સોમનાથપાટણુ.

નકશામાં પુછવાના કક્કાવાર સ્થળો.

અમદાવાદ
અંકલેશ્વર
અમનગર
ઓરંગા.
અંબીકા
આમોદ
આંબલીયાળા
આણંદ
આબુ
અરબીસમુદ્ર
ઈડર
ઉમરેઠ
ઓરવાડ
કપડવંજ
કડી
કલોલ
કાંકરેજ
ખંભાત
ખારાઘોડા
ખેડા
ખંભાળીઆ
ગણદેવી
ગોધરા
ગોંડલ
ગિરનાર
ઘોઘા
ઘોડાસર
ચાંપાનેર

ચીખલી
ચોરવડોદરા
ચોટીલા
ચાણોદ
છોટાઉદેપુર
જામનગર
જુનાગઢ
જાફરાબાદ
જાંબુઘોડા
જંબુસર
ઝાલોદ
ઝીંઝુવાડા
ઝાલાવાડ
ટંકારીઆ
ઠાસરા
ડીસા
ડાકોર
ડભોઈ
ઢાઢર
તાપી
તુળસીશ્યામ
થરાદ
દ્વારિકા
દીવ
દાંતા
દમણ
દેવગઢ
દાહોદ

ધોરાજી
ધ્રોલ
ધોલેરા
ધ્રાંગધ્રા
ધંધુકા
ધોળકા
ધરમપુર
નર્મદા
નડીઆદ
નવાનગર
નવસારી
નાંદોદ
પ્રાંતિજ
પાટડી
પાલીટાણા
પાલણપુર
પાટણ
પારનેરા
પોરબંદર
ફલકુ
બારડોલી
બનાસ
બીલીમોરા
બરડો
બગસરા
બારીઆ
બીલખા
ભાવનગર

ભાદર
ભીમનાથ
ભરૂચ
મોરબી
મુળી
મચ્છુ
માણસા
માતર
મહી
માંડવી
માંગરોલ
મહેમદાવાદ
મેશ્વો
રાજકોટ
રાણપુર
રાધનપુર
રૈવાજી
રાજનગર
રાંદેર
લુણાવાડા
લીંબડી
લખતર
લાઠી
વડોદરા
વિશ્વામિત્રી
વાડાસીનોર
વિજાપુર
વિસનગર

વીરમગામ	શેત્રુંજો	સિદ્ધપુર	હાથમતી
વલસાડ	શીહોર	સાદરા	હાંસોલ
વાંકાનેર	સાબરમતી	સુઇગામ	હાલોલ
વેરાવળ	સરસ્વતી	સુરત	હાલાર
શિરોઇ	સાતપુડા	સુંથ	હલવદ
શેઢી	સાણંદ	સચીન	

ત્રીજા ધોરણને ઉપયોગી કોષ્ટકો.

૧ સાધારણ તોલનું કોષ્ટક.

૪॥ પૈસાભાર=૧ અધોળ.

૨॥ રૂ. ભાર= ૧ અધોળ.

૨ અધોળે=૧ નવટાંક.

૨ નવટાંકે=૧ પાશેર.

૨ પાશેરે=૧ અચ્છેર.

૪ પાશેરે=૧ શેર.

૧૦ શેરે=૧ તોલું.

૪૦ શેરે=૧ મણ.

૫ મણ=૧ કોથળો.

૬॥ મણ=૧ પલ્લો.

૧૨ મણ=૧ માણી.

૧૬ મણ=કળશી.

૨૦ મણ=૧ ખાંડી.

૩૦ મણ=૧ ગાલ્લી.

૩૨ મણ=૧ બેડીઉં.

૫૦ મણ=૧ સુંડો.

૨ સોનારૂપાના તોલનું કોષ્ટક.

૬ ચોખાભાર=૧ રતી.

૩ રતી=૧ વાલ.

૧૬ વાલ=૧ ગદિઆણો.

૨ ગદિ.=૧ તોલો.

૯૬ રતિ=૧ તોલો.

૩૨ વાલ=૧ તોલો.

૧૨ માસા=૧ તોલો.

૮ રતિ=૧ માસો.

૩ વિલાયતમાં ચાલતાં નાણાંનું

૪ ફાર્ધિંગ=૧ પેની.

૧૨ પેની= ૧ શીલીંગ.

૨૦ શિલીંગ=૧ પૌંડ.

૨૧ શિલીંગ=૧ ગીની.

૫ શીલીંગ=૧ ક્રોન.

૪ ક્રોન=૧ પૌંડ.

૪ લીલાવતી પ્રમાણે અંતર ભરવાનું કોષ્ટક.

૮ આડાજવ=૧ આંગળ.
૪ આંગળ=૧ મૂઠી.
૩ મૂઠી=૧ વેંત.
૨ વેંત=૧ હાથ.
૪ હાથ=૧ દંડ.
૨૦૦૦ દંડ=૧ ગાઉ. (કોશ).
૪ ગાઉ=૧ યોજન. (જોજન).

૫ અંતર માપવાનું.

૧૨ ઇંચ=૧ ફુટ.
૩ ફુટ=૧ વાર. (યાર્ડ).
૧॥ ગજ=૧ વાર.
૧ ઇંચ=૧ તસુ. (લગભગ).

૬ લુગડાં લાકડાં માપવાનું.

૨ આંગળ=૧ તસુ.
૨૪ તસુ=૧ ગજ.
૧॥ ગજ=૧ વાર.
૩૬ તસુ=૧ વાર.
૭૨ આંગળ=૧ વાર.
૧ તસુ=૧ ઇંચ. (લગભગ).

૭ અંતર માપવાનું

૩ બાર્લીકોર્ન્સ=૧ ઇંચ.
૧૨ ઇંચ=૧ ફુટ.
૩ ફુટ=૧ યાર્ડ.
૫॥ યાર્ડ=૧ પોલ.
૪૦ પોલ=૧ ફર્લાંગ.
૮ ફર્લાંગ=૧ મૈલ.
૩ માઇલ=૧ લીગ.
૫૨૮૦ ફુટ=૧ માઇલ.
૧૭૬૦ યાર્ડ=૧ માઇલ

૮ (કાગળ લેવામા.)

૨૪ તાવ=૧ ધા. (દસ્તો)
૨૦ ધા=૧ રીમ.

૯ ગણુતરીથી લેવાની ચીજો માટે

૧૨ નંગ=૧ ડઝન.
૧૨ ડઝન=૧ ગ્રોસ.
૨૦ નંગ=કોડી.

કાળદર્શક ઇંગ્રેજી.

૬૦ સેકંડે=૧ મિનિટ.
૬૦ મિનિટ=૧ અવર.
૨૪ અવર=૧ દિવસ.
૭ દિવસ=૧ અઠવાડીઉં.
૪ અઠવાડિયાં=૧ માસ.
૧૨ માસ=૧ વરસ.
૩૬૫। દિવસ=૧ સૌરવર્ષ.

કાળકોષ્ટક ગુજરાતી.

૬૦ વિપળ=૧ પળ.

૬૦ પળ=૧ ઘડી.

૭॥ ઘડી=૧ પહોર.

૮ પહોર=૧ રાત્રિ દિવસ.

૭ દિવસ=૧ અઠવાડીઉં.

૧૫ તિથિ=૧ પખવાડીઉં.

૩૦ દિવસ—અગર ૨૯॥ દિવસનો } =૧ ચંદ્રમાસ

૧૨ ચંદ્રમાસ અ૦ ૩૫૪ દિવસ. } =૧ ચંદ્રવર્ષ

અંગ્રેજી ચોરસમાપ.

૧૪૪ ચોરસ ઈંચ=૧ ચોરસ ફુટ.

૯ ચોરસ ફુટ=૧ ચોરસ યાર્ડ.

૩૦। ચો૦ યાર્ડ=૧ પર્ચ (પોલ)

૪૦ પોલ=૧ રૂડ.

૪ રૂડ=૧ એકર.

અંગ્રેજી મહીના (દીવસ સાથે).

૧ જાન્યુઆરિ	૩૧
૨ ફેબ્રુઆરી	૨૮
૩ માર્ચ	૩૧
૪ એપ્રીલ	૩૦
૫ મે	૩૧
૬ જુન	૩૦
૭ જુલાઇ	૩૧
૮ અગષ્ટ	૩૧
૯ સપ્ટેંબર	૩૦
૧૦ અકટોબર	૩૧
૧૧ નવેંબર	૩૦
૧૨ ડીસેંબર	૩૧

ચોપાઈ.

" ચાર ૭ નવ અગિઆરમાં,
તેના તો દિન ત્રીસ;
અવરે એકત્રીસ છે,
બીજે અઠ્ઠાવીસ.
ચલ્લુ ચોથા વરસનો,
બીજે જે બોલાય;
તે તો ઓગણત્રીસનો,
ગણતાં એમ ગણાય.
પણ સૈકાના વરસમાં
અઠ્ઠાવીસ ગણાય;
દર ચોથા સૈકા વિષે
ઓગણત્રીસ ગણાય. "+

આના દોકડાની વાત.

૦। આનાનો ૧॥ દોકડો ને ૧ બદામ
૦॥ આનાના ૩ દોકડાને ૨ બદામ
૦॥। આનાના ૪॥ દોકડાને ૩ બદામ

+ આ કવિતાનો ભાવાર્થ શિક્ષકોએ બાળકોના મગજમાં સારી રીતે ઠસાવવો.

૧ આનાના-૬। દોકડા.
૨ આનાના-૧૨॥ દોકડા.
૩ આનાના-૧૮॥। દોકડા.
૪ આનાના-૨૫ દોકડા.
૫ આનાના-૩૧। દોકડા.
૬ આનાના-૩૭॥ દોકડા.
૭ આનાના-૪૩॥। દોકડા.
૮ આનાના-૫૦ દોકડા.
૯ આનાના-૫૬। દોકડા.
૧૦ આનાના-૫૨॥ દોકડા.
૧૧ આનાના-૬૮॥। દોકડા.
૧૨ આનાના-૭૫ દોકડા.
૧૩ આનાના-૮૧। દોકડા.
૧૪ આનાના-૮૭॥ દોકડા.
૧૫ આનાના ૯૩॥। દોકડા.
૧૬ આનાના-૧૦૦ દોકડા.

રૂપીઆ આનાની ઘાત.

૪ આનાનો-૦। રૂ.
૮ આનાનો-૦॥ રૂ.
૧૨ આનાનો-૦॥। રૂ.
૧૬ આનાનો-૧ રૂ.
૨૦ આનાનો-૧। રૂ.
૨૪ આનાનો-૧॥ રૂ.
૨૮ આનાના-૧॥। રૂ.
૩૨ આનાના-૨ રૂ.
૩૬ આનાના-૨। રૂ.
૪૦ આનાના-૨॥ રૂ.
૪૪ આનાના-૨॥। રૂ.
૪૮ આનાના-૩ રૂ.
૫૨ આનાના-૩। રૂ.
૫૬ આનાના-૩॥ રૂ.
૬૦ આનાના-૩॥। રૂ.
૬૪ આનાના-૪ રૂ.
૬૮ આનાના-૪। રૂ.
૭૨ આનાના-૪॥ રૂ.
૭૬ આનાના-૪॥। રૂ.
૮૦ આનાના-૫ રૂ.
૮૪ આનાના-૫। રૂ.
૮૮ આનાના-૫॥ રૂ.
૯૨ આનાના-૫॥। રૂ.
૯૬ આનાના-૬ રૂ.
૧૦૦ આનાના-૬। રૂ.

ઉપરના કોષ્ટકો અને ઘાતો ઉપરથી શિક્ષકોએ નવા નવા સવાલો ઉપજાવી કાઢી વિદ્યાર્થીઓને પૂછી લેખાનો મહાવરો કરાવવો. દેશી હિસાબ, મુખગણિત, લેખાં ભાગ વિગેરે પુસ્તકોમાં પલાખાં અને લેખાંનાં પુષ્કળ મનોયત્નો આપેલાં હોવાથી અત્રે લેખાં લખવાની આવશ્યકતા લાગતી નથી. લેખક,

ત્રીજી ચોપડી ભાગ ૩.

ધોરણ ત્રીજાના પદાર્થ પાઠ.

પાઠ-૧લો. પાણી અને તેનો ઉપયોગ.

સાહિત્યઃ—બરફ, પાણી, રેતી, વ્હેર, દેવતા, તપેલી, ૨, કાચના પ્યાલા, બુચવાળી શીશી, ભૂંગળી.

આરંભ પ્રશ્ન.

સ૦ પાણીની ધાર કરવાથી શું થાય છે ?

જ૦ રેલો થઈ ઢળતી જગામાં વહી જાય છે.

સ૦ પાણીશેનું બનેલું છે ? જ૦ રજકણોનું.

સ૦ પદાર્થો શેના બનેલા હોય છે ? જ૦ રજકણોના.

સ૦ પાણીમાં કયા કયા ગુણ હોય છે ?

જ૦ ગરમી સમાવવાના, સપાટી સરખી રાખવાના, ગળાઉ પદાર્થોને ઓગાળવા તથા સ્વચ્છ કરવાના, અને પ્રાણીઓને પોષવાના તથા તમામ અનાજ અને વનસ્પાત ઉગાડવાના.

પાણી છુટાં છુટાં રજકણોનું બનેલું છે.

લાકડાનો વહેર, રેતી, તથા પાણી જેવા પ્રવાહી પદાર્થો વિગેરેમાં આંગળી ઘોંચીએ તો પેસી શકે છે. એટલે તેનાં રજકણો છુટાં પડી ખસી જાય છે તેમ પાણીમાં પણ આંગળી ઘાલવાથી તેનાં રજકણો છુટાં પડી આંગળી ભીની થાય છે. લોટ, વહેરને રેતીનાં રજકણોને આપણે જોઇ શકાતાં નથી. ચોમાસાના દિવસોમાં વરસાદની ઝીણી ફરફર પડે છે તે પાણીનાં રજકણો કહેવાય છે અને તેજ રજકણોનું પાણી બનેલું છે.

પાણી શીરીતે બનેછે.

ચુલા ઉપર પાણીની તપેલી મુકી નીચે ભડકો કરતાં તેમાંનું પાણી ધીરે ધીરે વરાળ થઇ ઉડી જાય છે. તેજ પાણી પૃથ્વી ઉપર વરસાદ રૂપે પાછું પડે છે. એજ પ્રમાણે પૃથ્વી ઉપર કુવા, તળાવો, સરોવરો, નદીઓ, સમુદ્રો, અને મહાસાગરોનાં પાણી ઉનાળાની ગરમીથી વરાળ થઇ આકાશમાં ઉડી જઇ તેનાં વાંદળાં બંધાય છે ને તે વાદળાંમાંથી વરસાદ રૂપે પાણી જમીન ઉપર પાછું પડે છે.

પાણી જમીન ઉપર પડયા પછી શું થાય છે ?

વરસાદરૂપે પાણી જમીન ઉપર પડવાથી રસ્તાઓ, અને ખેતરો ચ્યીરાય છે, ઉચી જગાએથી પાણી નીચી જગાએ વહી ઘણાં નાળાં ભેગાં થઇ નદીમાં આવે છે. અને નદીનાં 'પાણી દરીઆમાં જઇ સમાય છે. એવી રીતે કુવા, તલાવ, નદીઓ અને સરોવરમાં પાણી સમાઇ જાય છે. વળી કેટલુંક પાણી જમીનમાં ઉતરી જાય છે. તે પાણી કુવા ખોદાવતી વખત ફુટતાં ઝરણો મારફતે કુવાઓ અને વીડાઓમાં આવે છે.

પાણીનાં ત્રણ રૂપ [૧] **ઘન.** (૨) **પ્રવાહી**. અને [૩] **વાયુ રૂપ** એ ત્રણ સ્થિતિ પાણીની છે.

[૧] બરફને ખુલ્લો રાખવાથી તરતજ પીગળી જાય છે ને તેમાંથી ફક્ત પાણીજ નીકળે છે તે પરથી જણાય છે કે માટી પત્થર વિગેરે ઘન પદાર્થોના વર્ગનો જે બરફ તે પાણીનોજ બનેલો છે. માટે બરફને લીધે પાણી **ઘનરૂપ** કહી શકાય.

[૨] પાણીનો જમીન ઉપર નાનો મોટો પ્રવાહ (રેલો) ચાલે છે જેથી તેને **પ્રવાહીરૂપમાં** પણ ગણી શકાય.

[૩] પાણીને ગરમી લાગવાથી તેની વરાળ બને છે. તેનામાં વાયુની માફક સંકોચાવાનો, ફેલાઈ જવાનો અને ફુલવાનો ગુણ છે. માટે વરાળને લીધે પાણીને વાયુરૂપમાં પણ ગણી શકાય.

પાણીની જુદી જુદી અવસ્થા.

[૧] ઘણી ઠંડીથી પાણી બંધાઇને ઘણુંજ ઠંડું તથા સખત બને છે ત્યારે તે બરફ કહેવાય છે. ઠંડા દેશોમાં નદીઓ અને સરોવરોનાં પાણી થીજીને એટલાં બધાં બરફ બની બાઝી જાય છે કે તેનાપર માણસ, ઢોર અને ગાડીઓ ચાલી શકે છે.

[૨] વરસાદનાં ફોરાં વાદળાંમાંથી પડતાં ઠરી જઈ બહુ કઠણ બને છે. અને કાંકરાની માફક નીચે પડે છે તે કરા કહેવાય છે.

[૩] ઠંડા દેશોમાં વરસાદ કરાની માફક એકદમ ઘટને કઠણ થવાને બદલે તેની રૂ જેવી પોચી અને સફેદ કરચો વરસવાથી જમીન અને ઝાડપાન છવાઈ જઈ બધું ધોળું ધોળું દેખાય છે તે **હીમ** કહેવાય છે.

[૪] સૂર્યનાં કિરણોની ગરમીથી તળાવો, નદીઓ અને મહાસાગરોનાં પાણી ગરમ થઈ વરાળરૂપે આકાશમાં ચઢે છે. ત્યાં એનાં વાદળાં બંધાય છે ને તેમાંથી વરસાદ પડે છે.

[૫] કોઇ કોઈવાર વરાળ ઠરી જવાથી તેનાં પાણીનાં ટીપાં બંધાઈ ઝાડ પાન અને ઘાસ ઉપર ઠરી ગયેલા દેખાય છે તે 'ઝાકળ' કહેવાય છે

આ ઉપરથી જાણી શકાય છે કે **બરફ, કરા, હિમ, વરાળ અને ઝાકળ** એ બધી પાણીની જુદીજુદી અવસ્થાઓજ છે.

પાણીનો ઉપયોગ.

વરસાદના પાણીથી તમામ જાતનાં અનાજ અને ઘાસ વિગેરે

પાડે છે. નદી, કુવા અને તળાવનાં પાણી માણસોને પીવા તથા નાહવા, ધોવા અને ખેતીના ઉપયોગમાં આવે છે. પાણીએ તમામ પ્રાણીમાત્રના જીવનનો આધાર છે. । દરીઆનાં ખારાં પાણી મીઠું પકવવાના કામમાં આવે છે.

દોહરા.

વરાળ, ઝાકળ, બરફ, ને, કરા ધુમસ અદ્ભૂત;
કીરતારે કેવાં રચ્યાં, નીર તણાં એ રૂપ. ૧
ઘોર ઘટા આકાશથી, મેઘવૃષ્ટિ[1] જો થાય;
સિંધુ[2] સરિતાને કુવા, સહુ જળમય[3] થઈ જાય. ૨
મેઘ વારી[4] ભૂમિ પડે, જમીન પોચી થાય;
અનાજ ફળ ફુલ પાકતાં, સકળ વિશ્વ પોષાય. ૩
નદી દરિયા નીર ઊકળે, ગ્રીષ્મ તાપથી સાર;
વરાળ થઈ ઉડી જતાં, વસતાં નભ[5] મોઝાર.[6] ૪
[7]વર્ષા કેરા સમયમાં, બંધાઈ વરસાદ;
એજ નીર [8]ભૂ પર પડે, અકળકળા અવિનાશ ! ૫

લેખક.—ગૈરીશંકર આશારામ માસ્તર.
(અમદાવાદ.)

પાઠ ૨ જો. દેવતા.

સાહિત્ય:—દેવતા, દીવો, મીણબત્તી, રૂ, ઘાસ ઊન, કોયલો, લાકડું, પત્થર વિગેરે.

---

૧ વરસાદનું વરસવું. ૨. દરિયા. ૩. પાણી પાણી (પાણીથી ભરાઈ જાય) ૪. પાણી. ૫ આકાશ. ૬. માં. ૭. વરસાદના. ૮. જમીન.

આરંભ પ્રશ્ન.

પાણી શેનાથી ઉનું થાય છે ? ભાત, દાળ, રોટલી વિગેરે. ખાવાની ચીજો શેનાવડે બફાઇને તૈયાર થાય છે ?

ટાઢ લાગે છે ત્યારે શેનાવડે તાપીએ છીએ ?

દેવતા કેવી રીતે સળગાવીએ છીએ ? વિગેરે.

દેવતા કેમ સળગાવવો ? અને સળગતો રાખવાને શેની જરૂર છે ?

દીવાસળીની શોધ થયા પહેલાં લોકો ચકમકના પત્થર સાથે લોઢાનો કકડો ઘસીને દેવતા પાડતા હતા. અને હાલ દીવાસળી સળગાવીને લાકડાં, છાણાં અગર કોયલાથી દેવતા પાડવામાં આવે છે.

દેવતા અને દીવો સળગતા રહેવાને હવાની બહુ જરૂર છે. મીણબત્તી સળગાવી તેના ઉપર તપેલી ઢાંકી દેવાથી તરત ઓલવાઈ જશે. અગર સળગતો લાલચોળ અંગારો હોય તેના પર વાડકી ઉંધી પાડશો ને જરાવાર પછી ઉઘાડીને જોશો તો તે પણ ઓલવાઇ જશે. કારણ કે જ્યાં સુધી તેને હવા મળતી હતી ત્યાં સુધી સળગતો રહ્યો અને ઉપર વાસણ ઉંધું પાડવાથી વાસણની અંદરની હવા બધી બળવામાં લેઇ લીધી એટલે હવા ખુટી પડવાથી ઓલવાઈ ગયો.

દેવતાથી બળે એવા ત્રણ પ્રકારના પદાર્થ.

(૧) વનસ્પતિપદાર્થ. (૨) પ્રાણીજપદાર્થ (૩) ખનીજપદાર્થ.

વનસ્પતિ પદાર્થ.—વનસ્પતિમાંથી ઉત્પન્ન થતા પદાર્થો

જેમકે અનાજ, ઘાસ, ફળ, ફુલ, કપાસ, તથા પેટી, પટારા, ખાટલા, પાટલા વિગેરે લક્કડ સામાન.

પ્રાણીજ પદાર્થ:—પ્રાણીઓ, (માણુસો, જાનવરો ને જીવ જંતુઓ.) અને પ્રાણીમાંથી ઉત્પન્ન થતા પદાર્થો દૂધ, ઘી, મીણુ ચરબી, રેશમ, ઉન, ચામડાં વિગેરે.

ખનીજ પદાર્થ:—ખાણુમાંથી નીકળતા પદાર્થો. જેવાકે ચાક, કોલસા, ગંધક કેરોસીન વિગેરે. તે ઉપરાંત ધાતુઓ, પત્થરો માટી, રેતી, કાચ વિગેરે ખનીજ પદાર્થમાં ગણી શકાય પણ તેને દેવતા બાળી શકતો નથી.

દેવતા બાળી શકે તેવા. (જવાળાગ્રાહી) પદાર્થો. અને તેમની બળવાની રીત.

(૧) ઘાસ, કપાસ, કપડાં, ગંધક, કેરોસીન, રાળ, દારૂ વીગેરે પદાર્થો અગ્નિપર ધરતાં એકદમ ભડકો થઇ સળગી ઉઠે છે. માટે તેમને સાચવવાની જરૂર છે.

(૨) ઘી, તેલ દીવેલ, મીણુ, લાકડાં ને કોલસા વિગેરે પદાર્થો ધીરે ધીરે ભડકો થઇ સળગી ઉઠે છે.

(૩) પીછાં, વાળ, રેશમ, ઉન, હાડકાં, ચામડાં વિગેરે ખદખદીને તથા છુર છુર થઇને સળગી ઉઠે છે.

દેવતાથી ન બળે તેવા (અજવાળા ગ્રાહી.) પદાર્થો.

ધાતુઓ, માટી, રેતી, પત્થર, કાચ, ને માટીના ઘાટ. વિગેરે ખનીજ પદાર્થો દેવતાપર મુકવાથી બીલકુલ સળગતા નથી.

દેવતાનો ઉપયોગ:—તાપવાના અને રાંધવાના કામમાં દેવતા આવે છે. તે ઉપરાંત રેલ્વેગાડીઓ, મીલો, પ્રેસો વીગેરે વરાળ

યંત્રો ને દેવતાવિના તો ચાલેજ નહિં. દેશમાં કરોડો રૂપીઆની પેદાશ દેવતાની મદદથી ચાલનારાં વરાળયંત્રો ઉભી કરે છે.

પાઠ ૩ જો. મીઠું.

સાહિત્યઃ—વરાગડું, ઘસીશું અને સિંધવ મીંઠુ, પાણી પ્યાલો અને દેવતા.

આરંભ પ્રશ્ન.

સ૦ મીઠાનો સ્વાદ કેવો લાગે છે? મીઠું શા કામમાં આવે છે? મીઠાનો રંગ કેવો હોય છે? દરીઆનું પાણી કેવું હોય છે?

મીઠાના ગુણઃ—બરડ, ચળકતું, પહેલદાર, ગળાઉ ને રેચક

(૧) મીઠાના ગાંગડાને ભોંયપર પછાડવાથી ભાગીને ચુરો થઇ જાય છે માટે મીઠું **બરડ** છે.

(૨) મીઠાના ગાંગડાને તપાસી જોતાં તેમાં નાનાં નાનાં પાસાં લંબ ચોરસ, ચોરસ, અને ખુણાવાળાં જણાય છે. મોટા ગાંગડાને જો સંભાળથી તેના કણ છુટા પાડી જોઇશું તો સાકર, ને મોરસના કણની માફક તેના કણ પણ પાસાદાર જણાય છે. માટે મીઠાના ગાંગડા **પહેલદાર** આકારના ગણાય છે.

(૩) સાકર, મોરસ ને પાણીમાં નાંખવાથી ઓગળી જાય છે તેમ મીઠું પણ **ઓગળી** જાય છે. ઠંડા પાણી કરતાં ગમર પાણીમાં વધારે જલદીથી ઓગળે છે. ખારા સ્વાદ સાથે જો ઓગળી જવાનો ગુણ મીઠામાં ન હોત તો રાંધવા, ખાવાના કોઇબી કામમાં તેનો ઉપયોગ કરી શકાત નહિં.

(૪) મીઠાને પાણીમાં ઉકાળીને પીવાથી ઝાડો તથા ઉલટી થાય છે. જેથી તે **રેચક** ગણાય છે. અજાણપણે પેટમાં ગયેલા

ઝેરને કાઢી નાખવા માટે મીઠું ઉકાળીને પાવામાં આવે તો ઉલટી સાથે ઝેર બહાર નીકળી જાય છે.

મીઠાની જાત અને ઉત્પત્તિઃ—(૧) મોટા ગાંગડાવાળું **વરાગડું**. (૨) ભુકા જેવું **ઘસીયું** અને (૩) **સિંધવ**

(૧) વીરમગામ તાલુકાના ખારાઘોડા ગામ પાસે એટલું બધું ખારૂં પાણી હોય છે કે તેનો પીવા યા નાવા ધોવાના કોઇપણ કામમાં ઉપયોગ થઇ શકતો નથી. એ પાણીને તૈયાર કરેલા ક્યારામાં ભરીને સુરજની ગરમીથી સુકાવા દેતાં ક્યારામાં તેના ગાંગડા બંધાઇ જાય છે. તેને **વરાગડું** (ગાંગડાવાળું) મીઠું કહે છે.

(૨) દરીઆ કિનારે ઘુંટણ સરખા ઉંડા ખાડા ખોદી તેમાં દરીઆનું પાણી ભરી રાખી સુરજના તાપથી સુકાવા દેતાંતે માં મીઠાનાં પડ બાઝી જાય છે તેમાં મીઠાની ઝીણી ચળકતી કણીઓ દેખાય છે તે બધા એકઠી કરીને ઢગલો કરે છે. તેને **ઘસિયું** મીઠું કહે છે. **ધરાસણા** અને **ખંભાતમાં** આ મીઠું થાય છે.

મીઠું બનાવવાની જગ્યાને **અગર** અને મીઠું બનાવવાનાં કામ કરનારાઓને **અગરીયા** કહે છે.

(૩) કેટલીક જગાએથી નરાં મીઠાનાં પડ જડી આવે છે તેને ખોદીને બહાર કાઢે છે. તે **સિંધવ** કહેવાય છે. **પંજાબ** પ્રાંતમાં સિંધવની પુષ્કળ ખાણો છે.

ગરમીથી મીઠાનો બદલાતો આકાર.

દેવતાપર મીઠાના ગાંગડાને મુકવાથી તડતડ થઇને ફુટે છે. કારણ કે મીઠું તૈયાર થતી વખતે રહેલું સહેજ સાજ પાણી દેવતા પર મુકવાથી નાશ પામે છે. પણ જો મીઠું ઓગાળેલા પાણીને

દેવતાપર મુકી બાળી જોઇશું તો પાણી ઉડી જઇ લોટ જેવું ઝીણું મીઠું નીચે જણાશે.

મીઠાનો ઉપયોગઃ—

(૧) મીઠું દરેક માણસના ખોરાકમાં વપરાય છે. મીઠા વગરનું અનાજ ફીકકું લાગે છે ને ભાવતું નથી. વળી માણસોના શરીરનું લોહી મીઠું સુધારે છે.

(૨) માણસોની માફક જાનવરોને પણ મીઠાની જરૂર છે. જેથી દરરોજ ઢોરને થોડું થોડું મીઠું ખવાડવામાં આવે છે.

(૩) અથાણાં તથા ખારીઆંને વધારે મુદત સુધી તાજાં રાખવા અને જીવજંતુથી બચાવવા માટે લોકો તેમાં મીઠું નાખે છે.

(૪) કેટલેક ઠેકાણે મુડદાં રાખી મુકવાનો રીવાજ હોય છે ત્યાં મુડદું ગંધાય નહિ માટે તેને ચીરી તેમાં મીઠું ભરી રાખે છે.

(૫) ખેતરમાં જો મીઠાનું ખાતર પુરવામાં આવે તો પેદાશ સારી આવે છે.

મીઠું.

વરાગડું, શિંધવ ને ઘસીયું મીઠું એ કહેવાય;
ખારાઘોડા, ધરાસણા, ને પંજાબે જો થાય.
કુવાનાં ખારાં પાણી થકી, નીપજે મીઠું ઉત્તમ અતિ,
ભર્યું શું સાગર જળનીમાંય, પ્રભુની કળા કળી નવ જાય.
અંગ તણું તે લોહી સુધારે, જીવજંતુ અટકાવે,
મડદાંની દુર્ગંધી ટાળે, ખેતર ખાતર ભરે, અહાહા ! મીઠું ઉત્તમ ખરે
છુપાવ્યું ખારાં પાણી મહીં, અલૈકિક કળા પ્રભુજી તણી.

લેખક ગવરીશંકર આશારામ.

અમદાવાદ.

પાઠ ૪થો ગંધક

સાહિત્ય:—આમલસારો, તથા લાકડીઓ ગંધક, દીવાસળી, દેવતા, પાણી અને પ્યાલો.

આરંભ પ્રશ્ન.

સ૦ જુઓ આ મારા હાથમાં શું છે ? જ૦ ગંધક.
એનો રંગ કેવો છે ?
દીવાસળીને છેડે કેવો રંગ હોય છે ?
ગંધકને તથા દીવાસળીને સળગાવતાં તેના ભડકામાં કાંઈ ફેર પડે છે ?
ગંધકનો આ એક કકડો ચાખી જુઓ, તે સ્વાદે કેવો લાગે છે ? વિગેરે—

ગંધકના ગુણ—(૧) બરડ (૨)વાસવાળો,(૩)પીગળનાર, (૪) અગળાઉ અને [૫] જ્વાળાગ્રાહી.

[૧] ગંધકના ગાંગડાપર હથોડી મારવાથી તેના ચુરેચુરા થઇ જાય છે. જેથી ગંધક **બરડ** છે એમ સાબિત થાય છે.

[૨] ગંધકનો ગાંગડો સુંઘવાથી તેની વાસ આવે છે. અને દેવતાપર મુકવાથી તો તેની ' જલદ ' વાસ આવે છે. ખસ કે ગડગુમડના દરદવાળાઓ ખોરાક ભેગો દવા તરીકે ગંધક ખાય છે ત્યારે બહુ વાસ મારે છે.

[૩] **પીગળાઉ**—ગંધકનો ગાંગડો વાડકીમાં મુકી તેને દેવતા પર મુકવાથી તરત તે પીગળીને રસબની ફુલી જાય છે. આ ગુણથી ગંધકને **દ્રાવ્ય ગુણવાળો** ગણી શકાય.

[૪] **અગળાઉ**—એટલે ઓગળે નહિં તેવો—ગંધકનો ગાંગડો

પાણીમાં નાંખીશું તો તે સાકર, મોરસ, કે મીઠાની માફક ઓગળી શકશે નહિં. પણ પાણીમાં તેનો પાસ બેસાડી શકશે.

(૫) **જવાળા ગ્રાહી**–ગંધકનો ભુકો કે ગાંગડો દેવતાપર નાખતાં તે તરતજ ગ્યાસતેલની માફક સળગી ઉઠે છે. બળતી વખતે તેનો ધુમાડો આપણને ગુગળાવી નાખે તેવો અને ઝાંખા વાદળી રંગનો હોય છે.

ગંધકની ઉત્પત્તિ–ગંધક ખાણમાંથી નીકળે છે ત્યારે ધાતુ પથરા અને માટી સાથે મળી ગયેલો હોય છે. તેને ખાણમાંથી બહાર કાઢી ઓગાળીને જુદો પાડવામાં આવે છે.

ગધકની જાત–(૧) લાકડીઓ (૨) આમલસારો(ફુલગંધક)

(૧) લાકડીઓઃ–ગંધકના રસને બીબાંમાં રેડીને ઠરવા દઇ લાકડીના જેવો ગોળ બનાવે છે તેને **લાકડીઓ ગંધક** કહે છે.

[૨] ગંધકને ખુબ ગરમ કરવાથી વરાળ નીકળે છે તેને એક બરાબર બંધ અને ઠંડા ઓરડામાં દાખલ કરવાથી ભીંતોએ ગંધકના ગાંગડા બાઝી જાય છે તે ગંધક ચોકખો હોય છે. એને **આમલસારો કે ફુલ ગંધક** કહેવાય છે.

યાદ રાખવું કે લાકડીઆ કરતાં આમલસારો ગંધક ચોકખો હોવાથી દવા તરીકે તો આમલસારાનો ઉપયોગ કરવો એજ સારૂં છે

ગંધકમાં રંગ ઉડાવી દેવાને ગુણ છે.

ગંધકનો ઉપયોગ–

[૧] જવાળા ગ્રાહી ગુણને લીધે દીવાસળી તથા દારૂ બનાવવાના કામમાં ગંધક બહુ વપરાય છે.

[૨] તેજાબ બનાવવામાં તથા કેટલાંક રમકડાં બનાવવામાં ગં-

ધકના રસનો ઉપયોગ કરવામાં આવે છે.

[૩] ખસ વિગેરે ગડગુમડની ઉપર ચોપડવાનો મલમ બનાવવામાં તથા ખસ ઉપર દવા તરીકે ખાવામાં ગંધકનો ઉપયોગ થાય છે.

[૪] ગંધકનો ધુમાડો ઘરમાં ફેરવવાથી મેલેરીયા, કોલેરા અને પ્લેગ જેવા રોગનાં જંતુઓ નાશ પામે છે.

ગંધક.

નહિ પીગળતો, નહિ ઓગળતો, રોગ જંતુ હણતો,
આમલસારો ને લાકડીઓ, રંગ નાશ કરતો.
તોય પણ **જવાળાગ્રાહી** ખરો, **ખાણમાં** ગુપ્તપણે છે રહ્યો.
આપણે ઉપયોગી જે અતિ, **દીવાસળી** બનતી ગંધક થકી;

લેખક. ગૌરીશંકર આશારામ.

પાઠ ૫ મો. પહેલદાર વસ્તુઓ.

(પાછલા પાઠોમાં જણાવ્યા પ્રમાણે દરેક પાઠને યોગ્ય જોઇતું સાહિત્ય શિક્ષકોએ તૈયાર રાખવું અને પાઠને અનુકુળ આરંભ પ્રશ્નો પૂછવા.)

સાહિત્યઃ—સાકર, ફટકડી, મીઠું, અને ઝુમરનો લોલક વિગેરે પહેલદાર વસ્તુઓની ઓળખાણ.

પહેલદાર વસ્તુઓની ઓળખાણ.

જે વસ્તુઓ પર પહેલ દેખાતા હોય અને તેને પછાડીને ભાગી નાખતાં પણ તેના કકડા પાસાદાર જણાય, અને દરેક કકડો ભાગેલી મુળ વસ્તુના જેવાજ આકારનો હોય તો તે **પહેલદાર** કહેવાય.

દરેક પહેલદાર વસ્તુ ઝીણાં રજકણોની બનેલી છે. અને દરેક

પહેલદાર વસ્તુઓમાં કેટલા પાસા હોય છે તે નક્કી કરી શકાય નહિં. કોઇમાં ૭ પાસા, કોઇમાં આઠ, તો કોઇમાં ચાર અને તેથી વધારે ઓછા પણ હોય છે.

સાકર, ફટકડી, મોરથુથુ. ગંધક, મીઠું, બરફ અકીકના જેવા **પત્થર, લોલક,** અને **હીરા, માણેક, લીલમ** વીગેરે રત્નો એ બધી ચીજો પહેલદાર હોય છે.

પહેલદાર વસ્તુઓના બે પ્રકાર.

(૧) **ઇશ્વર કૃત.** (**કુદરતી.**) અને (૨) **મનુષ્યકૃત.**

(૧) સાકર, મોરસ, ફટકડી, ગંધક, મીઠું બરફ વિગેરે પદાર્થોના પહેલ માણસો બનાવી શકતા નથી. પણ તે તે કુદરતીરીતેજ (**ઇશ્વર કૃત.**) બનેલા છે. (ઇશ્વર કૃત=પ્રભુના બનાવેલા.)

(૨) **હીરા, માણેક, લીલમ,** વીંટીમાં જડવાનાં **નંગ,** બૈરાઓને પહેરવાની **ચુનીઓ લોલકો** વિગેરે ઉપરના પહેલ માણસો પાડી શકેછે. **કાચને પહેલદાર વસ્તુમાં ગણી શકાય નહિં.**

કારણ કે તેના કકડા એક બીજાથી જુદા જુદા ઘાટના હોય છે કોઇ પણ કકડો બીજા કકડાને મળતો આવતો નથી. વળી તેની ભાંગેલી કોરો પણ વાંકીચુંકી ખરબચડી અને આંગળી કાપી નાખે એવી ઝીણીધારવાળી હોય છે. એમ દરેકે દરેક કકડો જુદા જુદા આકારનો હોવાથી કાચને પહેલદાર વસ્તુમાં ગણી શકાય નહિં.

પાઠ ૬ ઠ્ઠો. લોઢું અને પોલાદ.

સાહિત્ય. ભરતર, ઘડતર, અને પોલાદના કકડા, ઘડિયાળની કમાન, કાતર, ખીલા, સોય, સ્ક્રુ, ચપ્પુ, ચાવી કાનસ વીગેરે.

લોઢાની ઉત્પત્તિ.

લોઢાને ખાણમાંથી કાઢતાં માટી અને પત્થર સાથે મળેલા કાળા અને ભારે પત્થરારૂપે બહાર નીકળે છે તેને લોઢાની **કાચી ધાતુ** કહે છે. તેને ભટ્ટીમાં તપાવી તેના રસમાંથી કાંકરા, ધુળ વિગેરે કાઢી નાંખી તે રસને ઠરવા દે છે એટલે **શુદ્ધ લોઢું** થાયછે.

લોઢાની જાતઃ–(૧) **ભરતર** (૨) **ઘડતર** અને(૩)**પોલાદ.**

(૧) **ભરતરઃ**—ભટ્ટીમાંથી નીકળતા લોઢાના રસને ખાલી બીબાંમાં વહી જવા દે છે. જેથી તે રસ ઠરીને, તેના બીબાં જેવા ઘાટ બને છે તેને ભરતર લોઢું કહે છે. આ લોઢું **સખ્ત, બરડ** અને સહેલાઇથી પીગળી શકે તેવું હોય છે.

પાટલીઓના પાયા, રવેસના કઠેરા, દિવાલની ખીંટીઓ, પુલોના થાંભલા, ગાડીનાં પૈડાં, રેલવેનાપાટા, પાણીનાનળ, લોઢાનાપલંગ બનાવવામાં **ભરતર** લોઢાનો ઉપયોગ થાય છે.

(૨) **ઘડતર લોઢુંઃ**–ભરતર લોઢાને ફરીથી ભટ્ટીમાં ગાળી તેમાંનો મેળ કાઢી નાખી ટીપવાથી ઘડતર લોઢું થાય છે. તે નરમ, ચીકણું, અને ટીપી શકાય તેવું હોય છે.

કોદાળી, પાવડા, તાળાં, સાંકળો, ખીલા તથા કેટલાંક ઓઝારો, સળીઆ, પતરાં, અને ડોલ, સઘડીઓ, કથરોટો તાવડા વિગેરે બનાવવામાં **ઘડતર** લોઢાનો ઉપયોગ થાય છે.

(૩) **પોલાદઃ**–ઘડતર લોઢાને કોલસા સાથે મેળવી ફરીથી ભઠ્ઠીમાં ઘણા દહાડાસુધી ગાળી, બહાર કાઢી ટાઢા પાણીમાં ડુબવવાથી **પોલાદ** બને છે તે શુદ્ધ લોઢું કહેવાય છે. એને કેટલાક લોકો ' **ગજવેલ** ' પણ કહેછે. આ લોઢું નરમાશવાળું, ચીકણું

અને જેમનું વાળીએ તેમ વળી શકે તેવું હોય છે.

છરા, તરવાર, અસ્ત્રા, ચપ્પુ, વિગેરે અસ્ત્રશસ્ત્રો સ્ક્રુ, કાનસ, કુહાડી, અને સુતાર લુહારનાં ઓજારો, ઘડિયાળની કમાનો વિગેરે આ ' **પોલાદ** 'નાં બને છે.

પાઠ ૭ મો. ઝાડની ઇંદ્રિયો તથા તેનાં કામ,

સાહિત્યઃ—ઝાડ અને છોડનાં મુળ, તથા છોડ, વડવાઈ, પાણી ડાળાં, પાંદડાં, ફુલ, ફળ, વિગેરે.

ઝાડ તથા છોડવાને ઉછેરવા તથા જીવતાં (તાજાં) રાખવાને તેમના જે જે અવયવો કામ કરે છે તે **ઇંદ્રિયો** કહેવાય છે.

આપણા શરીરની ઇંદ્રિયો આંખ, કાન, નાક, જીભ, મોં વિગેરે છે તેમ ઝાડની ઇંદ્રિયો [૧] **મૂળ**, [૨] થડ, [૩] **પાંદડાં**, [૪] **ફુલ**, એ ચાર છે.

ઝાડની ડાળી એ ઇંદ્રિય તરીકે ગણી શકાય નહિં. કારણ કે **કેળ, નાળિએરી, સોપારી** અને **તાડને** ડાળીઓ નથી હોતી છતાં પણ તે સારાં અને તાજાં ઉછરીને જીવી શકે છે. ડાળી એ થડનો એક ભાગ છે.

ઝાડનાંમૂળઃ—મૂળીઆં જમીનમાં નીચાં ઉતરી જાય છે તેથી ઝાડ જમીન સાથે ચોંટી જઇને ટટાર રહી શકે છે. વળી એ મૂળીઆં ને છેડે ઘણાં ઝીણાં **છિદ્રો** હોય છે તે તેનાં મોઢાં કહેવાય છે. અને એજ છિદ્રોવડે ઝાડ જમાનમાંથી પાણી અને ખોરાકી ચુસી લેછે. મોંવડે જે માણસ ખાય છે તેમ મૂળવડે ઝાડ અને છોડવાઓ ખાય છે.

ઝાડનાં થડઃ—મૂળની ઉપરનો ભાગ તે થડ કહેવાય છે. મૂળથી

તે થડ અને જુદાં જુદાં ડાળી ડાળાંઓ સુધી સળંગ પાતળા **રેસાઓ** એકબીજા સાથે જોડાઇને ફેલાઈ ગયેલા હોય છે. તે રેસા મારફતે મુળીઆંઓએ ચુસી લીધેલી ખોરાકી થડમાં થઈને **ડાળાં, પાંદડાં અને ફુલોમાં** જઈ પહોંચે છે. આપણા શરીરમાં આંતરડાં અને નસો જે કામ કરે છે તે કામ ઝાડના થડના રેસાઓ કરી શકે છે.

કોઈ લીલા ઝાડ અગર છોડવાના થડને કચરી જોતાં રેસાનો કુચો થયેલો જણાઈ આવશે.

ઝાડનાં પાંદડાં:—આપણે જેમ નાકથી શ્વાસ લેઈએ તેમ ઝાડ અને છોડવાઓ પાંદડાંથી શ્વાસ લેછે. ડાળાંઓની નાનકડી ડાંખળીઓ-માંથી પાંદડાં ફુટે છે. અને ડીંટા આગળ તે ડાંખળીને સજ્જડ વળગી રહેલાં હોય છે. મૂળમાંથી થડ અને ડાળાં મારફતે ડાંખળીમાં આવેલો ખોરાક પાંદડાંને મળે છે. ડાંખળીમાંથી ડીંટાવડે પાંદડું રસ મેળવી લીલું અને તાજું રહે છે. તેની સાબીતી એછે કે જો ડાળી-માંથી પાંદડું તોડી લેઇશું તો ખોરાક મળતો બંધ થવાથી તે સુકાઈ જાય છે.

આપણી ચામડીમાંનાં ઝીણાં ઝીણાં છિદ્રો મારફતે શરીરનો મેલ બહાર નીકળી જાય છે તેમ ઝાડમાંનો નકામો ભાગ [પરસેવો] પાંદડાંમાંનાં બારીક **છિદ્રોવડે** બહાર નીકળી જાય છે.

ફુલ:—ફુલ એ પણ ઝાડની ઇંદ્રિય કહેવાય છે. કારણ કે તેમાંથીજ ફળ ઉત્પન્ન થાય છે તે ફળમાં બી હોય છે. તે બી વા-વવાથી પાછાં બીજાં નવાં ઝાડ ઉત્પન્ન થાય છે.

પાઠ ૮ મો ઝાડનો રસ.

સાહિત્ય:—ગુંદર, રબર, સાબુચોખા, શેરડીનો કકડો, કુંવારનું પાઠું, તાડી, હીંગ, કપુર, અફીણ વિગેરે—

ઝાડનો રસ:—આપણા દેશનાં કેટલાંક ઝાડ એવાં હોય છે કે તેના થડમાં છેદ પાડવાથી તેમાંથી, ધોળો, પીળાશ પડતો વિગેરે રંગનો રસ નીકળતો માલુમ પડે છે. એ રસ સુકાઇ જાય છે ત્યારે તે ઝાડ પણ મરી જાય છે. અને જ્યાં સુધી રસ ઝરપતો હોય ત્યાં સુધી ઝાડ સહીસલામત લીલું અને તાજું રહી શકે છે.

ગુંદર, રબર, તાડી, સાબુચોખા, અફીણ, હિંગ, વિગેરે ચીજો તેમનાં ઝાડોના રસની બનેલી છે. દ્રષ્ટાંત તરીકે તેમાંની કેટલીક ચીજોનું વર્ણન નીચે આપીએ છીએ.

ગુંદર:—બાવળના તથા લીમડાનાં થડ અને ડાળીઓપર ચીકણો રસ ઝરપીને એકઠો થાય છે તે ગુંદર કહેવાય છે. જેમ આપણા શરીરમાંથી પરસેવો બહાર નીકળે છે તે પ્રમાણે ઝાડમાંથી એ રસ નીકળે છે. ગુંદર કાગળો ચોંટાડવાના કામમાં આવે છે અને બાવળનો ગુંદર તો શરીરને મજબૂત કરે છે. જેથી શિયાળામાં તેનો પાક બનાવીને લોકો ખાય છે.

સાબુચોખા:—ખરી રીતે જોતાં સાબુચોખા એ ઝાડનો રસ નથી પણ ઝાડની અંદરથી પેદા થાય છે—તેનાં ઝાડ તાડ જેવાં હોય છે એ ઝાડ પૂરેપૂરાં મોટાં થવા દઈ તેને કાપે છે—તેની ઉપલી છાલ કાઢી લઇ માંહેલો ભાગ ખાંડી, ભુકો કરી, પાણીમાં નાંખી, ખૂબ હલાવે છે થોડીવાર ઠરવા દે છે એટલે ભુકો તળીએ બેસે છે ને રેસા વિગેરે કચરો ઉપર તરી આવે છે. પછી કચરાવાળું પાણી લઇ અંદરના ભુકાને સુકવીને ખાંડે છે. સુકો ભુકો વેચવામાં આવે

છે. અને કોઇ લોકો તો એ ભુકાને પાણીમાં ડહોળી ગળણીએ ગાળે છે. એટલે તેના દાણા બંધાય છે તેજ સાબુચોખા કહેવાય છે– પચી જવામાં હલકા હોવાથી માંદા માણસોને સાબુચોખા બહુ ગુણ કરે છે.

તાડી:—ખજુરીનાં ઝાડમાં છેદ પાડી નીચે ઘડીઆં બાંધવાથી બીજે દિવસે ઘડીઆંમાં રસ ભરાઇ રહે છે. તેજ પ્રમાણે તાડની ટોચપરનાં પાંદડાં આગળ છેદ પાડી રસ કાઢવામાં આવે છે તેને **તાડી કે નીરો** કહે છે. કેટલાક મૂર્ખ લોકો બહુ તાડી પીને ગાંડા બની જાય છે.

રબર:—આપણા દેશમાં કેટલેક ઠેકાણે એક જાતનાં ઝાડ ઉગે છે. તેનાં થડમાં લોકો છેદ પાડે છે એટલે તેમાંથી પિળાશ પડતો ઘટ રસ ઝરપે છે. છેદ આગળ વાસણો બાંધે છે, તેમાં એ રસ ટપકે છે. તે રસને દૂધ કહે છે. પછી રસને તડકે સુકવે છે. એટલે તે કઠણને ઘટ થાય છે. ત્યારે તે રબર કહેવાય છે. એ રબર જેમનું વાળીએ તેમનું વળી શકે તેવું (સ્થિતિસ્થાપક) હોય છે ને તેનાથી પેન્સિલના ડાઘા જતા રહે છે. છોકરાઓને રમવાના **બૉલ** (દડા) અને છોકરીઓને રમવાની **ઢીંગલીઓ** તેની બને છે. વળી તેની આરપાર પાણી ઉતરી ન શકતું હોવાથી વરસાદમાં પહેરવાના **ડગલા, તંબુ, જોડા,** વગેરે ઘણી ચીજો રબરની બનાવે છે.

ખરસાણી થોર, અને આકડાની ડાળી ભાગવાથી યા પાંદુ તોડવાથી તેમાંથી દૂધ નીકળે છે. તે પણ ઝાડનો રસ કહેવાય છે– તે રસની કંઇ ચીજો બની શકતી હોય અગર તેનો વિશેષ ઉપયોગ થતો હોય તેમ જણાતું નથી.

પાઠ ૯ મો. ઘઉં તથા ઘઉંનો લોટ.

સાહિત્યઃ—ઘઉંનો છોડ, ઘઉં, (જુદી જુદી જાતના.) અનાજ, થુલું, મેંદો, ભુસું ઘઉં તો દરેક જણે જોયા હશે. તે ઘણી જાતના આવે છે ઘઉંનો દાણો લંબગોળ હોય છે અને વચમાં જરા ખાંચ હોય છે. ઘઉંને ઘંટીમાં દળીને તેનો લોટ બનાવે છે તેની ઘણી ચીજો થાય છે.

ઘઉં, ડાંગર, બાજરી, જુવાર, મકાઈ, બંટી વિગેરે **ધાન્ય** કહેવાય. બધાં ધાન્યોનો દાણો ગોળ હોય છે. પણ ઘઉંનો દાણો જરા લંબગોળ અને વચ્ચેથી ખાંચવાળો હોય છે.

ઘઉંનો છોડઃ—ઘઉંનો છોડ આશરે દોઢ હાથ ઉંચો થાય છે છોડને મથાળે **ઉંબી** બેસે છે તેમાં ઘઉંના દાણા થાય છે. ઉંબી લીલી હોય છે ત્યારે દાણા પણ લીલા હોવાથી લોકો તેનો પોંક પાડીને ખાય છે. ઉંબી ઉપર જે સોયા જેવાં ઉભાં ને લાંબાં તણખલાં દેખાય છે તે **સુખળાં** કહેવાય છે. આપણા પ્રાંતમાં ડાંગરના કરતાં ઘઉંનો પાક ઓછો ઉતરે છે પણ ઉત્તર હિંદુસ્તાનમાં પુષ્કળ ઘઉં થાય છે.

ઘઉંની જાતઃ—(૧) **દાઉદખાની** તે ચળકતા, પીળાશ પડતા, ધોળા, પોચા, ને ભરાઉ હોય છે તથા ઉત્તર હિંદુસ્તાનમાંથી આવે છે. (૨) **હાંસોટી**–તે દાઉદખાની જેવા હોય છે અને સુરત તથા ભરૂચ જીલ્લામાં થાય છે. (૩) **વાજીઆ**–તે કાળાશ પડતા, રાતા, અને ઝીણા હોય છે. (૪) **કાઠાઃ**–રાતા, પુરા નહિં પાકેલા, અને સખત હોય છે. તે કાઠિયાવાડમાં થાય છે. (૫) **પોટા**–જેને આપણા લોકો **મઠીઆ** કહે છે. અને તેનો દાણો ટુંકો હોય છે.

ઘઉં એ એક દળીઉં અનાજ છેઃ—ચણા, વટાણા, તુવેર, વાલ, મગ, અડદ, ચોળા વિગેરે કઠોળને બે ફાડ હોય છે. જેથી તે **દ્વીદળવાળાં** એટલે બે દળવાળાં અનાજ કહેવાય છે અને ઘાસની જાતનાં અનાજને બેફાડ હોતી નથી જેથી તે **એકદળીયાં** અનાજ કહેવાય છે. બંન્ને જાતનાં અનાજોમાં એકદળીઉં અનાજ વધારે પુષ્ટિકારક હોય છે.

ઘઉંનો લોટઃ—ઘઉંમાંથી કાંકરા, કસ્તર વિગેરે કાઢી નાખી તેને ઘંટીમાં દળવાથી લોટ થાય છે. લોટને ચાળીએ છીએ ત્યારે તેમાંથી જાડો અને બરછટ ભાગ નીકળે તે **થુલું** અને ચાળણીમાંથી નીચે પડે તે ચાળેલો લોટ છે. થુલામાંથી લોકો થુલી કાઢી તેને બાફે છે અને પછી તેમાં ઘી ખાંડ ભેળીનેઃ ખાય છે. ચાળેલા લોટમાં જેઈતું પાણી નાંખી કણેક બાંધે છે પછી તેને ગુંદીને **રોટલા, રોટલીઓ, પુરીઓ, શીરો, લાડુ** વિગેરે અનેક જાતની ખાવાની ચીજો બનાવે છે. વળી તેની **ખેળ** બનાવી કાગળો ચોંટાડવાના કામમાં આવે છે અને **પોટીસ** બનાવી ગુમડાં ફોડવાના કામમાં આવે છે.

પરસુદી, ભુસું અને રવોઃ—ઘઉંને ભીના કરી દળે અને લોટને ઝીણે હવાલે ચાળ્યો હોય તો નીચે જે ચળાઈને પડે છે તે **મેંદો** અથવા **પરસુદી** કહેવાય છે.

હવાલામાં જે ચાળણુ રહે છે તેને સુપડામાં ઘાલી ઝાટકીએ તો **ભુસું** ઉડી નીચે પડે છે. અને **રવો** સુપડામાં રહે છે.

ભુસું ઢોરને ખાવાના કામમાં આવે છે. તે ઉપરાંત ગરીબ લોકો તેમાં બીજાં ધાન્યનો લોટ ભેળવી રોટલા કરી ખાય છે.

રવાનો શીરો તથા એવી બીજી વાનીઓ બનાવવામાં આવે છે.

પરશુદીને (મેંદાને) પલાળી ઢાંકી રાખવાથી ઘઉંના સત્વમાં રહેલા ખાંડના ભાગને લીધે તેમાં **આથો** ચઢી ખટાશ આવે છે. એ આથેલા લોટની જલેબી વિગેરે ઘણી ઘણી ચીજો બને છે.

પાઠ ૧૦ મો. પાંદડાંના ઘાટ.

સાહિત્ય:—આમલી, લીમડો, પીંપળ, પીંપળો બાવળ, વડ, આંબો, આસોપાલવ કપાસ ગુલાબ, એરંડી કમળ, કેળ, કુંવાર, તાડ. ખજુરી અને ગુલમો પાંદડાં વિગેરેનાં.

પાંદડાંના આકાર જુદા જુદા હોય છે.

પાંદડાં ઘણી જાતનાં હોય છે અને તેના આકાર પણ જુદા જુદા હોય છે. કોઇનો આકાર ગોળ તો કોઇનો લંબગોળ, કોઇ સલંગકારનાં તો કોઇ ખાંચા ખુચીયાં, કોઇજાડાં તો કોઇપાતળાં, કોઇ તરવારનીધાર જેવાં પાતરીઓવાળાં તો કોઇ કરકરી ધારવાળાં હોય છે. ઝાડ, છોડ, વેલા વીગેરે વનસ્પતિનાં પાંદડાંનો આકાર પ્રભુએ જુદો જુદો બનાવેલો હોવાથી તે સહેલાઇથી ઓળખી શકાયછે.

પાંદડાં એ ઝાડનું એક અંગ છે, ચરાઉ જાનવરોનો ખોરાક છે. અને માણસોને પણ ખોરાક તરીકે તથા ઓસડ તરીકે કામ આવે છે. **નાગરવેલનાં પાન** માણસો ખાય છે અને ખાખરાનાં પાંદડાંનાં પત્રાળાં પડીઆ બને છે.

(૧) **વડનું પાંદડું**:—ટોચ આગળ અણી પડતું, વચમાં પહોળું અને દાંડી આગળ સાંકડું હોય છે. અને આપણે ખાવાનાં **નાગરવેલનાં પાનનો** આકાર પણ તેને મળતો હોય છે.

(૨) **પીંપળાનું પાંદડું**:—ગંજીફાના પાનામાંની લાલબદામના

આકારનું, કંઇક ગોળ, ટોચ આગળથી લાંબુ અને અણીદાર તથા નીચલા ભાગમાં ખાંચવાળું હોય છે. **પીપળાનું** પાન આ પાંદડાં કરતાં લંબગોળ વધારે હોય છે.

(૩) **આંબાનું પાંદડું:**—આંબો અને આસોપાલવ બંન્નેનાં પાંદડાં એક સરખા આકારનાં અને લાંબાં હોય છે. **આસોપાલવનાં** પાંદડાંનીકોર કરચલીવળીને ખાંચાખુંચી જેવી થયેલી જણાય છે. અને આંબાનાં પાંદડાંનીકોર એક સરખી હોય છે.

(૪) **આંબલીનાં પાંદડાં:**—આંબલીનાં પાંદડાંના છુટા ભાગો બે તરફ ફુટેલા જણાય છે. અને તે ભાગો જાડી નસોમાં જોડાઇ ગયેલા હોય છે. **બાવળ, આવળ, સરગવો, ખીજડીયાં** વિગેરેનાં પાંદડાં આમલીના પાંદડાને મળતાં, ઝીણાં, અને એક સરખા આકારનાં હોય છે. અને પાંદડાંની વચ્ચેની સળી સાથે બન્ને બાજુએથી સામસામાં વળગેલાં હોય છે.

(૫) **કમળનું પાંદડું:**—લગભગ ગોળ અને મોટું હોય છે. **અળવીનું** પાંદડું તેથી પણ ઘણું મોટું અને કમળના આકારને મળતું હોય છે.

(૬) **કુંવારનું પાંદડું:**—ઘણું જાડું અને છેડે જતાં અણીવાળું હોય છે. છેમાં ઘણું પાણી રહી શકે છે. અને કુંવાર સુકી જમીનમાં ઉગે છે.

(૭) **કપાસનું પાંદડું:**—કપાસનાં પાંદડાંમાં હાથનાં આંગળાંની માફક પાંચ ભાગ જણાય છે. જેથી તેનો ઘાટ હાથનાં મોજાં જેવો લાગે છે.

(૮) **કેળનું પાંદડું:**—જે ઝાડને ઘણું પાણી જોઇએ. તેમાં

પાણી શોષવાનું અને બહાર કાઢી નાખવાનું કામ ઘણી ઝડપથી ચાલે છે. જેથી પાંદડાં મોટાં હોય તોજ જથાબંધ પાણી કાઢી શકે છે. એજ કારણથી કેળનું પાંદ ઘણું મોટું હોય છે. **તાડ, ખજુરી, નાળિએરી** વિગેરેનાં પાંદડાં કેળના જેવાંજ લંબવર્તુલ હોય છે.

પાઠ ૧૧મો. જીવજંતું.

(કીડી અને પતંગીઓ.) મુકાબલા રૂપે પણ પદાર્થ પાઠ આપી શકાય.

કીડી:-એ ઘણું ઝીણું જંતુ છે. તેનામાં **નર** અને **માદા** એ બે જાતો છે તે બંન્નેને પાંખો હોય છે. અને તે સિવાય **વૈતરી** કીડી હોય છે તેને પાંખો હોતી નથી. કીડીની પહેલી અવસ્થા તે ઇંડાં ઇંડાં ફોડીને બહાર નીકળે ત્યારે શરીર પાતળું અને સીધી લીટી જેવું હોય છે કે જે **ઇયળ** કહેવાય છે તે બીજી અવસ્થા ઇયળને પગ ન હોવાથી તેનાથી દર બહાર નીકળી શકાય નહિં જેથી કિડિઆરામાંની મોટી કીડિઓ ખોરાક લાવી આપી તેમનું પોષણ કરે છે. એ બીજી અવસ્થા પુરી થયા બાદ ઇયળો પોતાના શરીરમાંથી તાર કાઢી **કોશેટા** બનાવે છે એ ત્રીજી અવસ્થા અને તેમાં કેટલાક દિવસ સુધી ઉંઘી કોશેટો ભાગી નાખી બહાર નીકળે ત્યારે એ **કીડી કહેવાય** અને તેની ચોથી અવસ્થા ગણાય. સઘળાં જીવજંતુઓને આ ચારે અવસ્થા ભોગવવી પડે છે.

કીડીની જાત હમેશાં **સંપ** સંપીનેજ રહે છે. જેથી તે ભારે કામો પણ સહેલાઇથી કરી શકે છે. **સંપ** અને **મહેનતના** પરિણામથી **વંદા** જેવા મોટા જીવડાને પણ કીડીઓ સહેલાઇથી ખેંચી

જાય છે. સંપ અને મહેનતુપણાથી પોતાના દરમાં તે પુષ્કળ અ-નાજનો પોપડો બાંધી શિઆળાના વખતમાં સુખેથી ખાય છે. પણ તે બધાં કામો ત્રીજી જાતકે જે **વૈતરી કીડી** છે તેઓજ કરી શકે છે. તેમનો આખો દિવસ કામમાંજ જાય છે. રાત્રે પણ તેઓ કામ કર્યા કરે છે. તેમનામાં જે નર અને માદા હોય છે તે તો બીલકુલ કામ કરતાં નથી તેમ ઈંડાંની સંભાળ પણ લેતાં નથી.

પતંગીઓઃ—એ પણ જીવજંતુમાંજ ગણી શકાય. સઘળાં જીવજંતુને **માથું, છાતી** અને **જઠર** હોય છે તેમ પતંગીઆને પણ હોય છે. પરંતુ પતંગીઆને **ચારપાંખો** હોય છે. અને છા-તીએ **છ પગ** હોય છે તેમ બીજાં જીવજંતુઓને હોતું નથી. વધા-રામાં પતંગીઆને **સૂંઢ** અને **મૂંછ** હોય છે. સૂંઢવડે તે ફુલમાંથી મધ ચૂસી જીવન નિભાવે છે. અને મૂછવડે તેને કોઈ ચીજ અડે તો તે પારખી કાઢે છે. પરંતુ કીડી જેટલો ઉદ્યોગી અને સંગ્રહ ક-રનાર તરીકે પતંગીઓ ગણી શકાય નહિં તે કંઈક આળસુ અને મોજીલો હોય છે. પણ કીડી તો **મહેનતુ, સંપીલી** અને **સંગ્રહ કરનારી** હોય છે.

પતંગીઆને પણ કીડીની માફક અને સઘળાં જીવજંતુની માફક ચાર અવસ્થાઓ [**ઈંડાંરૂપ, ઈયળરૂપ, કોશેટારૂપ,** અને **છેલ્લું ખરૂં રૂપ.** ભોગવવી પડે છે.

પાઠ ૧૨ મો. સમડી અને ગીધ.

સમડીઃ—સમડીએ પક્ષીઓમાં જોરાવર પ્રાણીના વર્ગમાં ગણાય છે તેનું શરીર કદાવર, પગ મજબુત, ઉડવાની શકિત પ્રબળ, ચાંચ

લાંબીને વળેલી નહોર તીક્ષ્ણ અને મજબુત, પુછડી પહોળી અને બે ખાંચોવાળી તથા આંખો ચપળ અને તિક્ષ્ણ દ્રષ્ટિવાળી, હોય છે. તેના શરીરનો રંગ બદામીઓ લાગે છે. અને માળામાં રહે છે. તેનો માળો કરાંઠી, લાકડાં, અને નાનીનાની ડાળીઓથી બાંધેલો હોય છે.

સમડી તીરની માફક અને સપાટાબંધ ઉડી શકે છે. તેની અચાનક ઝાપટ મારવાની રીત આપણને અજાયબી પમાડે છે. સોનાના ચકચકતાદાગીના અને ખાવાની કોઇબી ચીજ આપણા હાથમાં ખુલ્લી દેખશે તો કોણ જાણે ક્યાંથી ઉડી આવી, ઝાપટ મારીને લઇ જશે કે આપણે તો મોં પહોળું કરીને જોયાંજ કરી શું ! મુએલો સાપ, અન્ય જીવજંતુઓ, અને ચકલી, કાબેર, વિગેરેનાં ઇંડાંએ તેનો મુખ્ય ખોરાક છે.

ગીધઃ—આ પક્ષી પણ સમડીના જેવું જોરાવર હોય છે. પણ સમડી કરતાં તેનું શરીર વધારે ભારે, મોટું અને કદાવર હોય છે. તેની ચાંચ સમડીના જેવી હોય છે પણ તેના જેટલી વાંકી વળેલી હોતી નથી. છેડેથીજ જરાક વળેલી જણાય છે. અને માથે તથા ગરદને પીછાં હોય છે, સમડીની માફક તેના નહોર મજબુતને અણીદાર હોય છે તથા નજર પણ તીક્ષ્ણ હોય છે. પર્વતો અને ડુંગરોની ખીણમાં તે ઘણે ભાગે રહે છે. અને જાતે ખાઉધરાં (ખાતાં ધરાય નહિં તેવાં) હોય છે. મરેલું જાનવર તેઓ ગમે ત્યાંથી પણ શોધી કાઢે છે. અને તેવાં મુએલાં જાનવરોનું કોહેલું માંસએજ તેમનો મુખ્ય ખોરાક છે, માંસના મોટા મોટા કકડા તોડી તોડીને તેઓ ગળી જાય છે. તે જોઇને આપણને તો કમકમાટ ઉપજે છે પરંતુ તે સાથે યાદ રાખવું જોઇએ કે એ મુએલાં પ્રાણીઓનાં

મુડદાં ગીધ ન ખાય તો તે બધાં કોહવાઇને ગંધાઇ ઉઠે, અને હવા બગાડી રોગનો ઉપદ્રવ કરે.

પાઠ ૧૩ મો. ખીસકોલીને સસલું.

ખીસકોલી:—રસ્તા ઉપર, ઘરનાં છાપરાં અને ભીંતોપર, તથા ઝાડઉપર દોડતી, ઠેકડા મારતી ખીસકોલી ઘણી વખત જોવામાં આવે છે. તેને ચાર પગ છે, પગે તીણા નખ છે, અને આગલા પગ કરતાં પાછલા પગ લાંબા હોવાથી સહેલાઇથી ઠેકડા મારી શકે છે. તેનો રંગ ઘણો ભપકાદાર નથી. પણ તે ઘણી સુંદર અને દેખાવડી લાગે છે. તેની પીઠપર કાળા પટા હોય છે, બદન રાખોડીઉં હોય છે. અને તેના શરીરની રૂવાંટી સુંવાળી તથા ઘટ હોય છે તથા પુંછડી કાબરચીતરી તથા વાળના ગુચ્છાવાળી હોય છે. અને તે કમાનની માફક ડીલઉપર વળેલી રાખે છે.

તેની આંખ ચળકતી, ચપળ, અને ચકોર તથા ઉભા કાનની સાંભળવાની શક્તિ સારી હોય છે એ શક્તિને લીધે તથા ઉતાવળી ગતિને લીધે તે દુશ્મનોથી પોતાનો બચાવ કરી શકે છે. જાતે ઘાતકી અને જોરાવર નથી તોપણ આપણે ઓચીંતા પકડવા જઇએ તો કરડે પણ ખરી.

પોતે પોતાનાં બચ્ચાં સાથે સહીસલામત રહી શકે માટે ઝાડના પોલાણમાં. પાંદડાંનાં ઝુમખાંમાં, છાપરાંની છતમાં અને એવી એવી ગુપ્ત જગાઓમાંજ તે માળો બાંધીને રહે છે.

ખીસકોલના દાંત જો કે લાંબાને મજબુત હોય છે પણ બિલાડીની રાક્ષી જેવા અણીદાર નહિં હોવાથી તે માંસ ખાઇ શકતી નથી.

પરંતુ છોડાંવાળા દાણા, ગરવાળાં ફળ, કુમળી કુમળી કુંપળો અને છોડવા કાતરી ખાય છે.

સસલું:—એ પણ ખીસકોલીના જેવું બીકણ, ચપળ અને સાંભળવાની તેજ શક્તિવાળું પ્રાણી છે. તેના દાંત પહોળા અને મજબૂત હોવાથી તે કોઇ પણ વસ્તુ કાતરી ખાય છે. પણ માંસ ખાતું નથી. પણ નાના છોડવા કુંપળો અને દાણા ખાય છે શરીરનો રંગ રાખોડી રતુમેડો કે બદામી, ધોળો અને રૂવાંટી, ટુંકી, ઘટ તથા સુંવાળી હોય છે, ને પુછડી ઘણી ટુંકી હોય છે, એના પાછલા બે પગ મોટા મજબુત અને હોવાથી તે ઉપરા ચાપરી મોટી ફાળો ભરી શકે છે. અને મોઢાપરની મૂછોના વાળને લીધે તે અંધારામાં પણ રસ્તો શોધી શકે છે.

સસલું ઘણું ખરૂં તો વગડામાં લાંબા ઘાસના કલ્લાઓમાં, અને જાળાંઓમાં રહે છે. અને સમીસાંજે તજાંતુલ ખાવાને તે ખેતરો માં પેસે છે કોઇ વેળાતો તે ખેતરને ઘણું નુકસાન કરે છે. જેથી તેને પકડવાને લોકો પાંજરાં મુકે છે, ગોળીથી વીંધે છે. અગર કુ-તરા પાસે પકડાવીને મારી નાખે છે.

ખીસ્કોલી, સસલું, અને **ઉંદર** એ ત્રણે કાતરી ખાનારાં પ્રાણીઓના વર્ગનાં છે.

પાઠ. ૧૪ કુતરો.

સાહિત્ય:-કુતરો, વરૂ [નાર.] શિયાળ અને લોંકડીનાં ચિત્રો [તમામ અવયવો આબેહૂબ દેખાય તેવાં પિકચરો મેળવવાં.]

કુતરા ઘણી જાતના હોય છે. વસ્તીમાં રહે છે અને માણુસો પાળે છે તે કુતરા કાળા, ધોળા, રાતા વગેરે રંગના હોય છે. અને

જંગલી કુતરા એવા જુદા જુદા રંગના હોતા નથી. ઘણે ભાગે તેઓ કાળા હોય છે,

કુતરાના શરીરના મુખ્ય ત્રણભાગ પાડી શકાય. (૧) ડોકું (ધડ સાથે) પગ, અને પુંછડી.

ડોકાના ભાગમાં લાંબું અણીવાળું મ્હોં, નસ્કોરાંનાં બે ગોળ કાણાં, બે આંખો, બેકાન, માથું અને ગરદન આવેલી છે. **ધડમાં** ઉપરની બાજુએ **પીઠ**, આગલા **પગ** આગળ **છાતી**, અને પાછલા ભાગમાં **પેટ** આવેલું છે. શરીર ઉપર **રૂવાં અને ચામડી** જાડી હોવાને લીધે ટાઢ, તાપથી તેમનું રક્ષણ થઇ શકે છે.

પગ ચાર છે. તે લાંબા અને મજબૂત તેમજ છાતી પહોળી હોવાથી બહુવેગથી દોડી શકે છે. આગલા બે પગે પાંચપાંચ અને પાછલા બે પગે ચાર ચાર મળીને કુલ અઢાર **આંગળાં** હોય છે. અને આંગળાંને છેડે તીણા **નહોર** હોવાથી દોડવું, ભોંય ખોતરવી, શિકાર કરવો વિગેરે સહેલાઇથી કરી શકે છે.

પુછડી:—સઘળા કુતરાની પુછડી વાંકી હોય છે જ્યારે તેઓ ખુશી હોય છે ત્યારે તેને હલાવે છે ને બીએ ત્યારે પાછલા બેઉ પગ વચ્ચે ઘાલેછે. એ પુછડીમાં **સ્થિતિ સ્થાપકતા**નો ગુણ છે. ગમે તેટલા પ્રયત્નોથી પણ તે સીધી નહીં થતાં વાંકીને વાંકીજ રહે છે.

કુતરાંનો ખોરાક:—ગામમાં રહેનારાં કુતરાં અનાજ, છાશ, દૂધ માંસ વિગેરે ખાય છે. પણ માંસ તો કવચિતજ ખાય છે. જંગલી કુતરાંઓ ફક્ત માંસથીજ પોતાનો નિર્વાહ ચલાવે છે. કુતરાના મોની નીચે મોટા અણીવાળા દાંત છે તેને **રાક્ષી** કહે છે. તે સિવાય બીજા દાંતો અણીવાળા છે **દાઢો** ન હોવાથી કુતરો પોતાનો ખોરાક કકડા કરીને ગળી જાય છે.

મોંની અંદર **જીભ** છે તે સુંવાળી અને ચલકતી હોય છે. જ્યારે તે હાંફે છે ત્યારે ભીની જગ્યામાં બેસી જીભ બહાર કાઢે છે એટલે તેમાંથી **લાળ** વછુટે છે. આપણો પરસેવો જેમ ચામડી વાટે-બહાર નીકળી જાય છે તેમ કુતરાનો પરસેવો જીભ વાટે બહાર નીકળે છે.

ઉત્પત્તિ:—કુતરામાં **નર** અને **માદા** બે જાત હોય છે. નર ને કુતરો અને માદાને કુતરી કહેવામાં આવે છે. તે માદા (કુતરી) જ્યારે વિઆય ત્યારે ચાર પાંચ કે તેથી વધારે બચ્ચાં અવતરે છે તે **કુર કુરીઆં** કહેવાય છે. જન્મ્યાં ત્યારથી આશરે બે અઠવાડાયાં સુધી તેમની આંખ બીડાઇ રહે છે પછી ઉઘડે છે. જ્યારે આંખો ઉઘડે છે ત્યારે તે કુતરી સાથે ફરે છે ને ખોરાક શોધતાં તથા ખાતા શીખતાં સુધી તે ધાવીને ઉછરે છે.

સ્વભાવ:—કુતરાં નિમક હલાલ જોરાવર અને હોશિયાર હોય છે. તેનામાં **વાસ** પરખવાની પ્રબળ શક્તિ હોય છે. તેને જે જે શીખવીએ તે બધું ચલાકીથી શીખી લે છે. ઉંઘ બહુ થોડી હોય છે. જરાક પણ અવાજ થતાં જાગી ઉઠી સાવધ થઇ જાય છે. થોડું ખાવાનું મળે તો તેથી સંતોષ રાખી ચલાવી લે છે. તેને જ્યારે કંઈ દુઃખ થાય ત્યારે તે રડે છે. તેના રૂદનનો અવાજ ભયંકર લાગે છે. આટલું છતાં કુતરાની જાત **અદેખી** હોય છે. એક કુતરૂં બીજા અજાણ્યા કુતરાને પોતાના સ્થાનકમાં કદી પણ આવવા જવા દેતું નથી; ભસી કરડીને પણ કાઢી મુકે છે.

પાઠ ૧૫ મો. કુતરાની જાતનાં પ્રાણી.

સાહિત્ય:—(પાછલા પાઠમાં જણાવ્યું છે તેજ.)

કુતરાને મળતા પ્રાણીઓ ત્રણ છે.

(૧) વરૂ. (નાર) ૨ શિયાળ, અને (૩) લોંકડી.

વરૂ:—વરૂના શરીરનો ઘણો ભાગ કુતરાને મળતોજ આવેછે. કુતરાની માફક તેના ડોકમાં પણ મ્હોં, નાક, આંખો, કાન, ગળું વિગેરે બધું છે. વરૂનું મ્હોં કુતરાના જેવું લાંબુ, સરખા આકારનું અને સરખી જાડાઇનું હોય છે. કુતરાની માફક તેને પણ બે જડબાં છે. અને આગલા દાંત અણીદાર તથા પાછલા દાંત દાઢો જેવા હોવાથી તેને ખોરાક ચાવવાની સુગમતા પડે છે. કુતરાથી ખોરાક ચાવી શકાતો નથી.

કુતરાના કાન ટટારને ઉભા હોય છે. આંખ મોટી હોય છે. અને પુછડી કુતરાના જેવી વળેલી નહિં પણ સીધી હોય છે. તેની ગરદનના વાળ બરછટ હોવાથી કુતરા કરતાં તે જાડી લાગે છે. અને તેના પગ તથા નળા કુતરાને મળતાછે.

વરૂ શિકારી પ્રાણી હોવાથી ડુંગરો અને જંગલોમાંજ રહે છે ઘણું કરીને ઠંડા દેશોનાં જંગલોમાં વરૂ વધારે હોય છે, અને ત્યાં તે બોડ ખોદીને તેમાં ભરાઇ રહે છે રાત્રે કોઇ વખત તે વસ્તીમાં ઘુસી જઇ બકરૂં કે ઘેટું મારી નાખે છે.

વરૂ જાતનું જો કે બીકણ હોવા છતાં તેનો ચહેરો વીકરાળ લાગે છે. કુતરા કરતાં ઘણું જોરાવર હોય છે. અને જ્યારે તેને બહુજ ભૂખ લાગી હોય છે ત્યારે તે ઘણુંજ છાતીવાળું અને વિકરાળ જણાય છે. ને તે વખતે માણસ ઉપર હુમલો કરવામાં પણ પાછું પડતું નથી.

શિયાળ:—એનો રંગ કાબર ચીતરો, બદામી અને કાળાશ

પડતો છે. ડાચું વરૂ કરતાં વધારે અણીવાળું અને પુંછડીએ વાળનો જથ્થો હોય છે. તેની આંખો નાની, ગોળ, અને ભૂરાશ પડતી હોય છે. તે વરૂ અને કુતરા કરતાં નાનું હોય છે પણ ઘણી બાબતોમાં તેમને મળતું આવે છે.

શિયાળ ટોળામાંજ રહે છે અને ટોળે મળીનેજ શિકારે જાય છે. એ પ્રાણી ઘણું પકકું ખંધુ અને લુચ્ચું છે. તેની લુચ્ચાઇની ઘણી વાતો આપણે વાંચીએ છીએ અને સાંભળીએ છીએ. જો લાગ ફાવેતો ગામમાંથી બકરાં કે ઘેટાંનાં બચ્ચાં અને મરઘડાં લેઈ જાય છે. ઘણી વખતે તે સીંહને વાઘની પાછળ ફરતું ફરે છે. અને તેમણે શિકાર મારી ખાતાં ધરાઈ રહેવાથી પડયો મુકયો હોય તે તે ખાઇ જાય છે અને કોઇ વખત સીંહ વાઘને છેતરવામાં પણ પાછું હઠતું નથી.

લોંકડી:—એનો દેખાવ પણ ઉપરનાં પ્રાણીઓને મળતોજ છે તેના કાન વરૂ જેવા, શિયાળના જેવું અણીદાર, મોંમાથું ગોળ, પગ ટુંકા, આંખમાં બિલાડીના જેવી ફાટ, અને પુંછડીએવાળનો ભારો હોયછે. તથા વરૂ, શિયાળ કરતાં નાનું હોય છે.

લોંકડાને શિયાળનો પિત્રાઇ ભાઇ કહીએ તો પણ ચાલે કારણકે તે લુચ્ચાઇમાં શિઆળથી કોઇ રીતે ઉતરે તેવું નથી. ટોળામાં રહેતું નથી. પણ રાત્રે એકલુંજ શિકારની ખોળ કરવા નીકળે છે. મરઘાં, સસલાં અને ઉંદર વીગેરે તે મારી ખાય છે પણ તેને માંસ કરતાં ફળ બહુ ભાવે છે. જેથી તે શેરડીના વાઢમાં અને દ્રાક્ષના માંડવામાં પેસી જઇ ઘણું નુકશાન કરી નાખે છે.

પાઠ ૧૬ મો. બિલાડી

સાહિત્યઃ—બિલાડી અને તેનાં બચ્ચાંનું ચિત્ર.

બિલાડી બે જાતની હોય છે. (૧) વસ્તીમાં ઘરોમાં રહેનારી અને. (૨) જંગલમાં રહેનારી. પહેલી જાતની ઘરમાં રહેનારી બિલાડીઓ રાંધેલું અનાજ, રોટલી, ઘી, દૂધ, અને ઉંદર વગેરે નાનાં પ્રાણીઓ મારીને નિર્વાહ ચલાવે છે. અને બીજી જાતનાં જંગલી બિલાડાં તો હમેશાં ઘાતકી અને માંસાહારીજ હોય છે.

બિલાડીના શરીરના ત્રણ ભાગ પાડી શકાય. (૧) ડોકું, (૨) ધડ અને (૩) પગ.

ડોકવાળા ભાગમાં મ્હોં, નાક, આંખો, કાન, માથુ અને ગરદન છે મ્હોંમાં બે જડબાં, તીણા અણીદારને મજબુત દાંત, તથા ખડબચડી અને કાકરવાળી જીભ આવેલી છે. મ્હોં ઉપર આવેલી મૂછોના જાડાવાળને લીધે તે અંધારામાં કોઇ પણ વસ્તુ ઓળખી કાઢે છે. આંખો માંજરી, ચળકતી, અને અંધારામાં પણ સુઝી શકે તેવી તેજદાર હોય છે. માથાનો ભાગ આંખો ઉપર ઉભો હોવાથી તેનું મોઢું કંઇક બિહામણું લાગે છે. કાન ટુંકા અને ઉભા હોવાથી જરા પણ અવાજ થતાં તે ચેતી જાય છે અને ગરદન ટુંકી હોય છે.

ધડવાળા ભાગમાં છાતી, પેટ, પીઠ અને પુંછડી આવેલી છે. બિલાડીના શરીર પર રૂંવાટી હોવાથી તેને ટાઢ તાપ લાગતાં નથી. વળી બિલાડીના શરીર પર ચટપટા પણ હોય છે. અને પૂછડી લાંબી હોય છે.

પગ ટુંકા અને મજબુત હોવાથી દોડવું ઠીક ફાવે છે. આ-

ગલે પગે પાંચ પાંચ અને પાછલા પગે ચાર ચાર આંગળાં હોય છે. અને આંગળાંને છેડે કઠણ, તીણા તથા અણીદાર **નહોર** હોય છે આપણે જેમ મ્યાનમાંથી તરવાર બહાર ખેંચી કાઢીએ છીએ તેમ બિલાડી પંજામાંથી એકદમ નહોર કાઢી શકે છે. અને તેનાવડે તે પોતાનો શિકાર મારી પાડે છે. નહોર વધીને મોટા થવાથી પંજામાં સમાય નહિં ત્યારે ઝાડનું થડ, લાકડું અગર એવી કોઇ બીજી ચીજ સાથે ઘસીને નાના કરે છે.

બિલાડી પોતાનાં બચ્ચાં પર બહુ પ્રીતિ રાખે છે જ્યારે તે વિઆય છે ત્યારે ૨ થી ૬ સુધી બચ્ચાં આવે છે. તેનામાં બે જાત છે. નર અને માદા નરને **બિલાડો** અને માદાને **બિલાડી** કહે છે. બિલાડીનાં બચ્ચાં નાનાં હોય છે ત્યારે બહુ મનોહર લાગે છે. અનાજ, અને કપડાં લત્તાં વિગેરે કરડી ખાનારા ઉંદરોને તો બિલાડી દેખે છે ત્યાંથી મારી નાખી ખાઇ જાય છે. બિલાડીના ચાલવાથી બિલકુલ અવાજ થતો ન હોવાથી ઉંદરો વહેલા સપડાઇ જાય છે. બિલાડી માણુસ અને કુતરાંથી બીએ છે તેમજ વધુ ખીજવાયલી હોય તો સામી થઇ જવામાં પણ પાછી પાની કરતી નથી.

પાઠ ૧૭ મો. બિલાડીની જાતનાં પ્રાણી.

સાહિત્યઃ—વાઘ, સિંહ, અને વાઘણુ, સિંહણનું બચ્ચાં સાથેનું ચિત્ર.

વાઘ અને વાઘ એ ઘણું વીકરાળ અને ઝનુની તથા ભયંકર પ્રાણી છે. આખી દુનિયાંમાં સિંહ સીવાયનાં બધાં જાનવરો કરતાં વાઘ બહુ જોરાબર હોય છે. તે ડુંગરો અને જંગલોમાંજ રહે છે. ઘણું કરીને તે વસ્તીમાં તો આવતોજ નથી.

વાઘના શરીરના તમામ અવયવો બિલાડીને મળતાજ છે. બિલાડીએ વાઘની માશી કહેવાય છે માટે માશીની જાતનોજ ભાણેજ હોય એમાં કાંઈ નવાઈ નથી. વાઘના શરીર ઉપર ચટાપટા હોય છે અને પીઠ મજબુત હોવાથી તે ઘણો બોજો ઉઠાવી શકે છે જનાવરોને પાણી પીવાનાં ઠેકાણાં જેવાંકે નદી, નાળાં, ઝાડી, ડુંગર વિગેરે જગાઓમાં વાઘ સંતાઈ રહે છે. કારણકે ત્યાં પાણી પીવા આવનાર જનાવરોને સહેલાઇથી મારી શકાય.

વાઘ સિંહના કરતાં લાંબો પણ કંઇક નીચો હોય છે. તે લોહીનો એટલો બધો ચાખેલ હોય છે કે ભૂખ્યો હોય યા નહોય તોપણ પ્રાણીઓને મારી નાખે છે. તેના શરીરમાંથી ઘણી ગંધ નીકળે છે જેથી પ્રાણીઓ ચેતી જાય છે અને ગંધ આવતાંજ નાસવા મંડી પડે છે. તેને જીવતો પકડવો એ બહુજ મુશ્કેલી ભરેલું કામ છે. પાળેલા વાઘે પણ જો માંસ ચાખ્યું તો તે જાતિ સ્વભાવ પર જઇ ઘાતકી બની જાય છે. વાઘને તરતાં સારૂ આવડે છે પણ તે દેવતાથી ભય પામીને નાશી જાય છે. વાઘ આવો સમર્થ હોવા છતાં આળસુ બહુ હોય છે. પોતાની પાસે થઇને શિકાર જતો હોય તોપણ તે બેસીજ રહે છે. પ્રભુએ વાઘમાં આળસનો આવો ગુણ ન મુકયો હોત તો તે બધી દુનિયાંને ઉજડ કરત.

દિપડા અને **ચિત્તા** એ વાઘની જાતનાં પ્રાણી છે.

દિપડાએ વાઘ કરતાં નાનું પણ દેખાવડું, ચંચળ, અને બળવાન પ્રાણી છે. તેના ડીલનો રંગ ઝાંખો પીળો હોય છે અને શરીરપર ફુલના આકારનાં જરા ગોળ અને કાળાં ચાઠાં હોય છે. તે ડુંગરાઓ અને જંગલોમાંજ રહે છે અને કોઇ કોઇ વખત ઢોર તથા માણસોને આંતરી ઘણાં હેરાન કરે છે.

સીંહ:—આ પ્રાણી બધાં જનાવરોમાં સૌથી વધારે બળવાન છે સીંહ એ વનનો રાજા કહેવાય છે તેને **શાર્દુલ** અને **કેશરી** પણ કહે છે આપણા દેશમાં તો તે કોઇકજ ઠેકાણે માલમ પડે છે. કાઠિઆવાડમાં **ગીરનાં જંગલ** સિવાય બીજે ક્યાંઇ તે જોવામાં આવતો નથી તેનું તમામ શરીર બિલાડી અને વાઘને મળતું આવે છે. પણ વાઘ કરતાં સીંહ ઉંચો હોય છે. તેની આંખો અગ્નિના ગોળાની માફક ચળકતી હોય છે અને ડોક ઉપર લાંબા, કાળાશ પડતા અને સુંવાળા વાળ હોય છે તેને **યાળ** અથવા **કેશવાળી** કહે છે.

સીંહ પોતાનો શિકાર છાનોમાનો પકડતો નથી પણ ચેતાવીને પકડે છે અને જ્યારે ભૂખ્યો થયો હોય ત્યારેજ તે બીજાં પ્રાણીને મારે છે તોપણ તે માણસનો શિકાર તો ભાગ્યેજ કરે છે. સીંહનો શિકાર કરવો કે જીવતો પકવો તે બહુ વિકટ અને જીંદગીના જોખમનું કામ છે.

સીંહ અને વાઘ ઘણાં વરસ જીવે છે. સીંહ કરતાં સીંહણ અને વાઘ કરતાં વાઘણ વધારે ડંસીલી અને જોરાવર હોય છે. સીંહણ તથા વાઘણ આખા જીવનમાં એકજ વાર વિઆયે છે અને તેમને ફક્ત બેજ બચ્ચાં અવતરે છે. (પ્રભુએ જો આ કુદરતી નિયમ તેઓને માટે ન રાખ્યો હોત ને બિલાડી તથા કુતરીઓની માફક વારંવાર વિઆવાનું અને એકી ફેરે ૭ ૭ બચ્ચાં અવતરવાનું નિર્માણ કર્યું હોત તો એ ઘાતકી પ્રાણીઓ વધી જાત ને પૃથ્વી ઉજડ થાત.)

વાઘની **ચરબી** દવાના કામમાં આવે છે. અને તેનું તથા સીંહનું **ચામડું** બિછાના તરીકે વપરાય છે. હિંદુ લોકો તે વ્યાઘ્રચર્મને પવિત્ર માને છે.

પાઠ ૧૮ મો. હાડકાં અને માંસના લોચા.

સાહિત્યઃ—હાડપિંજર અને મનુષ્ય આકૃતિનું પિકચર.

હાડકાંઃ—હાથ, પગ, પીઠ, છાતી, માથું વગેરે જગાપર દાબી જોતાં કઠણતા માલમ પડે છે. જે જે જગા કઠણ લાગે છે ત્યાં ત્યાં બધે હાડકાં છે એમ સમજી લેવું. એ બધાં હાડકાંનું આપણું જે આખું શરીર બનેલું છે તેને **હાડપિંજર કહે છે.** (જુઓ ત્રીજી ચોપડીનો પાઠ ૬૫ મો.

હાડકાંનું કામ શરીરના માંસવાળા ભાગોને મદદ કરવાનું છે. જેમ હાડકાં મજબુત અને કસાયલાં હોય તેમ શરીર વધારે બળવાન હોય. જુદાં જુદાં પ્રાણીઓનાં હાડકાંના ઘાટ જુદા જુદા હોય છે. **ગોકળગાય, કરોળીયા, પતંગીઆં** અને **ઇયળ** જેવાં પોચા શરીરવાળાં જંતુઓ, જાનવરો તથા પ્રાણીઓને બીલકુલ હાડકાં હોતાં નથી. આપણા શરીરમાં ૨૦૦ ઉપરાંત હાડકાં છે.

માણસના શરીરના (૧) ડોકું. (૨) ધડ અને (૩) **હાથપગ** એ ત્રણ ભાગ છે. ડોકાના ભાગમાં માથું (ખોપરી સહીત) કાન, આંખો, નાક, મ્હોં, દાઢો જડબાં વિગેરે ભાગોના હાડકાં આવેલાં છે ધડવાળા ભાગમાં ડોકું, અને હાથપગ સીવાયનો તમામ ભાગ અને તેનાં હાડકાં આવેલાં છે કરોડ, છાતી, પાંસળીઓ, કમર, નળા વિગેરે ભાગો નાનાં મોટાં હાડકાંઓના સંધાનથી થયેલાં છે. હાથનાં હાડકાંમાં ભૂજા, હાથ ને પંઝો એ ત્રણ મુખ્ય ભાગ છે અને પગનાં હાડકાંમાં સાથળ, નળો, ઘુંટી અને પંઝો એ ચાર મુખ્ય ભાગ છે. હાથનાં કાંડાંનાં હાડકાં નાનાં અને આંગળીઓનાં મોટાં હોય છે અને પગનાં હાડકાં જાડાં, ભારે, અને દેખાવમાં કદરૂપાં હોય છે. આ

ઉપરથી જણાય છે કે શરીરમાંના અગત્યના અવયવો હાડપિંજરમાં (હાડકાંના ખોખામાં) બહુ સંભાળ પૂર્વક ગોઠવેલા છે.

હાડકાં રંગે ધોળાં, કઠણ અને મજબુત હોય છે. માણસના મુડદાને બાળે છે ત્યારે હાડકાં બળી જઇને કળીચૂના જેવી રાખ પડી રહે છે.

જો પ્રભુએ શરીરમાં હાડકાં ન બનાવ્યાં હોત તો આપણું શરીર ટટાર ન રહી શકતાં એક ઢગલા જેવું જણાત અને આકાર માલમ પડત.

ખોપરી ચહેરો અને છાતી ઇત્યાદિનાં હાડકાં શરીરના અંદરના ભાગોનું રક્ષણ કરે છે.

હાથીનાં હાડકાં હાથીદાંત તરીકે વપરાય છે તેમ કોઇ કોઇ જાનવરોનાં હાડકાં ઘણાં કામમાં આવે છે ને તેની કેટલીક ચીજો બને છે.

માંસ—આપણું હાડપિંજર એક સંચા જેવું છે. તેમાં ઘણી જાતની ક્રિયાઓ થાય છે. જેમ કે ગરદન આમ તેમ ફરે છે, કાંડુ વળે છે, હાથ ઉંચો થાય છે પગ ગમે તેમ વાળી શકાય છે, ચલાય છે, દોડાય છે. એ બધી ક્રિયાઓ હાડકાં અને માંસના લોચા બંન્નેથી થાય છે.

આપણા શરીરની ચામડી ઉતારી લેતાં શરીરપર બધે રાતું માંસ જણાય છે જોકે માંસ બધે ઠેકાણે રાતું હોતું નથી પણ લોહી લાલ હોવાથી અને માંસમાં લોહી મળી ગયેલું હોવાથી માંસ લાલ જણાય છે પણ જો માંસના લોચાને પાણીથી ધોવામાં આવે તો લાલ રંગ જતો રહીને લોચા ધોળાશ પડતા જણાશે.

માંસના લોચા—આપણા શરીરમાં ગતિ ઉત્પન્ન કરે છે.

આપણા શરીરમાં લગભગ નાના મોટા મળીને પાંચસો ઉપરાંત લોચા છે. કોઇ લોચા હાડકાંની ઉપર, કોઇ હાડકાંની વચમાં, અને કોઇ ચામડી તથા હાડકાંઓની વચમાં આવી રહેલા છે.

હાથ ઉંચકાય છે ત્યારે તેમાંનુ માંસ નાનકડા દેડકાના જેવું ફુલીને ગોટલો બને છે તેમજ હાથ લાંબો કરીએ છીએ ત્યારે માંસ પેશી લાંબી થાય છે અને ગોટલો બેશી જાય છે. **માંસ પેશી**(માંસના લોચા.) રેસાઓની બનેલી છે અને રબ્બરની માફક તે લાંબી ટુંકી થઇ શકે છે જેથી સાબિત થાય છે કે માંસના લોચામાં **સ્થિતિ સ્થાપકતાનો** ગુણ છે.

ચાલવું, ફરવું, દોડવું, ઉઠવું, બેસવું, કસરત, ડ્રિલ અને કંઇપણ કામ આપણે કરીએ છીએ તે બધું માંસના લોચા વડેજ બની શકે છે. એકલુંજ હાડ પિંજર (માંસના લોચા વગરનું) કાંઇ પણ કરી શકતું નથી. ચોક્કસ યાદ રાખવું કે કોઇપણ જાતની શરીરની ક્રિયા માંસના લોચાથીજ થાય છે.

માંસના લોચા એ એક ઇંદ્રિય છે તે પણ ધ્યાનમાં રાખવું જોઇએ કારણ કે. જીભમાં રહેલા માંસના લોચાથી બોલી શકવાને મદદ મળે છે અને ખાવાની કોઇપણ વસ્તુના ગુણ દોષ જાણી શકાય છે. હથેળીની અંદર રહેલા લોચાથી કોઇપણ પદાર્થની કઠણતા કે નરમાશ જાણી શકાય છે અને કોઇ પણ વસ્તુને હાથમાં ઉછાળી જોતાં તેના વજનનું આપણને ભાન થાય છે.

પાઠ ૧૯ મો. ચામડી.

સાહિત્યઃ—સૂક્ષ્મદર્શક યંત્ર.

તમામ પ્રાણીઓના શરીરનું ચામડી એ કુદરતી ઢાંકણુ છે.

ચામડીને લીધે શરીર સુંવાળું લાગે છે. અને હાડકાં તથા માંસના લોચાઓ આંતરડાં, નસો વિગેરે શરીરના અંદરના ભાગોનું રક્ષણ થાય છે.

ચામડીમાં ત્રણ પડ હોય છે. (૧) ઉપલું (૨) વચલું. અને (૪) અંદરનું. શરીરમાં ઢીમાં, ફોલ્લા, ગોડ વીગેરે નીકળે છે. તથા દાઝીએ છીએ ત્યારે ઉપલું પડ ઉપસી આવે છે અને ખેંચાય છે. આ પડમાં લોહી હોતું નથી તેમ તેને ચીરવા કાપવાથી કંઇ દુઃખ પણ થતું નથી. ઘા રૂઝાતો જાય છે તેમ ધીરે ધીરે ઉપસેલી ચામડી ખરી પડે છે અને નવી ચામડી આવતી જાય છે. તે નવી ચામડી શરીરની સાથે એવી સજ્જડ રીતે મળી જાય છે કે દરદ ક્યાં હતું તેની નિશાની પણ જતે દહાડે રહેતી નથી. **સાપ** પોતાની ચામડી દરવર્ષે ઉતારે છે કે જેને આપણે **કાંચળી** કહીએ છીએ તે પણ ચામડીનું સૌથી ઉપલું પડ સમજવું.

(૨) **વચલું પડ.** આ પડ ઘણા રેસાઓના અનુસંધાનથી બનેલું છે. અને રેસાઓની વચમાં જ્ઞાનતંતુઓ હોવાથી આ પડને કંઇ પણ ઘેંચાતા તરત ખબર પડી જાય છે. અને દુઃખ થાય છે.

(૩) **અંદરનુંપડ.** આ પડમાં લોહીની ઘણીજ ઝીણી નસો (**રક્ત વાહિનીઓ**) એક બીજી સાથે સજ્જડ જોડાયલી અને ગુંથાએલી હોવાથી તેને જરાપણ ઘસારો લાગતાં અંદરથી લોહી નીકળે છે ને આપણને દુઃખ થાય છે. આ પડમાં લોહી પુષ્કળ હોવાથી લાલ લાલ જણાય છે. અને એટલું બધું આળું હોય છે કે તેને આંગળી અડાડતાં પણ ખમાય નહિં. આ પડની ચામડી ઘણી કુમળી હોવાથી ખુલી ન રહી શકે માટે તેનાપર પ્રભુએ બે પડનું ઢાંકણુ કરેલું છે.

સૂક્ષ્મદર્શક યંત્રવડે જોતાં ચામડીમાં ઘણાંજ **ભીંગડાં** હોય છે સાંભળ્યું છે કે એક રૂપીઓ માય તેટલી જગામાં આશરે ૨૫૦) ભીંગડાં હોય છે. અને તે ભીંગડાંમાં પણ પાછાં ઝીણાં ઝીણાં કાણાં હોય છે.

એ કાણાંને છિદ્રો કહે છે. આપણા શરીરપર લગભગ ૬૦ લાખ સુધી એવાં છિદ્રો હોય છે એ છિદ્રો મારફતે શરીરમાંનો મેલ પરસેવારૂપે બહાર નીકળે છે.

ચામડીથી શરીર શોભીતું થાય છે, શરીરના અવયવોનું રક્ષણ થાય છે. શરીરમાંનો મેલ પરસેવા રૂપે બહાર નીકળી જાય છે. વળી ચામડીમાંથી વાળ [રૂંવાટી] ઉગે છે. તે તેનું રક્ષણ કરે છે આપણે શરીરે તો વાળ થોડા યા નહિં જેવા હોય છે. પણ ઘેટાં બકરાં વિગેરેના ડીલપર પુષ્કળ વાળ હોય છે. જે પ્રાણીઓના ડીલપર ઘણા વાળ હોય તેમની ચામડી પાતળી, અને ઓછા વાળ હોય તેમની જાડી હોય છે. હાથી તથા ગેંડાના ડીલપર વાળ ઓછા હોય છે તો તેમની ચામડી પણ જાડી હોય છે જેથી ટાઢની મોસમમાં તેમને ટાઢ વાતી નથી.

માણસોના શરીરની ચામડી પણ બધી સરખી હોતી નથી. હથેલીની અને પગનાં તળીઆંની ચામડી જાડી હોય છે. શરીરનો જે ભાગ હવામાં હમેશાં ખુલ્લો રહે છે અને જેને વધારે મહેનત પડે છે તે ભાગ લઠ્ઠ અને સખત હોય છે. અને તેથીજ મજુરોના હાથપગ ચામડા જેવા સખત હોય છે.

પાઠ ૨૦ મો. ચામડું.

સાહિત્ય—(ચામડાં અને તેની ચીજો)

પાછલા પાઠમાં આપણા જાણવામાં આવી ગયું કે આપણા

શરીરની ચામડી **છિદ્રાળુ, રેસાઓથી ગુંથાએલી, અને રૂંવાટી વાળી** છે. ચામડીનાં પડ એક બીજા સાથે સજ્જડ ચોંટેલાં હોય છે. આપણી ચામડીનો કાંઇપણ ઉપયોગ થતો નથી. પણ જનાવરોનાં ચામડાંના જોડા, પાકીટ, પટા, બુટ ચોપડીઓનાં પૂંઠાં, મસક, પખાલ, ઘોડાનાં જીન હાથનાં મોજા. વિગેરે ઘણી જાતનો સામાન બની શકે છે.

ગયા પાઠમાં આપણે ભણી ગયા કે "જે પ્રાણીઓનાં શરીરનું રક્ષણ ઘણુવાળ, પીંછાં અને રૂવાંથી થાય, તેમની ચામડી પાતળી અને બીજાઓની જાડી હોય છે." માણુસો તથા પંખીઓની ચામડી પાતળી અને પશુઓ જેવાં કે ભેંસ, પાડા, બળદ, હાથી ગેંડા, વિગેરેની ચામડી જાડી હોય છે. પશુઓની એ જાડી ચામડી તેનેજ **ચામડું** કે **ચામડાં** કહે છે. જેમ ચામડી વધારે જાડી હોય તેમ વધારે મજબુત અને ટકાઉ હોય તે ધ્યાનમાં રાખવું.

મુએલાં પશુઓને ચમારવાડામાં લેઇ જઇ ચમાર લોકો તે મુડદાંની ચામડી ઉતારે છે. ચામડીને માંસ લોહી તથા હાડકાંથી અલગ કરે છે ત્યારે તે ચામડીને **આળાં** કહે છે તેને વધારે વાર રહેવા દેતો સડી જઇ ખરાબ થઇ જાય જેથી ઉતરડીને તુરત તેને પકવવાના [કમાવવાના] ઉપાયો કરવા માંડે છે.

પકાવ્યા. (કમાવ્યા] વગરતું ચામડું ભેજવાળું અને નરમ હોય છે. ચામડાને સુકવે નહિં તો તે કોહવા માંડે છે. તેમજ ઘણું સુકવવામાં આવે તો ખરબચડું અને સખત થાય છે તથા તરડે છે, અને ઘડી વાળીએ તો તુટી જાય છે.

કમાવેલું ચામડું સુંવાળું હલકું અને વળે એવું નરમ થાય છે તે જલદીથી તુટતું નથી. તેમજ તે લાંબી મુદત સુધી ટકી શકે છે. અને તેમાં પાણી પણ ઉતરી શકતું નથી,

ચામડું કમાવવાને માટે ચમાર લોકો આળાં ચામડાંને ધોઇ નાખી આકડાનું દૂધ લગાડે છે. એટલે વાળ ખરી પડે છે. અગર ચુનાના પાણીમાં બાર પંદર દિવસ સુધી પલાળી રાખવાથી પણ વાળ ખરી પડે છે, પછી એક મ્હોટા વાસણમાં અગર કુંડમાં ભરી તેમાં બાવળ આવળની છાલ, ને હરડાં બેડાંનો ભૂકો વીગેરે નાખી એક રસ કરી તેમાં ચામડાં બોળી મુકી, દસ પંદર દિવસે બહાર કાઢી તેના કોથળા કે કોથળીઓ સીવી ફરીથી પાછો ઉપરનો મશાલો ભરી એકાદ અઠવાડીયું ટાંગી મુકે છે. પછી તેને ધોઈ, તેલ ચોપડી સુકવવા મૂકે છે. સુકવ્યા પછી રાંપીથી સાફ કરે છે એટલે ચોકખું ચામડું થાય છે ને તેની જે ચીજો બનાવવી હોય તે બને છે. જેમ જેમ ચામડાંને ઉંચી કારીગરીથી પકવવામાં આવે છે તેમ તેમ તેની કિંમત વધતી ગણાય છે. કેટલાક એવી ઉંચી જાતનાં ચામડાં હોય છે કે ૧ શેર લેવા જતાં તેની કિંમતના ત્રણ રૂા. આપવા પડે છે. કમાવેલાં ચામડાં બે પ્રકારનાં હોય છે. [૧] **કુમળું** અને [૨] **સખત.** બકરાં, ઘેટાં, વાછરડાં વીગેરેનાં ચામડાં કુમળાં હોય છે, તેનો ઉપયોગ હાથનાં મોજાં, પાકીટ વિગેરે નાજુક ચીજો બનાવવાના કામમાં થાય છે,

ગાય, ભેંસ, બળદ, પાડા, મગર, ગેંડા, હાથી, હરણ ડુક્કર, વિગેરેનું ચામડું જડું હોય છે. સંચાના પટા, ઘોડાનાં જીન, પખાલો ત્રાજવાં, કુલાં, કોસ, બુટ, વિગેરે બનાવવાના કામમાં તેનોઉપયોગ થાયછે.

હરણ અને વાઘનું ચામડું હિંદુ લોકો પવિત્ર માને છે ગરીબ લોકોમાં અને કેટલાક દેશોમાં ચામડાંનાં લુગડાં બનાવીને પહેરે છે. (જુઓ બીજી ચોપડી પાઠ ૬૦ માનું) ચિત્ર.

ચામડાં પકવવાના કુંડમાં ગંધાતાં ચામડાંની ખરાબ બદબો

હવાને બગાડી રોગ ઉત્પન્ન કરે છે. માટે તેવા કુંડ વસ્તીથી દૂર રાખવા જોઇએ.

પાઠ ૨૧ મો. ઉન.

સાહિત્યઃ—કાચું અને રંગેલું ઉન, કાશ્મીરીશાલ, બનાત, કામળા, ધાબળા, બનુસ વિગેરે ઉનનાં કપડાં અને સૂક્ષ્મદર્શક યંત્ર.

ઉનઃ—ઘેટાં અને બકરાંના શરીર ઉપરના જે વાળ તેને ઉન કહે છે ગરમ મુલકનાં ઘેટાં બકરાંનું ઉન જાડું અને ઠંડા મુલકનાં ઘેટાં બકરાંનું ઉન, નરમ, સુંવાળું તથા ઝીણું હોય છે. ઉનના તાંતણાને સૂક્ષ્મદર્શકથી તપાસતાં અપણા શરીરની ચામડીની માફક ભીંગડાં જણાય છે. આપણા પ્રાંતમાં ભરવાડ લોકો શિઆળો ઉતરતાં ઉનવાળાં પ્રાણીઓ પરથી ઉન કાતરી લે છે. તે **કાચું** ઉન કહેવાય છે.

આપણા પ્રાંત કરતાં **કાશ્મીર દેશનાં** બકરાંનું ઉન ઘણુંજ નરમ, સુંવાળું, ઝીણું અને સુશોભિત તથા કીમતિ હોય છે. તેની શાલો બનેછે તે પણ ભારે કિંમતની હોય છે. ગરીબ લોકો તે શાલો ખરીદી શકતા નથી. તે ઉપરાંત '**અંગોરા**' પ્રાતમાં '**અંગોરા**' નામનાં બકરાં થાય છે તેનું ઉન ઘણું નરમ, ભારે કીંમતી, અને રેશમ જેવું સુવાળું હોય છે. કાસ્મીરના ઉનની માફક તેની પણ શાલો, આલપાકા, ફલાલીન, મરીના, કોટીન, બનાત વીગેરે બને છે.

ઉંટ ઉપરથી જે વાળ ઉતારવામાં આવેછે તેના કામળા અને શેતરંજીઓ બને છે. આપણા પ્રાંતના ઉનનાં કામળા કામળીઓ,

ધાબળીઓ, દોરીઓ, અને ઘોડાના જીન તળે મૂકવાની દળીઓ વીગેરે બનાવે છે. પણ કાસ્મીર કે અંગોરાની માફક શાલ, આલપાકા જેવાં ઉંચી જાતનાં કાપડ બની શકતાં નથી. કારણકે આપણા પ્રાંતનાં ઘેટાં બકરાંનું ઉન જાડું હોય છે.

ઉનના ગુણઃ—પોચું, હલકું, સુંવાળું, હુંફાળું, રેસાવાળું, સ્થિતિસ્થાપક, અને પાણીને દૂર રાખનારૂં છે ઉનના તાંતણાઓને ગમે તે જાતનો રંગ લાગી શકે છે અને ગરમીને શોષી લઈ પોતાને કબજે રાખી શકે છે જેથી ઉનમાં ટાઢ દૂર કરવાની શક્તિ હોય છે રેશમ કે રૂ કરતાં ઉનનાં લુગડાં વધારે ગરમ ગણાય છે.

ઉનનાં લુગડાં શરદીની રૂતુ અને શિયાળામાંજ પહેરવાને કામ આવે છે ઠંડા દેશના લોકો ખાસ કરીને ઉનનાં કપડાંજ પસંદ કરે છે. તેની બહુ સાચવણી રાખવી પડે છે. નહિં તો તેમાં ઉધઈ, ઢુઆ, કસારી વિગેરે જીવ લાગી નુકશાન કરે છે. વખતો વખત તેને તડકે નાખતાં રહેવું અને લીંબડાનાં પાંદડાં તેની ગડીઓમાં મૂકવાં જેથી કપડાંનું રક્ષણ થશે.

પાઠ ૨૨ મો. ઘર.

સાહિત્યઃ—જુદાં જુદાં સ્થળનાં ઘરોનાં પિક્ચરો.

ઘરઃ—ગામડાંનાં ઘર ઘણે ભાગે માટીનાં બાંધેલાં હોય છે. અને મોટાં શહેરોમાં તો હજારો રૂા. ખરચી ઈંટો ચુનો અને પત્થરથી બાંધેલાં હોય છે. કોઈ ઘર બે માળનાં તો કોઈ કોઈ ઘરમાં ચાર, પાંચ અને છ છ માળ પણ હોય છે.

આ દુનિયાંના બંધારણ વખતે માણુસો ઘર બાંધીને રહેતાં નહોતાં જંગલોમાં અને મેદાનો તથા ડુંગરાઓમાં ખુલ્લાંજ પડ્યાં રહેતાં હાલ પણ કેટલાક જંગલી મુલકના જંગલ નિવાસી ભીલ લોકો ઘરબાર વગર જંગલમાંજ રહે છે. જુઓ—

"સૃષ્ટિ સમે સૌ માનવી વસતાં વનમોઝાર,
લડતાં એક બીજાથકી નહોતો સંપ લગાર."

ક૦ દ૦ ડા૦)

તે વખતે માણુસોની સ્થિતિ ખરાબ હતી. ધીમે ધીમે સુધારો થતાં થતાં માણુસો ઘર બાંધીને રહેવા લાગ્યાં ને તેમાં પણ વધારે સુધારો દાખલ થતાં હાલના જેવાં વિશાળ, અને રોનકદાર મકાનો બંધાવી રહેવા લાગ્યાં છે ઘર એ માનવ જાતિનું વિશ્રાન્તિ સ્થાન છે, ટાઢ, તાપ, વરસાદ, અને જંગલનાં જંગલી પ્રાણીઓ તથા ચોર લુંટારૂંથી આપણું રક્ષણ કરનાર ઘર છે. ઘર વિના આપણુને રહેવાનું બીજું એક પણ સ્થાન નથી.

માટી, પત્થર, ચુનો અને ઇંટોનાં, લાકડાનાં, પતરાનાં તથા વાંસડાઓના ઘર બંધાય છે ગરીબ લોકોને રહેવાનાં ઘરને ઝુંપડાં કરે છે. ચામઠીઆ અને રબારી જેવા ઠેકાણે ઠેકાણે રખડતા લોકો ડેરા તંબુઓ નાખી રહે છે તે પણ ઘર કહેવાય છે વળી ચીન દેશના લોકોતો વહાણુમાંજ ઘર કરીને રહે છે.

ઘર બાંધવા માટે લક્ષમાં રાખવાના નિયમો.

(૧) ઘર બાંધવા માટે ઉંચી જમીન પસંદ કરવી કે જેથી ચોમાસામાં ભેજ યા શરદી બીલકુલ લાગે નહિં અને સળેખમ, શરદી,

તથા મેલેરીઆનો રોગો ઉત્પન્ન થવા પામેજ નહિં.

(૨) આજુ બાજુ ગંધાતાં પાણીનાં ખાબોચીયાં, ઉકરડા, અને ખીચો ખીચ વસ્તી હોવી ન જોઈએ કે જેથી હવા બગડવા પામે નહિં અને બનતાં સુધી ઘરનું છાપરૂં ઉંચું કરવું.

(૩) ચોકખી હવા આવવાના માર્ગપર જાળીઆં કે બારીઓ મુકાવવી અને કોઈ પણ એક બાજુથી સૂર્યનાં કિરણો ઘરની અંદર આવી શકે તેવી વ્યવસ્થા કરવી.

(૪) રાંધવાનો ઓરડો અલગ રાખવો, અને ઘરનો એઠવાડ વહેવરાવવા એક ગટર કરાવવી તથા જમવાનો, સૂવાનો, લખવા વાં-ચવાનો ઓરડો, દિવાનખાનું વિગેરે જગાઓ જુદી જુદી રાખવી.

આ ઉપરાંત બીજા ઘણા નિયમો જાળવવાની જરૂર છે.

ઘરોને ચોકખાં રાખવાં:—વરસમાં બે વાર ઘરોને ચુનાથી ધોળાવીને સ્વચ્છ રાખવાં ઓરડા, ખુણા ખાંચરા, અને ઓટલાઓને હંમેશાં વાળી ઝુડીને સાફ રાખવાં ટુંકામાં એટલું લક્ષ્યમાં રાખવું કે ગંદકીવાળાં ઘરોનાં મનુષ્યો હીન આયુષ્યવાળાં તથા રોગ પિડીત હોય છે અને સ્વચ્છ, સુઘડ ઘરોમાં રહેનારાં મનુષ્યો, તંદુરસ્ત, આયુષ્યમાન, તથા શરીરે હમેશાં સુખી હોય છે. માટે ઘરોને સ્વચ્છ રાખવાને બહુજ કાળજી રાખવી.

પાઠ ૨૩ મો. વખત જાણવાની અસલી રીત.

સાહિત્ય:—છાયાયંત્ર અગર તેનું પિકચર તથા કલાક અને અર્ધ કલાકની શીશી.

છાયા યંત્રઃ—હાલ આપણે ઘડીયાળથી જોઇ શકીએ છીએ કે ૮ વાગ્યા અગર તો ૧૨ વાગ્યા. એ ઘડીયાળો તો થોડાં વરસ ઉપર નીકળી છે પણ તે પહેલાં તો ઓળા ઉપરથીજ વખત જણાતાં. અને તેને માટે છાયાયંત્ર નામનું એક સાધન વાપરતાં છાયા યંત્રની વચમાં એક ખીલો ઘાલી તેની એક બાજુ તરફ આંકડા આંકતા સૂર્યની ગતિ અને અજવાળાને લીધે ખીલાનો પડછાયો જે આંકડા ઉપર હોય તે પરથી અમુક વખત ગયો એમજ નક્કી કરી શકાતું. હાલનાં ઘડીઆળોની માફક તેમાં આંકડાઓનું ગોળ ચક્કર નહોતું પણ અર્ધગોળ હતું. પરંતુ રાત્રે અને વાદળાંવાળા દિવસે આ યંત્ર બીલકુલ ઉપયોગમાં આવે નહિ.

ઘડીયું—જોશી લોકો કાંસાના વાડકાને તળીએ ઝીણું કાણું પાડી તેને પાણી ઉપર તરતો મૂકી તેમાં ધીરે ધીરે પાણી ભરાઇ તે બુડી જાય ત્યારે એક ઘડી થઈ એમ ગણી ફરીને તરતો મૂકતા અને એવી રીતે ઘડીઓથી વખતનો શુમાર નક્કી કરતા.

શીશીઓ—માંકડાં અને રીંછ રમાડનારા મદારી લોકો ડુગડુગી વગાડે છે તેજ ઘાટની કાચની એક શીશી બનાવી લાલરેતી ભરે છે. તેના બંન્ને ખાનાંઓ વચ્ચે એક બારીક વેહ (કાણું) છે. ઉપલા ખાનાની સઘળી રેતી પેલા વેહમાં થઇને નીચલા ખાનામાં પડી જાય એટલે કલાક થયો કહેવાય. પરંતુ જો રેતી ઠલવાઈ જાય તે વખતે શીશીને ફરીથી ફેરવનાર કોઇ માણસ ત્યાં નહોય તો ત્યારપછીના બધા કલાક ખોટા વાગશે. નિશાળો, કચેરીઓ, અને ચોકી પહેરાઓ ઉપર આવી શીશીઓ આજસુધી વપરાતી હતી. પણ હવે તો ઠામ ઠામ ઘડીયાળો વપરાય છે જેથી આ શીશીનો

ઉપયોગ ભાગ્યેજ થાય છે ગામડાંઓની નિશાળોમાં હજી એ શીશીનો ઉપયોગ થાય છે. એવી શીશી અરધા કલાકની પણ હોય છે.

પાઠ ૨૪ મો. વખત જાણવાની નવી રીત.

સાહિત્ય. ઘડીયાળ. અને ઘડીયાળનું પત્તું.

જેમ જેમ સુધારો થતો ગયો અને માણસો વિદ્યા કળામાં આગળ વધતાં ગયાં તેમ તેમ વખત જાણવાની રીતમાં પણ ફેરફાર થતા ગયા. હાલનો જમાનો હુન્નર કળાનો હોવાથી વખત જાણવાની જુની પદ્ધતિઓથી ચોક્કસ ટાઇમ જાણી શકવો મુશ્કેલ પડતો અને ટાઇમનું કાંઈપણ નિશ્ચયપણું નહોતું. પણ આ નવી પદ્ધતિથી તો એક પળ અગર ક્ષણનો પણ ટાઇમમાં ફેરફાર પડતો નથી. ચોક્કસ ટાઇમ જણાવનારી આ નવી પદ્ધતિ તે આપણી ઘડિયાળોજ છે.

ઘડિયાળમાં એક ગોળ પતરૂં જડેલું છે તેને ચંદો કહે છે. ચંદાપર ૧થી ૧૨ સુધીના આંકડા એક જાતની જુની ભાષામાં લખેલા છે. ઘડિયાળ જોતાં શીખનારા ઉમેદવારે પહેલાં એ આંકડાઓનું ખુબ મનન કરવું.

ઘડિયાળની મધ્યભાગમાં બે કાંટા હોય છે. તેમાં એક મોટો અને બીજો નાનો કેટલા કલાક વાગ્યા તે નાના કાંટાપરથી સમજાય છે નાનો કાંટો તે અવર કાંટો, અને મોટો તે મિનિટ કાંટો છે. અવરકાંટો એક આંકડાપરથી બીજા આંકડાપર જાય તેટલામાં મિનિટ કાંટો આખો ચંદો ફરીવળી બાર ઉપર આવીને રહે છે. બારવાગે અને છવાગે બંન્ને કાંટાઓ એકમેકની ઉપર આવી જાય છે.

કેટલાંક ઘડિયાળોમાં ૬ના આંકડાની ઉપરની બાજુએ એક

ગોળ નાનકડા કુંડાળામાં સેકંડ કાંટો પણ મુકેલો હોય છે. તે કાંટો પોતાના કુંડાળામાં ૬૦ વખત ચક્કર ફરે ત્યારે એક મિનિટ થઈ કહેવાય.

ચંદાની પાછળ કમાન છે તેને કુંચી આપવાથી ઘડિયાળ ચાલે છે. ચાલતાં ચાલતાં કમાન ધીરે ધીરે ઉકલતી જાય છે તેથી એની સાથે સંબંધ રાખનારાં ચક્કરો પણ ચાલે છે. એ ચક્કરો સાથે કાંટાઓને સંબંધ હોવાથી ચક્કરો ફરવાની સાથે કાંટાઓને પણ પોત-પોતાની ગતિ મુજબ ફરવું પડે છે.

(શિક્ષકોએ ઘડિયાળ જોતાં શીખવવું.)

પાઠ ૨૫ મો. ત્રાજવાં.

સાહિત્ય:—ત્રાજવાં, કાટલાં, ખરી ખોટી દાંડી, અને અનાજ વિગેરે તોળવાની ચીજો.

આપણે વેપારી લોકોને ત્યાં અનાજ વિગેરે ચીજો લેવાને જઈએ તો તે ત્રાજવાં કાટલાં વડે તોળીને આપે છે. ઘી, તેલ જેવા પ્રવાહી પદાર્થો તોળવાને માટે સઘડો કરે છે. અને ત્રાજવાની દાંડી સમતોલ હોય તો તોળેલું વજન બરાબર છે એમ સમજવું.

ત્રાજવાની બનાવટ—એક ગોળ દાંડીના મધ્ય ભાગમાં કાણું પાડી, નાયણું બાંધી બંન્ને છેડે સરખે અંતરે કાણાં પાડી તેમાં પાંગરા બાંધી નીચે લોઢાનાં, પિત્તળનાં કે ચામડાનાં નાનાં મોટાં છાબડાં લટકાવે છે તે ત્રાજવાં.

સાચું ત્રાજવું. (ખરી દાંડી) દાંડીની વચ્ચેના કાણામાં એક મુઠો બાંધેલો હોય છે તે મુઠાથી દાંડીના બંન્ને તરફના ભાગો

સરખા લાંબા હોય, વજન પણ સરખું હોય, અને તેથી જોખેલા પદાર્થનું વજન મુકેલાં કાટલાની બરાબર હોય તે ખરી દાંડી કે સાચું ત્રાજવું કહેવાય.

દોઢ દાંડીનું ત્રાજવું (ખોટીદાંડી.) દાંડીની વચમાં કાણું નહોતાં આઘુ પાછું હોય. (નાથણાની એક તરફની દાંડી બીજી તરફની દાંડી કરતાં નાની મોટી હોય) અને તેથી એક ત્રાજવું ભારે અને બીજું હલકું હોય છે. લુચ્ચો વેપારીઓ ભારેમાં સોદો મુકે, અને હલકામાં વજન મુકીને ઓછો માલ પૂરો કરી દેખાડે છે. જેથી ગ્રાહકોને નુકશાન થાય છે. આવા ત્રાજવાને ખોટીદાંડીનું કે દોઢ દાંડીનું ત્રાજવું કહે છે.

ધડો—કેટલાંક ત્રાજવાંમાં એક બાજુના **પલ્લા** કરતાં બીજી બાજુનું પલ્લું નીચે જાય છે. તે નીચે જનારા બીજી બાજુના પલ્લાને સરખું કરવા માટે પહેલા પલ્લામાં જે વજન મુકવું પડે તે ધડો કહેવાય છે.

ધડાવાળા (નીચે જનાર) ત્રાજવામાં કાટલાં મુકી તથા બીજા (ઉંચું રહેનાર) પલ્લામાં માલ મૂકીને વેપારી ગ્રાહકને આપે તો તેથી વેપારીને નુકશાન થાય છે. અને ગ્રાહકને લાભ થાય છે. તેમજ ઉચું રહેનાર પલ્લામાં કાટલાં મુકી નીચે જનાર પલ્લામાં માલ મૂકે તો વેપારીને લાભ થાય અને ગ્રાહકને નુકશાન થાય છે.

ટીપઃ—(ધ્યાનમાં રાખો.) કોઈ ઠેકાણે એવું માલમ પડે કે ત્રાજવાં ખોટી દાંડીનાં છે. તો તેરે વખતે જેટલો માલ લેવો હોય તેનો અરધો પહેલા પલ્લામાં અને બાકીનો અરધો બીજા

પલ્લામાં જોખાવવો કે જેથી ઠગાઈ કરનારા વેપારીની ઠગાઈ નાબુદ થાય.

સોનું, રૂપું, કેશર, કસ્તુરી, અત્તર, ને અફીણ જેવી મોંઘી ચીજો તોળવાને નાના નાના કાંટા હોય છે. તેમાં તલભાર પણ ઓછું વત્તું હોય, તો તે તુરતજ જણાઇ આવે છે. છતાં પણ જો તેમાં આપણને ઠગાઈ થયેલી માલમ પડે તો ધર્માદાના કાંટાઓએ રિવાજ મુજબ પૈસા આપી તોળાવવું એટલે તુરતજ સત્ય જણાઇ આવશે.

